

Ei-substantiaalinen substanssi

Michael Heinrichin tulkinta abstraktin työn käsitteestä Marxin *Pääomassa*

Paula Rauhala 012361601
Pro gradu -tutkielma
Helsingin yliopisto
Filosofian, historian ja taiteidentutkimuksen laitos
Syksy 2012

Johdanto: arvon rahateoria ja “substantialistinen” tulkinta.....	2
1. Pääoman metodi.....	10
1.1. Solumuoto ja elimellinen kokonaisuus.....	10
1.2. Rakenteellis-geneettinen analyysi.....	12
1.3. Poliittisen taloustieteen kritiikin kaksoismerkitys.....	13
1.4. Taloudellisten muotojen tutkimusohjelma.....	14
2. Tavaranalyysi Pääoman ensimmäisessä luvussa.....	15
2.1. Arvon substanssi ja määrä.....	16
2.2. Tavaroissa esitetyn työn kaksoisluonne.....	18
2.3. Arvomuo (vaihtoarvo).....	21
2.4. Tavarafetisismi.....	26
3. Arvoteorian tulkintahistoriaa.....	29
3.1. Tyrmäyksiä ja kritiikkiä.....	29
3.2. Arvomuooteoriat.....	31
3.3. Pääomalogiikka.....	34
3.4. Itä-Eurooppa: looginen ja historiallinen.....	36
3.5. Isaak Rubin.....	39
3.6. Sirkulationismia?.....	41
4. Heinrichin Marx-luenta.....	44
4.1. Arvon rahateoria.....	45
4.2. Abstraktin työn käsitteen syntyhistoria Heinrichin mukaan.....	49
4.3. Abstrakti työ arvon rahateoriassa.....	51
5. Arvon rahateorian ongelmia.....	53
5.1. Arvon substanssi: olemus ja ilmiö.....	55
5.2. Kaksinaisesti määritelty työprosessi samastuu konkreettiseen työhön.....	60
5.3. Arvon substanssi saa arvon määritelmän.....	65
5.4. Arvo määritellään vaihtoarvon käsittein.....	68
Lopuksi: ei-substantiaalinen substanssi.....	70
Lähteet.....	75

Johdanto: arvon rahateoria ja “substantialistinen” tulkinta

Berliiniläisen matemaatikon ja politiikan tutkijan Michael Heinrichin (s. 1957) johdatus Karl Marxin (1818-1883) *Pääoman* kolmeen osaan (*Kritik der politischen Ökonomie: Eine Einführung*) on ehtinyt jo yhdeksänteen painokseensa. Sen englanninkielinen laitos ilmestyi kesällä 2012 nimellä *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*. Teoksen merkityksestä kertoo se, että professorit Michael Perelman ja Riccardo Bellofiore, sekä politiikan tutkija Werner Bonefeld arvioivat kirjan jopa parhaimmaksi englannin kielellä koskaan ilmestyneeksi johdatukseksi *Pääomaan*.¹ Toisaalta marxismin historiallis-kriittisen sanakirjan² toimituskunnan johtaja ja Berliinin Freie Universitätin filosofian emeritusprofessori Wolfgang Fritz Haug katsoo Heinrichin johdatuksen pikemmin opastavan lukijaa pois Marxin ajattelusta. Johdatus [*Einführung*] toimii Haugin mukaan sananmukaisesti lukijan kaappauksena tai kidnappauksena [*Entführung*]. Haugin mukaan Heinrichin “rahateoreettinen” tulkinta Marxin arvoteoriasta perustuu nimittäin tämän metodin nurinkääntämiseen. (Haug 2004a, 1: 2004b, 11.) Mistä nämä toisilleen vastakkaiset käsitykset kertovat? Tutustuuko aihetta aiemmin tuntematon lukija parhaaseen saatavilla olevaan johdatukseen?

Heinrich perustaa Marx-luentansa käsitykseen tämän tuotannon ambivalentista luonteesta. Marxin teoksissa on hänen mukaansa äänessä kaksi erilaista ja yhteen sopimatonta diskurssia. Näistä ensimmäinen pyrkii klassisen poliittisen taloustieteen, Adam Smithin (1723-1790) ja David Ricardon (1772-1823) työarveteorian täydentämiseen. Toinen on puolestaan koko tieteenalan metodologiset perusoletukset mullistanut uusi tieteellinen paradigma, erityisten yhteiskunnallisten muotojen tutkimusohjelma. Ensimmäiseen diskurssiin liittyy ”substantialistinen” ja ”naturalistinen” työarveteoria. Jälkimmäiseen liittyy puolestaan uusi ”yhteiskunnallinen” arvon rahateoria [*monetäre Werttheorie*]. (WW, 17; AM; RD, 90.)

Heinrich on julkaissut kolme monografiaa, joista ensimmäinen, *Die Wissenschaft vom Wert* (1991), on hänen väitöskirjansa ja kaksi muuta ovat johdatuksia Marxin

¹ URL: <<http://monthlyreview.org/press/books/pb2884/>>. Lähde kustantajan internet-sivu. Luettu 21.11.2012.

² *Historisch Kritisches Wörterbuch des Marxismus* (HKWM) on marxilaisen teorian suurprojekti, joka on edennyt syksyyn 2012 mennessä osaan 8/I aiotuista 15 osasta. Sadat marxilaiset teoreetikot ovat osallistuneet artikkeleiden laatimiseen ja toimitustyöhön. Suunniteltuja hakusanoja on noin 1500.

Pääomaan. Hänen Marx-tulkintansa on viime vuosina kohonnut varsin vaikutusvaltaiseksi, onhan nyt englanniksi käännetty Marx -johdatus vuodelta 2004 vakiintunut standardikommentaariksi 2000-luvulla Saksassa suuren suosion saavuttaneissa *Pääoma* -lukupiireissä. Teos on myös yleisesti saksalaisissa yliopistoissa käytetty oppikirja. (Fülberth 2012, 137.)

Tässä tutkielmassa tarkastelen Heinrichin tulkintaa Marxin arvoteorialle keskeisen tärkeästä abstraktin työn käsitteestä, jonka määritelmät ihmistyövoiman yhtäläisenä kuluttamisena työprosessissa hän hylkää Marxin vanhan tutkimusparadigman jäänteinä. Heinrichin mukaan Marxin uudessa teoriassa, arvon rahateoriassa abstrakti työ liittyy tuotantoprosessin sijaan markkinoiden ja rahan toimintaan.

Miksi abstraktin työn käsite tuottaa arvon rahateorialle ongelmia? Mitä on abstrakti työ? Pian *Pääoman* ilmestyttyä, elokuussa 1867 Marx kirjoitti Engelsille ja mainitsi tuoreen kirjansa parhaiksi ajatuksiksi ensinnäkin työn kaksoisluonteen, jonka hän nimesi myös edellytykseksi tosiasioiden ymmärtämiseksi ja toiseksi lisäarvon erittelyn, riippumatta sen erilaisista ilmenemismuodoista (KI, 190).

Marx piti työn kaksoisluonnetta omana tieteellisenä keksintönään. Kapitalismissa työn tuotteet saavat erityisen yhteiskunnallisen muodon, tavaramuodon. Konkreettisen työn tuotteina tavarat ovat käyttöesineitä, jotka tyydyttävät inhimillisiä tarpeita. Vaihtoarvoina tai arvoina tavarat ovat sen sijaan abstraktin ihmistyön tuotteita, ja sellaisina ne ovat vaihdettavissa toisiin tavaroihin ja siten puhtaan yhteiskunnallisia olioita.

Monet muut Marxin tunnetuimmista käsitteistä eivät sen sijaan ole hänen täysin omaperäisiä keksintöjään. Käyttö- ja vaihtoarvosta puhui jo Aristoteles, lisäarvosta Pierre-Joseph Proudhon, riistosta ja kapitalismista Thomas Hodgskin ja ajatus voiton suhdeluvun laskusta periytyi Marxille Adam Smithiltä, James Milliltä ja David Ricardolta. Abstraktin työn käsitteen mainitsee Georg Wilhelm Friedrich Hegel, mutta sen merkitys on hänen ajattelunsa kokonaisuudessa aivan toinen. Marx asettaa tuon Hegelin vain mainitseman käsitteen kapitalismianalyysinsä ytimeen ja nimeää sen arvon *substanssiksi*.

Marxilla ei ollut tapana ottaa itselleen kunniaa ajatuksista, joiden hän katsoi sisältyvän häntä edeltäneiden tiedemiesten töihin, vaikka vain implisiittisesti (Kliman & McGlone 2004, 149). Työn kaksoisluonteen löytäjäksi hän kuitenkin nimesi *Pääoman* alussa itsensä ja asetti työn kaksoisluonteen lähtökohdaksi

[*Springpunkt*], jonka ympärille poliittisen taloustieteen ymmärrys kiertyy (MEW 23, 56). Oman tulkintani mukaan *Pääoma* kehii auki juuri sitä, kuinka ihmistyön kaksinaisesta tarkoituksesta kapitalismissa kumpuavat kaikki järjestelmän ristiriidat. Evald Iljenkovin (1924-1979) tapaan ajattelen työn yhteiskunnallisen luonteen ja sen tuotteen yksityisen hyväksikäytön yhteensovittamattomuuden heijastuvan kapitalistisen talouden ja sitä kuvaavan teorian kaikilla tasoilla (Iljenkov 1982, 268). Työn tuotteena tavara, kapitalistisen tuotantotavan “solumuoto” sisältää tuon kahteen suuntaan repivän logiikan. Tuotanto määrittyy kahdella tavalla, toisaalta ihmisten tarpeita tyydyttävää rikkautta luovana, mutta toisaalta olemassa olevia yhteiskunnallisia suhteita uusintavana, arvoa luovana toimintana. Tämä kaksinaisuus muodostuu yhteiskunnallisen kehityksen ja tuon kehityksen jarruttamisen kaksinaiseksi logiikaksi (ks. Haug 1995, 817).

Heinrich kuitenkin esittää, ettei Marx tarkoittanut lähtökohdalla [*Springpunkt*] ‘työn kaksoisluonnetta’, vaan ‘tavaroissa esitetyn työn’ [*der in den Waren dargestellten Arbeit*] kaksoisluonnetta (WM, 89). Niinpä on ongelmallista, että Marx määrittelee arvon substanssin, eli abstraktin työn “ihmisen aivojen, lihasten, hermojen, käsien jne.” tuottavana kuluttamisena [*Verausgabung*] työprosessissa ja tässä mielessä yhtäläisenä ihmistyönä (POI, 53; MEW 23, 58-59). Heinrich hylkää nämä määritelmät virheellisinä (WW, 212; aA, 63; AM; KÖ, 48; WM, 101, RD, 91) ja tulkitsee abstraktin työn markkinoilla tapahtuvaksi reduktioksi. Heinrichille abstrakti työ on työn tuotteiden rahavälitteistä vaihtoa luonnehtiva heterogeenisten töiden yhtäläistyminen suhteessa toisiinsa (KÖ, 49).

Abstraktin työn käsitteen uudelleentulkinta, sen liittäminen työprosessin sijaan markkinoihin ja rahaan on tavallista niin sanottujen arvomuototeorioiden piirissä. Näiden tulkintojen katsotaan syntyneen pyrkimyksenä Marxin arvoteorian puolustamiseksi uusricardolaisen koulukunnan kritiikiltä (Callinicos 2005, 42; Kicillof & Starosta 2007a, 16, 2007b, 14). Tuo uusricardolainen kritiikki juontaa juurensa 1960-luvulle, jolloin Piero Sraffa esitti, että arvon käsite on teoreettisesti tarpeeton, sillä tavaroiden suhteelliset hinnat voidaan laskea ilman työarvoja suoraan tuotannontekijöistä ja tuloista.

Arvoteoriaa puolustaakseen arvomuototeoriat ovat painottaneet sen laajempaa merkitystä kapitalistisen tuotantotavan erityisten yhteiskunnallisten muotojen analyysina. Marxin arvoteoria ei ole ainoastaan empiirinen teesi suhteellisten hintojen määrittämiseksi (Callinicos 2005, 42). Näin arvomuototeoriat ovat nostaneet

erityisesti *Pääoman* filosofiset ja metodologiset teemat keskusteluun, mutta toisaalta ne ovat synnyttäneet omat ongelmansa ja kiistansa. Kiihkeimmän väittelyn kohde arvomuototeoreetikoiden ja näiden kriitikoiden välillä on ollut juuri abstraktin työn käsitteen tulkinta. Marx kuvasi *Pääoman* ensimmäisen osan ensimmäisen painoksen alkusanoissa arvoteoriansa näyttävän asiaa tuntemattomalle hiustenhalkomiselta ja myönsi sen sitä olevankin, “mutta vain samassa merkityksessä kuin mikroskooppisessa anatomiassa” (POI, 16; MEW 23, 12). Hiustenhalkomiseen viitataan usein tämänkin päivän arvoteoriaa koskevissa kiistoissa ja asiaan vihkiytymättömille näiden kiistojen totisuuden täytyy vaikuttaa käsittämättömältä. Esimerkiksi Karl Reitter, joka myös suhtautuu Heinrichin tulkintoihin kriittisesti, tuskailee Wolfgang Fritz Haugin tähän kohdistaman murskakritiikin jopa aiheuttavan lukijalle myötähäpeää (Reitter 2003, 22-23). Kuitenkin ennen kaikkea abstraktin työn käsitteen tulkinnalla on merkittäviä teoreettisia ja poliittisia seurauksia ja sen tulkinnasta riippuu marxilaisen arvoteorian erityisyys ja sen erottautuminen ricardolaisesta arvoteoriasta (Mavroudeas 2004, 181).

Heinrichin ajatus Marxin arvoteorian ambivalentista luonteesta toisaalta “naturalistisena” ja toisaalta “yhteiskunnallisena” ei ole hänen teoriansa erikoisuus, vaan samankaltaisia näkemyksiä esiintyy muillakin arvomuototeoreetikoilla (ks. esim. Reuten 1993, 109, 2000, 152; Bonefeld 2010, 259). Käsitteestä seuraa pyrkimys tuon todellisen, yhteiskunnallisen arvoteorian rekonstruoimiseksi Marxin jälkeensä jättämän materiaalin pohjalta. Sen vuoksi, kuten Haug esittää, nyt englanniksi käännetty *Kritik der politischen Ökonomie: Eine Einführung* on de facto johdatus *Pääoman* kolmeen osaan, mutta de jure se on johdatus poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Tämä puolestaan on nelisenkymmentä vuotta jatkunut tutkimusohjelma, joka kattaa suunnattoman määrän käsikirjoitusmateriaalia ja myös useita julkaistuja teoksia, joista tärkein on varmasti *Pääoman* ensimmäinen osa. Haugin mukaan tällainen menettely antaa Heinrichille vapaat kädet mieleisensä teorian rakentamiseksi Marxin käsikirjoitusten pohjalta. Niinpä kirja pyrkii Haugin mukaan johdattelemaan lukijansa *Pääoman* sijaan arvon rahateoriaan. (Haug 2004a, 3.)

Vuonna 2008 ilmestynyt, *Pääoma*-lukupiirien käyttöön räätälöity johdatuskirja *Wie das Marxsche Kapital lesen?* sen sijaan keskittyy periaatteessa *Pääoman* ensimmäisen luvun lähilukuun sivu sivulta.³ Teos kuitenkin haastaa lukijansa

³ Teokselle on luvassa jatko-osa, jossa on ilmeisesti tarkoitus käsitellä *Pääoman* ensimmäisen osan seuraavat 24 lukua.

tavallista johdatusta ankarampaan urakkaan, sillä Heinrich esittää monessa kohtaa *Pääoman* argumentaation ongelmallisena, ja pyrkii rekonstruoimaan Marxin todellisen argumentin varhaisempien käsikirjoitusten avulla. Periaatteessa kirja seuraa *Pääoman* standardilaitosta, *Marx Engels Werke*⁴ (MEW) osaa 23⁵. Heinrich kuitenkin esittää abstraktin työn määritelmän tässäkin teoksessa Marxin arvoteorian kömmähdyksenä ja poimii oikeat määritelmät Marxin muista teksteistä. Näin tässä *Pääomaa* ensikertaa lukevalle tarkoitettussa oppaassa Marxin todelliseksi väitetty argumentti rekonstruoidaan:

1. lainauksilla noin kymmenen vuotta *Pääomaa* varhaisemmasta teoksesta *Poliittisen taloustieteen arvostelua (Zur Kritik der Politischen Ökonomie)* vuodelta 1859 (MEW 13). (WM, 100, 104, 181, 200.)

2. Lainauksilla *Pääoman* ensimmäisestä saksankielisestä painoksesta vuodelta 1867 (MEGA² II/5).⁶ (WM, 72, 102, 153-4.) Marx nimittäin muokkasi ensimmäisen luvun esitystä toista painosta varten ja Heinrich katsoo arvon rahateorian esiintyvän selvemmin tässä ensimmäisessä painoksessa. Heinrich lainaa myös tämän ensipinoksen liitteenä oleva popularisoitua esitystä (WM, 128-129, 129-30).

3. Lisäksi Heinrichin argumentti pohjautuu näitä Marxin toista painosta varten tekemiä muutoksia valmistelemaan, vain alkukielellä saatavilla olevaan käsikirjoitukseen “Ergänzungen und Veränderungen zum Ersten Band des Kapitals” vuosilta 1871/2 (MEGA² II/6).⁷ (WM, 74.)

⁴ MEW on DDR:ssä Marxismi-leninismi instituutin vuosina 1956-1990 toimittama Marxin ja Engelsin koottujen teosten editio joka sisältää 43 osaa. Paremman saatavuutensa ansiosta MEW 23 toimii vielä *Pääoman* standardilaitoksena, mutta MEW:iä täydellisempi ja toimitustyönsä osalta tarkempi historiallis-kriittinen editio MEGA² on vakiintumassa akateemisten tutkijoiden käyttöön.

⁵ Tämä standardilaitos perustuu Engelsin 1890 toimittamaan neljänteen saksankieliseen laitokseen, jonka esitys seuraa Marxin toimittamaa toista painosta vuodelta 1873.

⁶ MEGA² on vielä keskeneräinen projekti, jonka suunnitelluista 114 osasta on ilmestynyt tähän mennessä 59. Työ on ollut keskeytyksissä kahteen kertaan. MEGA² jatkaa nimittäin Moskovassa vuonna 1927 alkanutta ja stalinismin vuonna 1935 katkaissutta MEGA¹ projektia. MEGA²:n ensimmäinen osa ilmestyi Moskovassa ja Berliinissä vuonna 1975. Muurin murtumisen jälkeen jälleen kerran keskeytynyttä projektia jatkoi 1990-luvulla Marx-Engels-Stiftung (IMES).

⁷ Teksti julkaistiin MEGA²:ssa vasta vuonna 1987.

4. Näiden lisäksi Heinrich perustelee argumenttiaan abstraktin työn ja markkinoiden sidoksesta lainaamalla vielä *Pääoman* ranskankielistä painosta vuosilta 1872-5. (WM, 178).

Jos aloitteleva Marxin lukija ei halua luottaa yksinomaan Heinrichin luentaan, vaan tahtoo muodostaa oman näkemyksensä alkutekstin perusteella, hänen on tutustuttava niihin Marxin teksteihin, joita Heinrich käyttää luennassaan. Näin *Pääoma*-johdatukseksi tarkoitettu kirjanen haastaa aloittelevan lukijan teoksen ensimmäisen osan ensimmäisen luvun sijaan Marxin ja Engelsin koottujen teosten, MEGA²:n toisen osaston pariin.⁸ Lukupiiriläisen olisi Heinrichin argumenttia arvioidakseen tutustuttava *Pääoman* ja tämän johdatuskirjan rinnalla vähintään edellä mainittuihin teksteihin. Lisäksi Heinrich esittää *Pääoman* toisen ja kolmannen osan lukemisen välttämättömäksi arvoteorian täydelliseksi ymmärtämiseksi (WM, 88). Koska Heinrich kuitenkin (toisaalla) esittää Engelsin toimitustyön muuttaneen oleellisesti Marxin argumenttia (WW, 162; RD, 88), olisi näiden julkaistujen teosten sijaan ilmeisesti luettava Marxin alkuperäiskäsikirjoitukset.⁹

Edellä mainittuihin teksteihin tukeutuen Heinrich esittää: ”se, että nämä viittaukset fysiologiaan ilmaantuvat toiseen painokseen voidaan tulkita suopeasti epäonnistuneena esityksenä, vähemmän suopeasti ne voidaan tulkita ilmauksiksi tietystä Marxin argumentaatioon jääneestä ambivalenssista” (WM, 102. Suom. P.R.)¹⁰ Oman käsitykseni mukaan kyseiset abstraktin työn fysiologiset määritelmät, sikäli kuin Marxin teoriaa luetaan materialistisen ja dialektisen metodinymmärryksen valossa, eivät tuota ongelmia arvoteoriaan. Työn keskeinen asema teoriassa ja siten myös ihmisfysiologia toimii päinvastoin materiaalisena ankkurina, joka Marxin

⁸ Monet Heinrichin luennan kannalta keskeiset tekstit on siis julkaistu vain MEGA²:ssa. Sen toinen osasto sisältää *Pääoman* lisäksi Marxin ja Engelsin taloudelliset käsikirjoitukset vuodesta 1857 alkaen, sisältäen 15 nidettä selitysosineen. Tämä osasto saatiin valmiiksi syksyllä 2012. Nyt siis kaikki *Pääomaan* liittyvä aineisto on myös laajemman yleisön saatavilla.

⁹ Kuten tunnettua, *Pääoma* jäi kesken. Engels toimitti ja julkaisi Marxin jälkeensä jättämien käsikirjoitusten pohjalta kirjan toisen ja kolmannen osan vasta Marxin kuoleman jälkeen. Niinpä Heinrich esittää, että viimeisen sadan vuoden ajan on tosiasiaa luettu Engelsin, ei Marxin, toimittamia *Pääoman* kolmea osaa (WW, 161). Lisäksi *Pääoma* ei ole Heinrichin mukaan ainoastaan keskeneräinen teos, vaan sen kolme osaa eivät edes muodosta yhtenäistä diskurssia. Käsikirjoituksista vanhin, eli kolmas osa, perustuu nimittäin täysin erilaiselle tieteelliselle paradigmalle kuin *Pääoman* ensimmäinen- ja myöhäisimmät toisen osan käsikirjoituksista. Itse asiassa *Pääomaa* kolmessa osassa ei Heinrichin mukaan ole edes olemassa. (RD, 89.) *Pääoman* toisen ja kolmannen osan alkuperäiskäsikirjoitukset on julkaistu MEGA²:ssa, viimeisimmät vasta vuonna 2012. Ks. Heinrich, Michael 1996-1997, ”Engels’ Edition of the Third Volume of *Capital* and Marx’s Original Manuscript”, *Science & Society* 60(4), 452–466.

¹⁰ Kuitenkin nämä ”fysiologiset määritelmät” esiintyvät myös *Pääoman* ensipainoksessa (ks. esim. MEGA² II/5, 24) ja *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksessa (MEW 13, 18).

arvorteoriassa yhdistää toisiinsa ainutlaatuisella tavalla ihmisen luontosuhteen ja erityisten kapitalististen yhteiskunnallisten suhteiden uusintamisen vastakkaiset logiikat. Toisin kuin esimerkiksi uusklassinen talousteoria, joka olettaa luonnon ehtymättömänä resurssina ja äärettömänä likakaivona, kuten Pertti Honkanen asian esittää, Marxin arvoteoria liittyy talouden suhteellisen logiikan absoluuttisella tavalla rajalliseen luontoon (Honknen 1997, 189).

Arvon substanssin irrottaminen työprosessista ja ihmisruumiista tuottaa nähdäkseni aivan toisenlaisen katseen talouteen kuin Marxin arvoteoria. Marxilaisessa yhteiskuntateoriassa työllä on nimittäin erityisasema, eikä sitä pidetä valtavirran taloustieteen tapaan pelkkänä tuotantoprosessin ”inputtina”. Työläinen mittaa tietoisesti työaikaansa ja tämä erottaa sen muista tuotannontekijöistä (Honkanen 1996, 19). Ihmistyö on ennen kaikkea yhteiskunnallista ja ”ideaalista”, mutta työtä tekevä ihmisruumis on aina välttämättä kytkeytynyt aineenvaihduntaan ulkoisen luonnon kanssa.¹¹ Abstraktin työn irrottaminen työprosessista ja ihmisfysiologiasta ja sen tulkitseminen yksinomaan kiertokulun kategoriaksi uhkaa nähdäkseni katkaista luonnollisen ja yhteiskunnallisen aineenvaihdunnan välisen yhteyden.¹²

Seuraan tulkinnassani Evald Iljenkovin materialistista ja dialektista lukutapaa. Iljenkovin metodikäsityksen etuna Heinrichin arvon rahateorian oletuksiin nähden on, että sen avulla *Pääomassa* esitetty arvoteoria voidaan käsittää koherenttina ja sisäisesti ristiriidattomana kuvauksena kapitalismin perusmekanismeista. Tämä ei tietenkään tarkoita, että se olisi nähtävä tyhjentyvänä analyysinä myös tämän päivän taloudesta. Tästä dialektisesta ja materialistisesta näkökulmasta arvoteorian peruskäsitteiden määrittelyssä ei kuitenkaan nähdä arvomuototeoreettisen tulkinnan tapaan ristiriitaisuuksia, eikä niitä näin ollen tarvitse muokata. Neuvostoliittolaisesta 1960-luvun alussa läpimurron tehneestä Iljenkovista on lännessä kirjoitettu hyvin vähän. Tähän mennessä on ilmestynyt vasta yksi monografia.¹³ Nykytaloustieteilijät, brasilialainen Alfredo Saad-Filho (2002), kreikkalainen Stavros Mavroudeas (2004, 2012) ja britti Andrew Brown (2004) ovat kuitenkin kommentoineet

¹¹ Marxin ajattelun ekologisesta ulottuvuudesta on kirjoitettu myös erinomainen suomenkielinen esitys: Heiskanen, Jukka 2010, *Nuoren Marxin luonnonfilosofia ja sen ekologiset seuraukset*, TA-Tieto, Helsinki.

¹² Marx seurasi tiiviisti luonnontieteiden kehitystä ja omaksui aineenvaihdunnan [*Stoffwechsel*] käsitteen kemisti Justus Liebigiltä.

¹³ Tämä on David Bakhurstin *Consciousness and Revolution in Soviet Philosophy From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov* vuodelta 1991. Vuonna 2013 Brill -kustantamolta on luvassa Vesa Oittisen ja Alex Levantin Iljenkovia käsittelevä artikkelikokoelma *Dialectics of the Ideal: Evald Ilyenkov and the creative Soviet Marxism*.

arvomuotodebattia Iljenkovin metodikäsitteeseen nojaten. Pysin tätä toisenlaista luentaa vasten hahmottelemaan Heinrichin Marx-luennan metodologisia taustaoletuksia, joita Haug (2004a, 7) kutsuu loogis-empiristisiksi. Uskon käsityksen Marxin ajattelun ambivalensseista kumpuavan näistä Marxin ajattelulle vieraista lähtöoletuksista.

Vaikka Heinrichin arvon rahateoria nähdäkseni hukkaa Marxin arvoteorian erityisen selitysvoimaisuuden, hänen pyrkimyksensä kehittää marxilaista talousteoriaa vastaamaan tämän päivän kapitalismia on kuitenkin ilman muuta perusteltu. Katson Haugin (2004b, 2) tavoin, että arvon rahateoria on pikemminkin Marxin arvoteorialle vaihtoehtoinen teoria kuin vain sen tulkinta tai variantti. Marxilta lainattu abstraktin työn käsite näyttää tuottavan arvon rahateorialle ongelmia, eikä Heinrich ei mielestäni onnistu määrittelemään käsitettä yksiselitteisesti. Esitän, että ainakin tältä osin arvon rahateoriaa voisi kehittää johdonmukaisempaan suuntaan omaa käsitteistöä kehittämällä.

Ensimmäisessä luvussa esitän oman *Pääoma*-tulkintani peruseriaatteet. Toisessa luvussa käyn läpi kiistan kohteena olevat tekstikohdat *Pääoman* alusta. Kolmannessa luvussa esitän arvoteorian tulkintahistoriaa ja hahmottelen Heinrichin arvon rahateorian asemaa siinä. Neljännessä luvussa esittelen Heinrichin Marx-luennan pääperiaatteita, sekä hänen arvoteorian tulkintaansa. Luvussa viisi tarkastelen abstraktin työn uudelleenmäärittelyn käsitteen asemaa arvon rahateoriassa ja esitän sen tuottavan teorialle ongelmia. Käsitteen uudelleentulkinnan myötä Heinrich nähdäkseni tulkitsee Marxin kaksinaisesti määrittelemän työprosessin “konkreettiseksi työksi” (jakso 5.2.), arvon substanssin hän ajautuu usein määrittelemään arvon käsittein (jakso 5.3.) ja arvon puolestaan Marxin vaihtoarvon määritelmällä (jakso 5.4.). Uskon, että syy näihin sekaannuksiin piilee filosofisten peruskäsitteiden, kuten substanssin käsitteen tulkinnassa ja Marxin teorian lähtökohdan, olemuksen ja ilmiön dialektiikan sivuuttamisessa (jakso 5.1.).

Käyttämäni lyhenteet löytyvät lähdeluettelon alusta. Viitataan Marxin ja Engelsin teosten kohdalla MEW:iin ja tarvittaessa MEGA²:een. Marxin teosten suorat lainaukset olen poiminut olemassa olevista suomennoksista. Heinrichin teosten suorat lainaukset olen sen sijaan suomentanut itse. Lisäksi olen kääntänyt keskeiset teoreettiset käsitteet, kuten ‘arvomuototeoria’ [*value-form theory*], ‘arvon rahateoria’ [*monetäre Werttheorie*] ja ‘yhteiskunnallinen pätevyysuhde’ [*Geltungsverhältnis*],

joiden mahdollisista jo olemassa olevista suomenkielisistä vastineista en ole ollut tietoinen.

1. *Pääoman metodi*

Esitän seuraavassa luvussa *Pääoman* ensimmäisen luvun sisällön tämän tutkielman näkökulman kannalta oleellisin osin. Tämä tavaraa käsittelevä luku on läpeensä filosofinen esitys ja sen tulkitseminen edellyttää aina tulkintaa Marxin tutkimus- ja esitysmetodista. Koska esitän Heinrichin luennasta seuraavien ongelmien johtuvan Marxin metodin ja filosofisten peruskäsitteiden sivuuttamisesta, on minun aluksi esitettävä oman luentani lähtökohdat.

1.1. *Solumuoto ja elimellinen kokonaisuus*

Pääoman ensimmäinen luku tarkastelee tavaraa ja sen arvoa kahden tavarantoiminnan välittömän vaihtosuhteen, siis ilman rahan välitystä tapahtuvan vaihdon kautta. Esitys alkaa Marxin omasta teoksesta *Poliittisen taloustieteen arvostelua* (1859) lainatuilla sanoilla:

[n]iiden yhteiskuntien varallisuus, joissa kapitalistinen tuotantotapa on vallalla, ilmenee ”valtavana tavarajoukkona” ja yksityinen tavara tämän varallisuuden alkeismuotona. Tutkimuksemme sen tähden alkaa tavarantoiminnan erittelystä. (POI, 46; MEW 23, 49.)¹⁴

Tämä hyvin usein lainattu kappale on pakattu merkityksillä, joista kiinnitän ensin huomion ajatukseen tavarasta kapitalistisen vaurauden alkeismuotona. Vertaus avautuu parhaiten teoksen alkusanat lukeneelle.¹⁵ Kirjan saksankielisen ensipainoksen alkusanoissa Marx nimittäin nimeää työn tuotteen tavaramuodon, tai tavarantoiminnan arvomuodon taloudelliseksi solumuodoksi [*ökonomische Zellenform*]. Hän toteaa, että solun tutkiminen on hankalampaa kuin kokonaisen ruumiin (MEW 23, 12). Näin tutkimuskohde, eli yhteiskunnat joissa vallitsee kapitalistinen tuotantotapa, rinnastuu ruumiiseen. Ruumis koostuu paitsi soluista, myös niiden muodostamista

¹⁴ “Der Reichtum der Gesellschaften, in welchen kapitalistische Produktionsweise herrscht, erscheint als eine ‘ungeheure Waarensammlung’, die einzelne Waare als seine Elementarform. Unsere Untersuchung beginnt daher mit der Analyse der Ware.” (MEW 23, 49.)

¹⁵ Esimerkiksi MEW 23:n alkuun on liitetty kuusi esipuhetta ja loppusanaa: Marxin ensimmäiseen ja toiseen saksankieliseen painokseen, sekä ranskankieliseen laitokseen kirjoittamat, sekä Engelsin kolmanteen ja neljänteen painokseen, sekä englanninkieliseen laitokseen kirjoittamat kommentit.

elimistä ja näiden vuorovaikutuksesta. Tuo vuorovaikutus tekee siitä orgaanisen, elimellisen kokonaisuuden. Niinpä ruumiissa osien olemusta määrittää niiden funktio tuossa kokonaisuudessa, eivät niistä välittömästi havaittavat yksilölliset ominaisuudet. Ruumiin osat ovat kehittyneet eri aikoina, mutta ne järjestyvät organismissa uudella tavalla. Viimeisimpänä kehittyneet muodot muuttavat usein vanhempien muotomäärityksiä. *Pääoman* kolmannessa osassa Marx esimerkiksi esittää, kuinka kapitalismissa pääoman vanhin, esikapitalistinen muoto, kauppiaanpääoma, saa alistua teollisuuspääoman palvelijaksi tämän uuden muodon kehityttyä (MEW 25, 349).

Käsitys kokonaisuuden ensisijaisuudesta Marxin analyysissä on peräisin Iljenkovilta, jonka materialistista ja dialektista lukutapaa tällainen ”substantialismi” luonnehtii. Tulkinnan lähtökohtana on Marxin tunnettu toteamus, ”jos olioiden ilmenemismuoto ja olemus yhtenisivät välittömästi, kaikki tiede olisi turhaa” (POIII, 805; MEW 25, 825).¹⁶ Marx soveltaa *Pääomassa* olemuksen ja ilmiön dialektiikkaa, ja etenee tutkimuksissaan välittömästi ilmenevästä erilaisten välitysten kautta kohti olemustasoa (Mavroudeas 2004, 186; 2012, 51). Niinpä Marxin ajattelussa tutkija malleineen ja tutkimuskohde eivät ole toisistaan erillisiä ja toisilleen vastakkaisia.

Toisin kuin empiristisessä talous- ja yhteiskuntatieteessä, joka tarkastelee taloudellisia ilmiöitä yksittäisinä ja toisistaan sisäisesti erillisinä, olettamatta minkäänlaista olemuksellista yhteyttä näiden välillä, Marxin dialektiikassa tutkimuksen lähtökohtana on kapitalistisen talouden *konkreettinen* kokonaisuus (Iljenkov 1982, 33).

Tässä konkreettinen merkitsee kompleksista ja yhdistettyä, abstraktisuus merkitsee puolestaan konkreettisesta kokonaisuudesta eristettyä, yksipuolista ja erillistä (Iljenkov 1982, 13). Abstraktisuus ei siis viittaa yksinomaan ”ideaaliseen” tai tietoisuuden sisäiseen, vaan myös todellinen, yksipuolinen ja fragmentaarinen ilmiö voi olla abstrakti. Samoin tieteellistä käsitettä voi sanoa konkreettiseksi, jos se kuvaa ilmiötä rikkaasti, kaikissa vuorovaikutussuhteissaan. (Iljenkov 1982, 55.)

Käsitän olemuksen loogiseksi kategoriaksi, jonka avulla poliittisessa taloustieteessä voidaan jäsentää talouden kokonaisuutta, sen yleisimpiä, abstrakteja lakeja. Kuten Iljenkov esittää, yksittäisen olion olemusta määrittävät sen vuorovaikutussuhteet ja tehtävä siinä konkreettisessa vuorovaikutuksen järjestelmässä, johon se kuuluu, eivät siitä välittömästi havaittavat piirteet. Näin

¹⁶ ”[A]lle Wissenschaft wäre überflüssig, wenn die Erscheinungsform und das Wesen der Dinge unmittelbar zusammenfielen” (MEW 25, 825).

ymmärrettynä olion olemus ei tietenkään voi ilmetä välittömästi, eikä ole eristettävissä siitä muodollisen abstraktion keinoin. Yhteisen olemuksen jakavia olioita kun eivät välttämättä yhdistä mitkään niistä empiirisesti havaittavat piirteet. (Iljenkov 1982, 130.) Näin ollen empiristinen metodi ja formaali logiikka eivät riitä tutkimusmenetelmiksi, sillä ne perustuvat käsitykseen tutkimuskohteesta erillisten, muuttumattomien yksilöolioiden kokoelmana (Saad-Filho 2002, 8).

1.2. Rakenteellis-geneettinen analyysi

Ensipainoksen esipuheessa Marx esittää toisenkin tärkeän luonnontieteellisen rinnastuksen: poliittisen taloustieteen tutkija ei voi rakentaa koeasetelmaa, ja siksi abstraktiokyvyn on korvattava mikroskoopit ja kemialliset reagenssit (MEW 23, 12). Poliittisen taloustieteen tutkimuskohteena ovat valmiit, kehittyneet muodot (MEW 23, 89). Siinä missä kemisti voi suorittaa kokeita ja siten tarkkailla prosesseja alusta loppuun saakka, taloudellisia ilmiöitä ei voida tarkkailla niiden synty- ja kehitysprosesseissa. Siksi kohteen kehityshistoria on pääteltävä sen rakenteesta.

Esitys alkaa kapitalistisen vaurauden abstrakteimmasta, yleisimmästä ja elementaarista muodosta, josta monimutkaisemmat muodot polveutuvat. Marx ei lähde empiirisestä yleistyksestä, vaan teoreettisesta käsitteestä, tavarasta, joka on poliittisen taloustieteen konkreettinen universaali. Arvon kompleksisemmat muodot kuten raha ja pääoma eivät johdu loogisesti arvon käsitteestä. Samoin erilaiset eläimet eivät periydy (abstraktisti universaalista) eläimen käsitteestä, vaan hevonen ja lehmä jakavat yhteisen, todella olemassa olleen (tai edelleen olemassa olevan) kantamuodon. Tuollainen geneettinen edeltäjä on konkreettinen universaali. Tavara-arvo on juuri tässä mielessä kaikkien arvon muotojen abstrakti, yhteinen määrittäminen. (Iljenkov 1982, 80.) *Pääomassa* taloudellisen arvon monimutkaisemmat muodot rekonstruoidaan tämän konkreettisen universaalien pohjalta (Saad-Filho 2002, 9; Haug 1982, 57).

Konkreettisen universaalien tutkimus paljastaa sen perustalta kehittyneiden, monimutkaisempien ilmiöiden olemuksen. Biologiassa tällainen konkreettinen universaali on Iljenkovin mukaan yksinkertainen proteiinin rakenne, orgaanisessa kemiassa hiili (Iljenkov 1982, 224). Tällainen monimutkaisen orgaanisen kokonaisuuden elementaarinen muoto on sekä historiallisesti että loogisesti se muoto, josta monimutkaisemmat ilmiöt, oliot ja vuorovaikutussuhteet polveutuvat (Iljenkov 1982, 80, 226; Saad-Filho 2002, 9). Näin tutkimuskohteen rakenteen tutkimus ja sen

historian – sen kehityksen – tutkimus käyvät yhteen.

Porvarillisen varallisuuden solumuodon tarkastelu tapahtuu siis ikään kuin kokeellisessa asetelmassa, kahden tavarahan välittömässä vaihdossa. Siinä on jätetty huomiotta prosessin puhdasta kulkua häiritsevät tekijät, kuten kapitalistisilla markkinoilla vaihtoa tosiasiallisesti välittävä raha. (Iljenkov 1982, 198). Marxin esitys etenee abstrakteimmasta kategoriasta, tavarasta, kohti kapitalistisen talouden kokonaisuutta.¹⁷ Alussa esitetty arvolaki saa esityksen edetessä lisää määrittelyksiä, kun myöhemmin huomioon otetaan esimerkiksi raha, markkinat ja tulonjako. Esitys etenee siis olemuksesta kohti ilmenevää erilaisten välitysten kautta (Saad-Filho 2002, 14).

1.3. Poliittisen taloustieteen kritiikin kaksoismerkitys

Pääoman ensimmäiset sanat, “[n]iiden yhteiskuntien varallisuus, joissa kapitalistinen tuotantotapa on vallalla” (POI, 46; MEW 23, 49), assosioituvat poliittisen taloustieteen isän Adam Smithin klassikkoteokseen *Kansojen varallisuus* (*Wealth of Nations*) vuodelta 1776. Tuo varallisuus ilmenee [*erscheint*] Marxin mukaan valtavana määränä tavaroita. Katson tämän ensimmäisen lauseen heijastavan koko teoksen rakennetta. *Pääoman* alaotsikko kuuluu: poliittisen taloustieteen kritiikkiä¹⁸. Kritiikin ydin on nähdäkseni siinä, että poliittiset taloustieteilijät, Adam Smith ja David Ricardo tarkastelivat porvarillisen yhteiskunnan valmiita (siis historiallisesti kehittyneitä) muotoja, kuten voittoa, työpalkkaa ja maankorkoa, ikuisina ja välttämättöminä, yleispätevinä ja yleisinhimillisinä muotoina.

Poliittisen taloustieteen kritiikki merkitsee taloustieteellisen teorian immanenttia kritiikkiä. Se siis ottaa tuon tieteenalan lähtökohdat annettuina. Koska tieteellinen teoria heijastaa kuitenkin Marxin katsannossa todellista kehitystä, merkitsee taloustieteellisen kirjallisuuden kritiikki samalla kapitalistisen todellisuuden

¹⁷ Kysymys Marxin metodista “abstraktista konkreettiseen kohoamisena” on tietenkin monimutkainen. Marja-Liisa Kakkurin (1981, 44) mukaan abstraktista konkreettiseen eteneminen ei itse asiassa ilmaise mitään Marxin metodin erityislaadusta. Hänen mukaansa kaikki klassiset näkemykset tieteellisestä esityksestä lähtevät siitä, että esitys alkaa yksinkertaisesta ja yleisestä ja etenee monimutkaisiin ja erityisiin ilmiöihin.

Haugin (2006, 582) mukaan Marx itse asiassa kuvasi *Grundrissen* johdannossa abstraktista konkreettiseen kohoamista klassisen porvarillisen taloustieteen metodina, ei omanaan. Haug pitää Marxin dialektiikkaa pikemminkin geneettisenä rekonstruktiona elementaarisista aktuaalisiin muotoihin.

¹⁸ Tämä on tosin suomennettu ongelmallisesti: *Kansantaloustieteen arvostelua*.

analyysia.¹⁹ Kun *Pääoman* alussa Smithin teokseen assosioituva ”varallisuus” Marxin mukaan *ilmenee* tavaroiden kasautumana, Marxin kritiikki kaivautuu ilmenevän tuolle puolen, porvarillisen yhteiskunnan taloudellisten ilmenemismuotojen kuten rahan tai rahankoron syntyperään ja rakenteeseen. Kun porvarilliset taloustieteilijät ottivat nuo muodot annettuina, Marxin kritiikin päämääränä on osoittaa, paitsi noiden muotojen historiallinen syntyperä, myös niiden kehityspotentiaalit (Zelený 1980, 18). ”Vallassa olevien luokkienkin mielessä alkaa sarastaa aavistus, ettei nykyinen yhteiskunta olekaan mikään kiinteä kide, vaan muutoskykyinen ja alati muutosprosessissa oleva elimistö” (POI, 18; MEW 23, 16).

Tulkitsen itse *Pääomaa* tällaisen geneettisen tai historiallis-loogisen lukutavan innoittamana, jota voidaan luonnehtia Heinrichin pääomalooigista perinnettä jatkavan lukutavan kiistakumppaniksi.

1.4. Taloudellisten muotojen tutkimusohjelma

Heinrich puolestaan painottaa luennassaan Marxin kategorioiden loogista ja ei-empiiristä luonnetta. Hän korostaa Marxin esittävän kapitalistisen tuotantotavan rakenteita, kuten tämä *Pääoman* kolmannessa osassa ilmaisee, sen ”ideaalisena keskiarvona” (POIII, 818; MEW 25, 839). Tutkimuksen kohteena on kapitalistisen talouden valmis rakenne, ei kapitalismin historia (KÖ, 29-30). *Pääoman* ensimmäisen luvun tutkimuskohteena ei vastaavasti ole tavarain ja arvon muotojen historiallinen kehitys, vaan kyseessä on kehittyneiden, rahavälitteisten kapitalististen markkinoiden käsitteellinen analyysi. Kahden tavarain välitön vaihto, liike T – T, on abstrakti esitys rahavälitteisestä markkinavaihdosta, jossa rahan liike sisältää kaksi tavarain liikettä T – R – T. (WW, 200.)

Heinrich katsoo Marxin hylänneen uudessa tutkimusohjelmassaan, paitsi klassisen poliittisen taloustieteen ahistorismin, empirismin ja individualismin, myös hänen nuoruudenfilosofiaansa liittyneen antropologismin, ajatuksen ”pysyvistä” ihmisolemuksesta (WW, 82). Niinpä Marx tarkastelee Heinrichin mukaan taloudellisia toimijoita näiden taloudellisten muotomääritysten [*Formbestimmung*] kautta, toisin kuin individualistiseen homo-economicus -antropologiaan perustuvat klassinen ja uusklassinen taloustiede. Ne selittävät talouden rakenteet yksilöistä käsin. Edellinen perustaa nimittäin arvoteoriaansa yksilön fysiologiaan, työstä

¹⁹ Ks. Engels, Friedrich 1971[1859], ”Karl Marx, ‚Zur Kritik der Politischen Ökonomie‘ Erstes Heft”, teoksessa MEW 13: 468–477. URL: <http://mlwerke.de/me/me13/me13_468.htm>.

yksilölle koituvaan vaivaan. Jälkimmäinen puolestaan perustaa teoriansa yksilöpsykologiaan, näiden preferensseille. (WW, 208.) Marx hylkäsi klassisen poliittisen taloustieteen metodologisen individualismin ja tutki ennen kaikkea niitä perustavia yhteiskunnallisia rakenteita ja muotomäärityksiä, jotka edeltävät ja ehdollistavat yksilöiden toimintaa.

Heinrichin mukaan tämä poliittisen taloustieteen paradigman mullistanut uusi yhteiskunnallisten muotojen tutkimusohjelma, johon kuuluu uudenlainen arvoteoria, arvon rahateoria, muotoutui kuitenkin Marxin ensimmäisen tutkimusohjelman ohella. Tuo ensimmäinen ohjelma pyrki puolestaan klassisen poliittisen taloustieteen sisällölliseen täsmentämiseen. Sen puitteissa Marx esimerkiksi johti Ricardon työarveteorian pohjalta lisäarveteorian. (WW, 208.) Niinpä Heinrich katsoo, että uusi tutkimusohjelma jäi oleellisesti keskeneräiseksi. (WW, 25-26.) Nämä kaksi täysin erilaista tieteellistä diskurssia punoutuvat Marxin ajattelussa toisiinsa, ja näin jopa monet Marxin keskeiset kategoriat ovat jääneet ambivalenteiksi (WW, 17). Marx ei myöskään aina onnistu “modernin yhteiskunnan taloudellisten liikelakien” paljastamisessa, vaan paikka paikoin erehtyy pitämään historiallisia kehitysmuotoja yleisinä lakeina. (KÖ, 68-69; WW, 233.)

Heinrichin antiessentialismi ja Iljenkovin olemuksen ja ilmiön dialektiikalle perustuva lukutapa näyttäytyvät monessa kohtaa toistensa vastakohtina. Heinrichin edustama pääomalogiikka, ja Iljenkovin historiallis-looginen lukutapa jakavat kuitenkin samankaltaisen motivaation ja kysymyksenasettelun. Ne syntyivät samoihin aikoihin, 1960-luvulla ja ne pyrkivät Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin metodologisen ja filosofisen puolen painottamiseen, vastoin yksinkertaistavia ekonomistisia tai fysikalistisia lukutapoja.

2. Tavaranalyysi Pääoman ensimmäisessä luvussa

”Niiden yhteiskuntien varallisuus, joissa kapitalistinen tuotantotapa on vallalla, ilmenee ‘valtavana tavarajoukkona’ ja yksityinen tavara tämän varallisuuden alkeismuotona” (POI, 46; MEW 23, 49). Tuo varallisuuden elementaarinen muoto on Marxin mukaan ulkoinen kohde tai olio [*äußerer Gegenstand, ein Ding*], joka tyydyttää ominaisuuksillaan ihmisen tarpeita joko tuotantovälineenä tai kulutushyödykkeenä. Tavara ei tarkoita esinettä, vaan kyseessä on yhteiskunnallinen

muoto. Tavara voi siis olla myös palvelus, kuten *Pääoman* toisessa osassa mainittu olioiden tai informaation siirtäminen (MEW 24, 60). Oleellista on, että tavara tuotetaan kauppatavarana, tietyissä tuotantosuhteissa.

2.1. Arvon substanssi ja määrä

Jokaista tavaraa, hyödyllistä oliota voidaan tarkastella kahdelta kannalta, ensinnäkin välittömästi hyödyllisenä käyttöarvona, joka tyydyttää *laadullisten* ominaisuuksiensa vuoksi välittömästi ihmisen fyysisiä tai mielikuvituksesta johtuvia tarpeita. Toiseksi sitä voidaan tarkastella vaihtoarvona, joka tyydyttää tarvetta välillisesti, sillä se voidaan vaihtaa muihin tavaroihin tietyissä *määräsuhteissa*. (MEW 23, 49.) Jaon tavarana kahteen käyttötapaan teki jo Aristoteles (1991, 1257, A6-13). Myös poliittisen taloustieteen isän Adam Smithin *Kansojen varallisuus (The Wealth of Nations)* alkaa samalla erittelyllä: tavara on käyttöesineenä hyödyllinen, mutta toisaalta tavarana omistaja voi hankkia sen avulla muita tavaroita.

Rikkaus muodostuu kaikissa yhteiskuntamuodoissa käyttöarvoista, mutta kapitalistisessa tuotantotavassa ne toimivat ennen kaikkea vaihtoarvojen materiaalisina kantajina (MEW 23, 50). Käyttöarvot realisoituvat tavarana ja ihmisen välisessä suhteessa kulutuksen tai tuotannon välineinä, mutta vaihdossa käyttöarvot, tavaroiden laadulliset erot jätetään huomiotta, ja tavaroita verrataan toisiinsa puhtaan määrän kannalta. Koska tavaroiden vaihtosuhteet vaihtelevat ajan ja paikan mukaan, vaihtoarvo on luonteeltaan väliaikainen ja suhteellinen. Tavarana sisäinen vaihtoarvo olisi näin ollen “*contradictio in adjecto*” (POI, 46; MEW 23, 50-51). Esimerkiksi takki esiintyy tänään 20 euron hintaisena ja huomenna 21 euron hintaisena. Yhtä lailla takin arvo voidaan esittää tietyinä metrimäärinä liinakangasta ja molemmat vaihtosuhteet vaihtelevat jatkuvasti. Kuitenkin tavarana eri vaihtoarvot ilmaisevat yhtä ja samaa. Niinpä ”vaihtoarvo voi yleensä olla vain siitä erotettavan sisällyksen ilmaisutapa, ‘ilmenemismuoto’ [*Erscheinungsform*]” (POI, 46; MEW 23, 51).²⁰

Niinpä vaihtoarvon on ilmaistava jotakin sitä edustavasta käyttöarvosta erillistä mutta kaikille tavaroille yhteistä “kolmatta”. Arvoina tavaroilla on oltava yhteinen nimittäjä, samaan tapaan kuin kaikkia tasokuvioita voidaan verrata toisiinsa niiden pinta-alan suhteen: ne on vain ensin pelkistettävä kolmioiksi ja redusoitava edelleen

²⁰ Kuten Haug (1982, 107) huomauttaa, Marx käyttää tätä filosofian historian raskauttamaa “ilmenemismuodon” käsitettä erityisellä tavalla – siitä todistaa Marxin muutoin säästeliäästi käyttämä ilmaisukeino, käsitteen kietominen sitaattimerkkeihin. Marxille olemus on ylipäätään olemassa vain ilmenemismuodoissaan ja niiden kautta.

niiden kannan ja korkeuden tulon puolikkaaksi. Reduktion tulos eroaa täysin kolmioiden näkyvistä hahmoista. Yhtä lailla kaikki tavarat voidaan palauttaa yhteiseen ”kolmanteen”, jota ne edustavat erilaisissa määräsuhteissa. (MEW 23, 51.)

Marxin mukaan tuo yhteinen nimittäjä ei voi olla mikään tavarain geometrisen, fyysisen tai muukaan käyttöarvoon liittyvä ominaisuus, eihän takkia ja taloa tai takkia ja ”paikanmuutosta” verrata markkinoilla toisiinsa minkään niiden luonnollisen ominaisuuden suhteen. Kun kaikista tavarain aineellisista ominaisuuksista näin abstrahoidaan, jää jäljelle yhteiskunnallinen jäännös. Tavaraita yhdistää enää se, että ne ovat työn tuotteita (MEW 23, 53).

Tarkastakaamme nyt työn tuotteiden jäännöstä. Niistä ei ole jäänyt jäljelle mitään muuta kuin tuo aavemainen esineellisyys, erotuksettoman ihmistyön pelkkä hyytymä, ts. ihmistyövoiman käyttäminen katsomatta sen käyttämisen muotoon. Nämä oliot osoittavat enää ainoastaan sitä, että niiden tuottamiseen on käytetty ihmistyövoimaa, kasattu ihmistyötä. Tämän niille yhteisen yhteiskunnallisen substanssin kiteinä ne ovat arvoja – tavara-arvoja. (POI, 48; MEW 23, 52.)

Käyttöarvoja tuottavat konkreettiset työt eroavat toisistaan laadullisesti, mutta vaihtoarvona tarkasteltuna tavarain tuottaneen työn erityinen laatu on käyttöarvon myötä jätetty huomiotta. Kaikki työ pelkistyy yhtäläiseksi, abstraktiksi ihmistyöksi.

Arvon *suuruutta* voidaan mitata ”arvoa luovan substanssin” eli tavarain materialisoituneen työn määrällä. Työn määrää voidaan puolestaan mitata ajan yksikköinä, kuten tunteina ja päivinä. Tavarain arvon määrää kuitenkin vain sen tuottamiseksi vaadittu *yhteiskunnallisesti välttämätön työaika*, eli työaika joka vaaditaan käyttöarvon tuottamiseksi yhteiskunnallisesti normaalein teknisin ja materiaalisin tuotantoehdoin, yhteiskunnallisesti keskimääräisellä työtaidolla ja -teholla. Tuo vaadittu yksinkertainen keskimääräistyö vaihtelee eri yhteiskunnissa ilmaston ja kulttuurin mukaan, mutta yhteiskunnan sisällä se on aina annettu. Keskimääräistä huonommalla teknologialla tai vähäisemmällä ammattitaidolla varustettu tuottaja siis kuluttaa tuotteeseensa enemmän kuin tuotteen arvoa vastaavan työajan, ja tehokkaammilla menetelmillä työskentelevä tuottaja puolestaan sitä vähemmän. (MEW 23, 53.)

Samaan tapaan kuin tavarain määritykset käyttöarvona ja vaihtoarvona ovat toisilleen vastakkaiset ja toisensa poissulkevat, myös työn luonne konkreettisena työnä on työn arvoa luovalle luonteelle polaaraisesti vastakkainen. Työn tuottavuus on konkreettisen työn ominaisuus, se riippuu laadullisista tekijöistä: työläisten

keskimääräisestä ammattitaidosta ja työvälineiden *laadusta*, siis tieteen ja teknologian kehitystasosta. Arvoa tuottava abstrakti ihmistyö sen sijaan tuottaa samassa ajassa aina saman *määrän* arvoa. Tästä seuraa se, että mitä suurempi työn tuottavuus on, sitä pienempi on tavarantoiminnan tuottamiseen tarvittava työaika ja siis tavarantoiminnan arvo. Ja toisin päin, mitä alhaisempi on työn tuottavuus, sitä enemmän työaikaa tarvitaan käyttöarvon tuottamiseksi, ja sen korkeampi on tavarantoiminnan arvo. (MEW 23, 55).

2.2. Tavaroina esitetyn työn kaksoisluonne

Kun vaihdossa abstrahoidaan käyttöarvosta, samalla jätetään huomiotta myös tavarantoiminnan tuottaneen työn laatuominaisuudet. Tavaroina sisältyvän työn kaksoisluonteen, joka on poliittisen taloustieteen ymmärryksen lähtökohtana [*Springpunkt*], Marx esittää ensimmäisenä osoittaneensa (MEW 23, 56).²¹

Erilaiset hyödylliset työt muodostavat yhteiskunnallisen työnjaon kokonaisuuden, joka on tavarantoiminnan edellytyksenä, mutta tavarantoiminta ei puolestaan ole yhteiskunnallisen työnjaon edellytys (MEW 23, 56). Tavarantoiminta merkitsee nimittäin erityistä tuotannon tapaa: tavaroiksi tulevat vain itsenäisten, toisistaan riippumattomien ja erillisten *yksityistuottajien* tuotteet (MEW 23, 57). Tavarantoiminta tuotetaan arvoina vaihtoa varten ja tuottajat kohtaavat toisensa vasta markkinoilla valmiiden tuotteiden välityksellä, eikä yhteiskunnallisen tuotannon kokonaisuutta suunnitella etukäteen tarvetta vastaavaksi. Jos yhteiskunnallisen tuotannon vallitsevana muotona ovat esimerkiksi omavaraiset perhe- tai kyläyhteisöt, ja markkinoille viedään lähinnä ylijäämät, niin työn tuotteet eivät saa tavarantoimintaa. (MEW 23, 93.)

Hyödyllinen työ on ihmisen ja luonnon välisen aineenvaihdunnan välittäjä, ja siten ihmisen olemassaolon ikuinen ja välttämätön edellytys. Tavarantoiminta ovat luonnonaineen ja työn (luonnonvoima sekä) yhdistelmiä. Niinpä ihminen voi toimia tuotannossaan ainoastaan samoin kuin luontokin, se voi vain muuttaa materiaalia tavarantoimintaa. Marx siteeraa Pietro Verriä, jonka mukaan ihmistyö, sen enempää kuin luonnolliset prosessitkaan, eivät ole luomistyötä, vaan jo olemassa olevan materiaalin järjestämistä. (MEW 23, 57-58.)²²

²¹ Marx viittaa tässä jälleen *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teokseen vuodelta 1859.

²² Tämä on oman tulkintani kannalta tärkeää. Työn kaksoisluonne liittyy yhteiskunnallisen arvonsuhteellisen logiikan ihmisen olemassaolon luonnollisiin ehtoihin, absoluuttisiin luonnollisiin rajoihin. Analyysin kaikilla tasoilla logiikat osoittautuvat toisilleen vastakkaisiksi, mutta erottamattomiksi.

Takin on tuottanut ompelijan- ja liinakankaan kutojan työ. Töiden laadullinen erilaisuus on niiden tuotteiden vaihdettavuuden ehtona. Erilaiset työn lajit voivat olla saman yksilön erilaatuisia työtehtäviä (ja silloin ne ovat yhden ja saman henkilön työvoiman tuottavaa käyttämistä), mutta tavarantuotannossa, jonka ehtona on yhteiskunnallinen työnjako, ne ovat eri yksilöiden erilaatuisia töitä.

Jos jätetään huomioon ottamatta [...] työn hyödyllinen luonne, niin jäljelle jää se työn ominaisuus, että se on ihmistyövoiman käyttämistä. Vaikka ompleminen ja kutominen ovatkin erilaatuista tuottavaa toimintaa, ne ovat ihmisen aivojen, lihasten, hermojen, käsien jne. tuottavaa käyttämistä [*Verausgabung*] ja tässä mielessä samaa ihmistyötä. (POI, 53; MEW 23, 58-59.)

Kaikki työ voidaan palauttaa niihin kykyihin, jotka keskimäärin löytyvät jokaisen ihmisen ruumiista: yksinkertaiseen keskimääräistyöhön. Koulutetun työvoiman komplisoitu työ voidaan periaatteessa palauttaa tuollaiseen yksinkertaiseen työhön, ja itse asiassa yhteiskunnallinen prosessi jatkuvasti tuottaa tuon reduktion tuottajien ”selkien takana”. Töiden väliset suhteet näyttäytyvät tuottajille tavaroiden vaihtosuhteena. (MEW 23, 59.)

Työn tuottavuus riippuu työn laatuominaisuuksista, mutta kun konkreettinen työ jätetään huomiotta, työ tuottaa samassa ajassa aina saman määrän arvoa. Vaikka suurempi määrä käyttöarvoja merkitsee suurempaa rikkautta – Marx toteaa, että kahdella takilla voidaan esimerkiksi pukea kaksi ihmistä, kun yhdellä taas vain yksi – työn tuottavuuden paraneminen vähentää tuoteyksikköä kohden laskettua arvon määrää. Kun työ tuottaa samassa ajassa aina saman määrän arvoa, työn tuottavuuden parantaminen siis jakaa saman arvomäärän suuremman käyttöarvomäärän kesken.²³ (MEW 23, 60.)

Kaikki työ on ihmistyövoiman käyttämistä fysiologisessa merkityksessä [*Verausgabung menschlicher Arbeitskraft im physiologischen Sinn*] ja tällaisena abstraktina työnä se tuottaa arvoa. Toisaalta työ on aina ihmistyövoiman käyttämistä erityisessä hyödyllisessä muodossa [*Verausgabung menschlicher Arbeitskraft in besondrer zweckbestimmter Form*] ja sellaisena se tuottaa käyttöarvoja (MEW 23, 61).

²³ Tämä seikka on merkittävä, koska kapitalismissa pyritään ensisijaisesti arvon ja lisäarvon, ei käyttöarvojen tuottamiseen. Lisäarvon tuotanto perustuu siihen, että työpäivä jakautuu välttämättömään työaikaan, josta työläiselle maksetaan vastike, sekä lisätyöaikaan, jonka tuotteen pitää kapitalisti. (MEW 23, 246.) Lisätuotteen riisto välittömältä tuottajilta ei ole kapitalismin erityispiirre, vaan sen erottaa muista yhteiskuntamuodoista erityinen lisätuotteen haltuunottamisen tapa (MEW 23, 231), jonka kapitalismissa työn tuotteen tavaramuoto peittää (MEW 23, 592).

Tässä on käsitelty tavarahan määritykset käyttöarvona ja arvona, jotka samaan aikaan sekä edellyttävät että poissulkevat toisensa. Tämä toisistaan erottamaton vastakkaisuus on olemassa vain tavarassa, kapitalistisen vaurauden jakamattomassa alkeis- tai solumuodossa. Arvoa on nyt tarkasteltu sen substanssin, eli laadun ja sen määrän kannalta. Heinrich painottaa, että tämä vie tavarahan analyysistä vain viitisen sivua. Tätä seuraavaan arvon muodon, eli vaihtoarvon ja sitä seuraavan tavarafetismin tarkasteluun Marx käyttää sen sijaan lähes kymmenkertaisen sivumäärän. Heinrichin mukaan perinteisen marxismen “substantialistinen” luenta, jota vastaan hän asettaa arvon rahateoreettisen luentansa, perusti luentansa näihin viiteen ensimmäiseen sivuun ja jätti sitä seuraavan kehittelyn huomiotta (WW, 220). Kuitenkaan Heinrich ei pidä seuraavaa esitystä ongelmattomana. Heinrich pitää parempana *Pääoman* ensipainoksen esitystä, jossa Marx ei esitä rahaa arvomuodon kehittelyn lopputuloksena (WW, 226). Siinä arvomuodon kehittäminen näyttää puhtaalta muotoanalyysiltä (WW, 228).

Arvoesineellisyys ilmenee vain kahden tavarahan suhteessa, eikä tavarahan luonteeseen arvoesineenä [*Wertgegenständlichkeit*] kuulu atomiakaan luonnonainetta (MEW 23, 62), ovathan tavarahan arvonmääritykset sen käyttöarvon määrityksille polaaraisesti vastakkaiset. Edeltäneessä arvoa tarkasteltiin erillään sen muodosta (MEW 23, 53), mutta arvo voi Marxin mukaan ilmetä vain vaihtoarvona, kahden tavarahan suhteessa. (Vaihtoarvo on siis arvon muoto, eivätkä substanssi ja määrä voi ilmetä muuten kuin jossakin muodossa, kuten tavara-arvona tai rahana.) Nyt tätä arvon ilmenemismuotoa on tutkittava tarkemmin:

[j]okainen [...] tietää [...] että tavaroilla on niiden käyttöarvojen moninaisista luontaismuodoista hyvin räikeästi eroava, yhteinen arvomuoto: arvon rahamuoto. Tässä on kuitenkin suoritettava tehtävä, jota porvarillinen taloustiede ei ole yrittänytkaan, on nimittäin osoitettava tämän rahamuodon synty, siis seurattava tavaroiden arvosuhteen sisältämän arvonilmaisun kehitystä sen yksinkertaisimmasta, mitättömimmästä muodosta aina häikäisevään rahamuotoon saakka. Sen kautta ratkeaa samalla rahan arvoitus. (POI, 56; MEW 23, 62.)

Seuraavan kehittelyn päämääränä on nähdäkseni sen osoittaminen, kuinka rahamuoto kehittyy yksinkertaisesta kahden tavarahan välisestä arvonilmauksesta (MEW 23, 62). Arvomudon kehittelyn merkitystä valaisee nähdäkseni Andrew Klimanin (2009, 5)

näkemyks, jonka mukaan Marx pyrkii osoittamaan työrahaan²⁴ perustuvien sosialismivisioiden utopistisuuden. Pyrkimys kapitalistisen riiston poistamiseen rahan lakkauttamisen keinoin keskittyy nimittäin syiden sijaan seurauksiin: rahamuoto kehittyy (työn) tavaramuodosta välttämättä.

2.3. Arvomuoto (vaihtoarvo)

Yksinkertaisin arvosuhde, johon koko arvomuodon salaisuus sisältyy, on tavaran suhde vaihdossa toiseen tavararaan. Se ilmaistaan seuraavasti: “x tavaraa A = y tavaraa B arvoinen”. (MEW 23, 63.) Ensin mainittu tavara on tässä aktiivisessa roolissa, sillä sen arvo heijastuu jälkimmäisessä tavarassa. Tätä ensin mainitun tavaran asemaa Marx kutsuu suhteelliseksi arvomuodoksi. Jälkimmäinen tavara on passiivisessa eli vastikkeen (ekvivalentin) roolissa. Ilmauksessa, jonka mukaan 20 metriä liinakangasta = takki, liinakangas ilmaisee arvonsa takissa. Takki on tässä siis se materiaali, jossa arvo ilmaistaan. (MEW 23, 63.)²⁵

Yhtälön ensimmäinen tavara määrittyy suhteelliseen arvomuotoon ja toiseksi asetettava tavara määrättyy vastikkeen rooliin. Tässäkin on kyse polaarista vastakkaisuudesta: suhteellinen arvomuoto ja vastikemuoto ovat saman arvonilmaisun toisensa edellyttävät, mutta samalla toisensa poissulkevat puolet. Suhteellisen arvomuodon tapauksessa tavaran tuottanutta työtä ei tarkastella konkreettisenä työnä, vaan abstraktisti, ihmistyönä yleensä. Niinpä suhteellisessa arvomuodossa olevaa liinakangasta ei vaihtosuhteen kannalta tarkasteltuna ole tuottanut kutojan työ, vaan yhtäläiseksi katsottu abstrakti ihmistyö. Sikäli kun “kudotaan arvoa”, ei kutomisella ole mitään eroa ompelamiseen, se on abstraktia ihmistyötä (MEW 23, 65).

Tavaran puhtaan yhteiskunnallinen luonne, sen arvoesineellisyys ilmenee vain tavaroiden välisessä suhteessa. Arvo voi ilmetä vain kahden materiaallisen olion suhteessa. Marx esittää analogian: sokerikeon paino ilmaistaan suhteessa toiseen

²⁴ Esimerkiksi ricardolainen sosialisti Robert Owen ajoi erityistä työrahaa, jossa työläiset saisivat rahan sijaan tositteita tehdystä työstä. (ks. MEW 23, 109.)

²⁵ Marxin mukaan tavara ilmaisee arvonsa ”tavarakielellä” (MEW 23, 67). Tulkitsen tätä niin, että samaan tapaan kuin liinakangas ilmaisee arvonsa takin luonnonaineessa, merkkijono ‘takki’ on se materiaali, jossa puhtaan yhteiskunnallinen merkitys ilmaistaan. Merkitys ei tässäkään tapauksessa perustu sen materiaallisen kantajan, tuon merkkijonon, luonnonominaisuuksiin.

Marx vertaa arvon ilmausta myös ihmisen identiteetin syntyyn. Vastikkeen roolin ottaneen tavaran “luonnonmuoto”, sen esineellinen hahmo, toimii toisen tavaran arvon heijastajana. Samaa tapaan Pietari näkee Paavossa oman itsensä, jonka yksilöllinen, ”paulimainen” hahmo edustaa ihmissuvun universaalia olemusta. Paavo siis ilmentää ihmisyyttä yleensä nimenomaan yksilönä, “nahkoineen ja karvoineen” [*in seiner paulinischen Leiblichkeit*]. (MEW 23, 67.)

materiaaliseen kappaleeseen. Marxin elinaikana 1800-luvulla elintarvikkeita punnittiin tavallisesti selkävaa'alla. Sen toimintaperiaatteen mukaan toiseen kuppiin asetetaan se tavara, jonka paino halutaan selvittää ja toiseen kuppiin laitetaan tietty määrä rautaa, jonka paino on jo tiedossa. Näin sokeri ilmaisee painonsa raudan luonnonaineessa. Rauta ilmaisee painoa, mutta sillä on tämä funktio vain tässä suhteessa, ei sen ulkopuolella. Kuitenkaan tämä suhde, pelkkä vertaaminen, ei voi Marxin mukaan antaa kappaleelle sen painoa. Samoin kuin raudankappale painonmittana edustaa sokeriin nähden vain sen painoa, eli toimii painon ilmenemismuotona [*Erscheinungsform*], ei ekvivalentin muodossa oleva tavara edusta muita suhteellisessa arvomuodossa olevan tavaran ominaisuuksia kuin arvoa – joka on, toisin kuin paino, puhtaan yhteiskunnallinen ominaisuus. (MEW 23, 71.)

Kun olion ominaisuudet eivät johdu sen suhteesta muihin olioihin, vaan sellaisessa suhteessa ne ainoastaan todetaan, näyttää myös takilla olevan vastikemuotonsa, ominaisuutensa tulla luonnostaan välittömästi vaihdetuksi, yhtä suuressa määrin kuin sillä on ominaisuus olla painava tai lämmönpitävä. (POI, 65; MEW 23, 72.)

Päällepäin näyttää siltä, että vaihdettavuus on ekvivalenttitavaran roolin omaksuneen aineen eli rahan luonnollinen ominaisuus. Kuitenkin tuo vastikemuoto palautuu yksinkertaisimpaan arvonilmaukseen: 20 metriä liinakangasta = takki. (MEW 23, 72.)

Vastikemuodolla, joka lopulta kehittyy rahaksi, on kolme erityistä ominaisuutta. Ensinnäkin se heijastaa käyttöarvossaan suhteellisessa arvomuodossa olevan tavaran arvoa. Jos suhteellisessa arvomuodossa olevan liinakankaan tuottamiseen välttämätön työaika lisääntyy puolella, niin sen arvo kaksinkertaistuu. Vastikemuoto (ekvivalentti) siis heijastaa aina jotakin määrää. Sitä itseään ei kuitenkaan määritellä kvantitatiivisesti, vaan vastikemuodossa käyttöarvo tulee vastakohtansa eli arvon ilmenemismuodoksi (MEW 23, 72). Vastikemuodon toinen erityinen ominaisuus on se, että sen tuottaneesta konkreettisesta työstä tulee vastakohtansa eli abstraktin ihmistyön ilmenemismuoto. Kolmanneksi, vastikemuodossa olevan tavaran tuottanut yksityistyö edustaa vastakohtaansa, eli välittömästi yhteiskunnallisessa muodossa olevaa työtä. Tavaran tuottaneen työn yhteiskunnallinen luonne heijastuu ekvivalenttina toimivan tavaran tuottaneessa yksityistyössä. (MEW 23, 73.)

Tavaralla ei ole vaihtoarvoa ilman suhdetta toisiin tavaroihin, mutta itse arvo on tavaroissa edellytettynä jo ennen kuin se ilmaistaan vaihtoarvona toisin kuin on

modernin vapaakaupan intoilijoille, jotka eivät tunnusta arvon olemassaoloa päivittäisten hintaluetteloiden ulkopuolella (MEW 23, 75). Tavaroiden välisessä suhteessa ei ilmene niinkään ulkoinen vastakkaisuus, vaan tavaran sisäinen, käyttöarvon ja arvon välinen vastakohta, ilmenee ulkoisena vastakohtana, kahden tavaran suhteena (MEW 23, 75-76).

Tavara kehittyy rahaksi, yksinkertainen arvomuoto hintamuodoksi, kolmen muodonmuutoksen kautta. Ensimmäinen, *yksinkertainen arvomuoto* eli vaihtoarvo, on tavaran arvonilmaus toisessa tavarassa. A:n vaihdettavuus B:hen ilmaistaan:

1. 20 metriä liinakangasta = 1 takki.

Tämä muoto on yksittäinen ja satunnainen. (MEW 23, 78.) Toinen muoto syntyy, kun arvoyhtälöillä muodostetaan loputtomia sarjoja kuten:

2. takki = naula liinakangasta = 10 paunaa teetä jne.

Tässä *kehkeytyneessä arvomuodossa* tavara on yhteiskunnallisessa suhteessa kaikkiin tuotteisiin, ei enää vain yhteen tavarahan niin kuin ensimmäisessä muodossa. Ensimmäinen muoto oli sikäli puutteellinen, että oli satunnaista, missä suhteessa tavara vaihtui toiseen käyttöarvoon. Liinakankaalla oli takki-arvo, vilja-arvo ja niin edelleen. Toisessa muodossa tämä satunnaisuus vähenee, sillä tavaran arvo pysyy yhtä suurena, ilmaistiin se missä muussa tavarassa hyvänsä. Näin ollen vaihto ei enää määrää tavaran arvonsuuruutta, vaan arvon suuruus määrittää tavaran vaihtosuhtetta. Tässä toisessa muodossa mikä tahansa muu tavara voi esiintyä tavaran vastikkeena eli arvon ruumiillistumana ja silloin tämän vastikkeen tuottanut konkreettinen työ esiintyy ihmistyönä yleensä. (MEW 23, 78.) Toinen muoto on kuitenkin puutteellinen sekin, sillä suhteellisten arvonilmausten sarja on päättymätön. Jokainen tavaralaji voi toimia ekvivalenttina ja esittää ihmistyötä yleensä. Näin yhtäläisellä ihmistyöllä ei ole erityistä ilmenemismuotoa, se on olemassa vain erilaisten erityisten ilmenemismuotojensa kokonaisuudessa.

Kun liinakankaan arvo ilmaistaan tässä toisessa muodossa kaikkien muiden tavaranomistajien käyttöarvojen toimiessa vastikkeina,

liinakangas = x teetä,

liinakangas = takki,

täytyy suhteen voida kääntyä myös toisinpäin,

3. takki = y liinakangasta,
x teetä = y liinakangasta.

Nyt kaikkien tavaroiden arvo voidaan ilmaista liinakankaassa ja arvomuoto on yksi ja kaikille yhteinen eli yleinen. (MEW 23, 79.) Tämä on arvomuodon kehityksen kolmas muoto, *yleinen arvomuoto*.

Ensimmäinen muoto vastaa satunnaista vaihtoa. Siinä jokaisen tavaran arvo ilmenee toisen tavaran käyttöarvossa ja päin vastoin, onhan välitön vaihtosuhte aina vastavuoroinen. Toinen muoto vastaa yleistynyttä vaihtoa, jossa tavaran arvo eroaa sen omasta käyttöarvosta selvemmin. Kolmas muoto ilmaisee kaikki arvot yhdessä, muusta tavaramaailmasta itsenäistyneessä muodossa. Nyt tavaroiden arvot eivät eroa ainoastaan omasta käyttöarvostaan, vaan käyttöarvosta ylipäättään. Yleinen arvomuoto itsenäistää arvon käyttöarvosta ja vasta tämä muoto mahdollistaa kaikkien tavaroiden esiintymisen samanaikaisesti vaihtoarvoina suhteessa toisiinsa. (MEW 23, 80.)

Siinä missä kaksi ensimmäistä muotoa syntyvät yksittäisten tavaroiden suhteista, yleinen arvomuoto syntyy vain yhteiskunnallisesti, tavaramaailman liikkeestä kokonaisuudessaan. Yleinen vastike on välittömästi vaihdettavissa kaikkiin tavaroihin ja sen ruumiista tulee kaiken ihmistyön yleensä ilmenemismuoto. (MEW 23, 81.) Vastikemuodon kehitys on kuitenkin ainoastaan suhteellisen arvomuodon kehityksen tulos. Kehityksen myötä suhteellinen arvomuoto ja vastikemuoto kehittyvät toisilleen vastakkaisiksi. Ensimmäisessä muodossa nämä muodot saattoivat vaihtaa rooleja, riippuen siitä kummin päin yhtälö luettiin, mutta toisessa muodossa eivät. Kolmas muoto vakiinnuttaa näiden muotojen vastakkaisuuden. Muut tavarat sulkevat pois tämän yhden tavaralajin muun tavaramaailman piiristä, eikä yleinen vastike voi enää tässä kolmannessa muodossa ottaa itse suhteellista arvomuotoa: x liinakangasta = x liinakangasta olisi tautologia. (MEW 23, 83.)

Tämä tavara, joka yhteiskunnallisen tottumuksen seurauksena suljetaan pois muiden tavaroiden yleisestä arvomuodosta, tulee yleiseksi vastikkeeksi eli vakiintuu neljänteen muotoon. Sen erityiseksi ominaisuudeksi tulee välitön vaihdettavuus kaikkiin muihin tavaroihin. Muodon kolme ja muodon neljä eli rahan välillä ei ole enää muodollista eroa, vaan tuo muodonmuutos tapahtuu yhteiskunnallisessa

käytännössä. Tämä kolmas muodonmuutos voi tapahtua vain historiallisesti, kun jokin tavaralaji vakiintuu rahaksi. (MEW 23, 84.)

Heinrich pitää *Poliittisen taloustieteen kritiikkiä* -teoksen, sekä *Pääoman* ensipainoksen arvomuodon analyysin esityksiä *Pääoman* standardilaitosta parempina, kuin tässä referoidun *Pääoman* standardilaitoksen esitystä. Niissä Marx nimittäin ei esitä rahamuotoa arvomuodon kehittelyn päämääräksi. Arvomuodon analyysi päättyy niissä erityiseen muotoon neljä. Se päättyy ennen tätä ”historiallista” argumenttia, jonka mukaan vain tavaranomistajien toiminta voi ratkaista loogisen umpikujan, joka syntyy kun periaatteessa mikä tahansa tavara voi ottaa yleisen ekvivalentin aseman. *Pääoman* ensipainoksessa luku päättyy paradoksiin: kun mikä tahansa tavara voi ottaa yleisen ekvivalentin roolin, joka sulkee kaikki muut tavarat tämän muodon ulkopuolelle, ei mikään tavara voi omaksua yleisen ekvivalentin asemaa (MEGA² II/5, 43). Koska Heinrichin mukaan arvomuodon kehittämissä on tosiasiaa kyse rahavälitteisten markkinoiden loogisesta analyysistä, Marxin toiseen painokseen tekemät muutokset – rahan ja tavaranomistajien toiminnan tuominen esitykseen – katkaisevat tämän käsitteellisen kehittelyn. Tavaranomistajien toiminta tulee Heinrichin mukaan ottaa ensipainoksen tapaan huomioon vasta vaihtoprosessia käsittelevässä luvussa, siis *Pääoman* toisessa luvussa. (WW, 227.)

Omalle tulkinnalleni on kuitenkin tärkeää se, että Marx analysoi arvomuodon rakenteen ja kehityksen kautta myös markkinoiden kehityshistoriaa, sitä kuinka markkinat kehittyvät satunnaisesta ja toissijaisesta ilmiöstä koko yhteiskunnallista tuotantoa sääteleväksi mahdiksi. Tämä on samalla arvoinen kehityshistoriaa. Kuten Iljenkov esittää, Marx osoittaa rahamuodon syntyvän yksinkertaisen arvomuodon sisäisestä ristiriitaisuudesta. Suorassa tavaravaihdossa vaihdettavat tavarat eivät voi omaksua yhtä aikaa yksinkertaisen arvonilmauksen molempia muotoja. Välitön tavaroiden vaihto ei voi ilmaista kunkin tavarantoimittajan tuottamiseksi vaadittua yhteiskunnallisesti välttämätöntä työaikaa ja näin tavaroiden vaihto arvostaan on todellisuudessa mahdotonta. (Iljenkov 1982, 261.) Suoran tavaravaihdon käytännöissä yhdelle tavaralle vakiintuu universaalinen ekvivalentin asema tämän ristiriidan sovitusyrityksenä. (Iljenkov 1982, 265.)

Nyt arvoa on tarkasteltu sen substanssin, suuruuden ja muodon kannalta. Todellisuudessa arvo tietenkin ilmenee näiden dimensioiden ykseytenä, eri muodoissaan: tavara-arvona, rahana ja pääomana. Seuraava, *Pääoman* ensimmäisen

luvun neljäs alaluku tarkastelee työn tuotteiden erityistä fetisististä luonnetta kapitalismissa.

2.4. Tavarafetisismi

Tavaran fetissiluonteen tarkastelu on tutkielman näkökulman kannalta oleellinen, sillä Heinrichin tulkinta arvoteoriasta painottaa länsimarxismille tyypilliseen tapaan arvomuotoon liittyvää yhteiskunnallisten suhteiden nurinkääntyneisyyttä ja mystifikaatiota. Heinrich painottaa myös, että kapitalismissa tavara saa fetissiluonteen nimenomaan sen arvomuodon kehityksen seurauksena, kuten Marx asian toteaa. Tavaran salaperäinen luonne kun ei johdu käyttöarvosta, joka on ihmisen muokkaamaa luonnonainetta itselleen hyödylliseen muotoon, ja on ollut sen luonteista jo ennen kapitalismia. Se ei johdu myöskään arvoa luovan työn laadusta abstraktina ihmistyönä, sillä niin erilaisia kuin hyödylliset työt ovatkin, ne ovat kaikki vain ihmiselimityksen, aivojen, lihasten, hermoston ja aistinelinten tuottavaa kuluttamista (POI, 85; MEW 23, 86). Marxin mukaan tavaran arvoituksellisuus ei johdu myöskään työn määrästä, sillä yhteiskunnallista työtä on mitattu määrän kannalta niin kauan kuin työtä on jaettu yhteiskunnallisesti.

Tavaramuodon salaperäisyys johtuu siis arvonmäärittelyn muodosta. Kapitalismissa työn tuotteet itsenäistyvät nimittäin tavaroiksi, joiden arvot näyttävät niiden luonnollisilta ominaisuuksilta. Näin tavaramuoto ensinnäkin kuvastaa ihmisille heidän oman työnsä yhteiskunnallisen luonteen työn tuotteen esineellisenä ominaisuutena, arvona. Toiseksi tavaramuoto saa arvon näyttämään tuotteen luonnostaan yhteiskunnalliselta ominaisuudelta. Kolmanneksi tavaramuoto esittää tuottajien yhteiskunnallisen suhteen toisiinsa, eli heidän työnsä suhteen yhteiskunnallisen kokonaistyöhön, esineiden välisenä yhteiskunnallisena suhteena. (MEW 23, 86.)²⁶

Tavaramuoto ja siten tavarafetisismi johtuu työn erityisestä yhteiskunnallistumisen tavasta kapitalismissa. Käyttöesineistä tulee nimittäin tavaroita vain jos ne ovat toisistaan riippumatta tehtyjen yksityistöiden tuotteita. Tavarantuotannossa ei yksityisillä tuottajilla ole suhdetta toisiinsa ennen työn tuotteiden vaihtoa, eikä yhteiskunnallisen tuotannon kokonaisuutta suunnitella

²⁶ Vrt. edellisessä jaksossa esitetyt vastikemuodon kolme erityisyyttä. Käyttöarvo ilmenee vastakohtansa, arvon ilmenemismuotona. Konkreettinen työ edustaa vastakohtaansa, abstraktia ihmistyötä ja yksityistyö toimii välittömästi yhteiskunnallisessa muodossa olevan työn ilmenemismuotona.

tietoisesti etukäteen. Niinpä työn yhteiskunnallinen luonne: se, että tavaroita on tuotettava yhteiskunnallista tarvetta vastaava määrä, ja työtä kohdennettava tätä vastaavasti eri tuotantoaloille, näyttäytyy vasta jälkikäteisesti markkinoilla, työn tuotteiden arvoluonteena. Työn yhteiskunnallinen luonne on tuotannossa vain ennakoituna ja työn yhteiskunnallistuminen tapahtuu sen tuotteiden välityksellä, jälkikäteisesti markkinoilla. Arvolaki, joka säätelee yhteiskunnallisen työn jakautumista eri tuotannonaloille, syntyy yksittäisten, atomististen tuottajien toiminnan tarkoittamattomana, rakenteellisena seurauksena. Arvosuhteet vakiintuvat nimittäin Marxin mukaan vasta kun tuotteet tuodaan markkinoille, mutta toimijat havaitsevat vain valmiiksi hinnoiteltuja tavaroita. “Arvolaki toteutuu alati muuttuvissa vaihtosuhteissa vain väkivaltaisesti säännöstelevänä luonnonlakina, joka vaikuttaa samoin kuin painolaki silloin kun rakennus luhistuu” (POI, 81; MEW 23, 89).

Kapitalismissa tavaroita tuotetaan ensisijassa niiden arvoluonteen vuoksi. Kapitalisti tuottaa käyttöarvon vain tuottaakseen arvon ja siten lisäarvon. Työläinen tekee työtä vain saadakseen työvoimatavaransa vastikkeen, palkan. Tavarat tyydyttävät siis oman tuottajansa tarpeet vain välillisesti, sikäli kun ne ovat vaihdettavissa kaikkiin muihin yhteiskunnallisen työn lajeihin. Tämä näyttäytyy tuottajille tavaroiden arvoluonteena.

Ihmiset eivät siis aseta töidensä tuotteita arvoina keskinäisiin suhteisiin sen tähden, että nämä oliot olisivat heidän mielestään yhtäläisen ihmistyön pelkkiä esineellisiä verhoja. Päinvastoin. Asettaessaan vaihdossa erilaiset tuotteensa arvoina keskenään yhtäläisiksi, he asettavat erilaiset työnsä ihmistyönä keskenään yhtäläisiksi. He eivät kyllä sitä itse tiedä, mutta niin he kuitenkin tekevät.²⁷ Arvon otsaan ei ole kirjoitettu mitä se on. Päinvastoin, arvo muuttaa jokaisen työn tuotteen yhteiskunnalliseksi hieroglyfiksi. Myöhemmin ihmiset koettavat päästä selville hieroglyfin merkityksestä, päästä oman yhteiskunnallisen tuotteensa salaisuuden perille. (POI, 80; MEW 23, 88.)

Marx vertaa arvon substanssin, yhtäläisen ihmistyön, paljastumista myös “ilman jakamiseen alkuaineisiinsa”. Vaikka hengitysilma on paljastunut sekoitukseksi tyyppiä, happea ja muita kaasuja, ihmiset edelleen hengittävät samaan tapaan kuin ennenkin. Tavarat eivät sen enempää lakkaa olemasta arvoja, vaikka ihmiskunta tämän keksinnön myötä (Marxin optimistisen arvion mukaan) tuleekin tietoiseksi arvon luonteesta yhtäläisenä ihmistyönä. (MEW 23, 88.) Tavaroiden mystinen luonne

²⁷ “Sie wissen das nicht, aber sie tun es” (MEW 23, 88). Vrt: “Vergib ihnen sie wissen nicht, was sie tun!” “Isä, anna heille anteeksi, sillä he eivät tiedä, mitä he tekevät” (Luuk.23:33-34).

katoaa vasta kun yksityistyö on välittömästi (eikä ainoastaan tuotteidensa välityksellä) yhteiskunnallista ja “yhteiskunnallistunut ihminen” alkaa säädellä tuotantonsa tietoisesti. (MEW 23, 94.)

Lisäksi Marx vertaa käyttöesineiden määräytymistä arvoiksi kieleen ihmisten yhteiskunnallisena tuotteena (MEW 23, 88). Näin arvon kategoria, kuten Hans-Georg Backhaus (1997, 25) huomaa, ylittää subjektiivisen ja objektiivisen dikotomian. Tämä on myös Heinrichin arvon rahateorian kannalta erityisen tärkeää, sillä hänen luentonsa painottaa nimenomaan tätä esineiden välittämien rakenteellisten valtasuhteiden analyysia *Pääomassa*; ihmisten oma toiminta synnyttää näiden tietoisuudesta ja tahdosta riippumatta markkinoiden rakenteelliset kilpailun ja tehostamisen pakkolait.

Yhteiskunnallinen tutkimus lähtee tietyn kehityskulun valmiista tuloksista (MEW 23, 89). Porvarillinen taloustiede piti näitä kapitalismin valmiita, kehittyneitä muotoja luonnollisina ja itsestään selvinä. Talouden toimintaa havainnollistavissa esimerkeissään se sovelsi näitä porvarillista yhteiskuntaa luonnehtivia muotoja anakronisesti aikaisempiin yhteiskuntiin. David Ricardon Robinson-esimerkeissä alkuasukas vaihtaa kaloja ja riistaa näissä vaihtoarvoissa esineellistetyin työn mittasuhteissa, “ikään kuin työvälaineitten arvot olisi laskettu Lontoon pörssin vuositaulukoilla” (POI, 82; MEW 23, 90). Nämä “robinsonadit” perustuvat oletukseen, että porvarillisen yhteiskunnan kategoriat, kuten pääoma, olisivat ikuisia ja luonnollisia yhteiskunnallisen tuotannon muotoja. Mutta näin ei ole: kuten Marx myöhemmin *Pääomassa* esittää, pääoman olemassaolon välttämättömänä ehtona (*sine qua non*) on tuotantovälaineistään erotettu palkkatyöläisten luokka (MEW 23, 596).

Niinpä Marxin mukaan porvarillinen taloustiede löysi työarvoteoriansa myötä arvon substanssin, mutta ei koskaan kysynyt miksi tämä sisältö esiintyy tässä erityisessä muodossa (MEW 23, 94-95). Vaikka se otti Marxin mukaan edistysaskeleen suhteessa monetarismiin, joka piti arvoa kullaan luonnollisena ominaisuutena, se kuitenkin lankeaa pääoman kohdalla itse tähän samaan fetisismiin.²⁸ Porvarilliset taloustieteilijät eivät nimittäin huomanneet kysyä, miksi työaika esiintyy sen tuotteen arvoluonteena, ja pitävät siksi sen tuotantotavan

²⁸ Tulkitseen tavarafetismin kuvaavan kapitalismiin liittyvien ajatusmuotojen kaikkein yleisintä ja ”syvintä” rakennetta. Esityksen edetessä kohti konkreettisempaa ja kompleksisempaa, välittömästi ilmenevää, Marx puhuu myös rahafetisistä ja pääomafetisistä: kiertokulussa pääoma näyttää itseään lisäävältä arvolta (MEW 23, 169).

olemassaoloa, jossa ”tuotantoprosessi hallitsee ihmistä eikä ihminen tuotantoprosessia”, yhtä itsestään selvänä kuin itse tuottavaa työtä (MEW 23, 95-96). Porvarillisen taloustieteen työarvoteorian keskeinen puute on siis arvoa tuottavan työn, työn erityisen yhteiskunnallisen muodon, sekoittaminen työn luonnonmuotoon, käyttöarvoja tuottavaan konkreettiseen työhön. Sen vuoksi nämä taloustieteilijät eivät kyenneet erittelemään kapitalistisen tuotantotavan historiallista erityisyyttä. (Haug 1995, 812.)

Olen tässä luvussa esittänyt tulkintani *Pääoman* ensimmäisestä luvusta. Seuraavassa luvussa hahmottelen Heinrichin arvon rahateoreettisen tulkinnan asemaa arvoteorian tulkintaperinteissä.

3. Arvoteorian tulkintahistoriaa

Marxin arvoteorian erottaa porvarillisen poliittisen taloustieteen, Smithin ja Ricardon työarvoteoriasta erityisesti kapitalismispesifisten muotojen analyysi. Marx viimeisteli työarvoteorian erottamalla käsitteellisesti toisistaan ”työn” (työvoimatavaran käyttöarvon) ja markkinoilla vaihtoarvona, tavarana esiintyvän ”työvoiman”. Työ on kaiken arvon lähde, ja siksi sillä ei itsellään ole arvoa. Työvoima sen sijaan on kapitalismissa tavaraa, ja sen arvo määräytyy periaatteessa samoin kuin kaikkien muidenkin tavaroiden arvo, eli sen tuottamiseen vaaditun yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan mukaan. Lisäksi Marx johti porvarillisen poliittisen taloustieteen muotoilemasta työarvoteoriasta lisäarvoteorian.

3.1. Tyrmäyksiä ja kritiikkiä

Nähdäkseni Heinrichin tulkinta liittyy niin sanottuihin arvomuototeorioihin, jotka syntyivät lähinnä englanninkielisessä keskustelussa marxilaisen arvoteorian puolustamiseksi sen 1960-luvulla kohtaamalta uusricardolaiselta kritiikiltä.

Toki arvoteorian pätevyys oli jo ennen tätä kiistetty useaan kertaan. Marxin kuoltua Friedrich Engels toimitti ja julkaisi Marxin käsikirjoitusten pohjalta *Pääoman* toisen ja kolmannen osan käsikirjoitukset vuosina 1885 ja 1894. Kaksi vuotta kolmannen osan ilmestymisen jälkeen, vuonna 1896 Eugen von Böhm-Bawerk tyrmäsi Marxin arvoteorian ”dialektisena kikkailuna” teoksessaan *Zum Abschluss des Marxschen Systems* (1896). Böhm-Bawerkin mukaan Marx määrittelee tavarat työn tuotteiksi,

kysyy sen jälkeen, mikä näitä tavaroita yhdistää, ja vastaa: ilmiselvästi tavaroita yhdistää se, että ne ovat työn tuotteita (WW, 198).

Böhm-Bawerk pani myös merkille *Pääoman* kolmannessa osassa esitetyn voittoasteen tasoittumisen olevan ristiriidassa ensimmäisessä osassa esitetyn arvoteorian kanssa. Kapitalistit eivät nimittäin realisoi voittoja suhteessa välittömästi riistämäänsä lisäarvon määrään, vaan samankokoiset pääomat tuottavat tietyllä aikavälillä aina saman verran voittoa, kuten Marx esittääkin. Näin Marxin mukaan arvolaki näyttää olevan ristiriidassa todellisten ilmiöiden kanssa (MEW 23, 325). Arvoteorian ja empirian välitön yhteensopimattomuus ei ole kuitenkaan Marxin arvoteorian erikoisuus, vaan jo poliittisen taloustieteen klassikot tunsivat ongelman. Myös Ricardon teoriassa arvolaki on ristiriidassa sen tosiasian kanssa, että tuotantoalan sisällä voittoasteet tasoittuvat (Iljenkov 1982, 192; Zelený 1980, 82).

Niinpä Marx tuo *Pääoman* kolmannen osan käsikirjoituksessa esitykseensä tuotantohinnan käsitteen, jonka avulla voidaan käsittää voittojen jakautuminen pääomien kesken (MEW 25, 164). Ensimmäisen osan arvosuhteet puolestaan kuvaavat niitä perustavia yhteiskunnallisia suhteita, joille hinnanmuodostus perustuu. Vuonna 1907 Ladislaus von Bortkiewiczin esitys Marxin menettelyn epä johdonmukaisuudesta työarvoista hintoihin siirtymisessä synnytti koko vuosisadan jatkuneen debatin transformaatio-ongelmasta.

Modernin uusricardolaisen koulukunnan kritiikki juontaa puolestaan juurensa Piero Sraffan teokseen *Production of Commodities by Means of Commodities* vuodelta 1960. Sraffan mukaan hinnat voidaan johtaa ilman työarvoja suoraan tuotannontekijöistä ja tulonjaosta. Näin arvon käsite tulkitaan redundantiksi ja vaihtoarvot johdetaan suoraan käyttöarvoista. (Chattopadaya & Haug 2001, 584.) Koska uusricardolaisten mallit ottavat huomioon vain käyttöarvojen tuotannon, siis fyysiset suureet, nämä eivät tunnusta työn kaksoisluonnetta toisaalta yhteiskunnallisesti määrittäneenä arvoa luovana abstraktina- ja toisaalta materiaalista rikkautta tuottavana konkreettisena työnä (Carchedi 2011, 235).

Näin uusricardolainen työarvoteorian hylkääminen perustuu arvon tulkittamiseen fysikalistisesti, yksinkertaisesti tavaraan esineellistyneenä työnä [*embodied labour*]. Tämä tulkinta ei erota työtä muista tuotannontekijöistä. Kun minkä tahansa tuotannontekijän voidaan katsoa lisäävän tavaraan arvoa, myös riisto saa uuden merkityksen: on yhtä perusteltua puhua minkä tahansa energianlähteen, kuten öljyn, hiilen tai maan riistosta. Näin siis työarvoteorian hylkäämisen myötä kiistetään myös

lisäarvoteoria. (Saad-Filho 2002, 24.) Lisäksi uusricardolaisessa “esineellistyneen työn” katsannossa arvoa tarkastellaan lähinnä sen suuruuden kannalta; sen substanssi ja muoto jätetään lähes täysin huomiotta (Saad-Filho 2002, 23).

3.2. Arvomuototeoriat

Uusricardolainen arvoteorian redundantiksi julistaminen, mutta toisaalta myös niin sanotun perinteisen marxismin riittämätön eronteko klassiseen työarvoteoriaan johti monet marxilaiset teoreetikot painottamaan Marxin teorian erityistä yhteiskuntateoreettista luonnetta ja sen kategorioiden kapitalismispesifisyyttä (Saad-Filho 2002, 26; Callinicos 2005, 42; Kicillof & Starosta 2007a, 9; Kicillof & Starosta 2007b, 14; Kliman 2009, 1). Katson Heinrichin arvon rahateorian kuuluvan näihin arvomuototeoreettisiin tulkintoihin, joskin arvomuotodebatti keskittyy pääasiassa englanninkieliseen maailmaan ja Heinrichin tulkinta jatkaa ennen kaikkea Länsi-Saksassa 1960-luvulla syntynyttä pääomalogiikan perinnettä, jota käsitellään seuraavassa luvussa. Pääomalogiikan keulahahmoa Hans-Georg Backhausia tosin pidetään myös englanninkielisen arvomuotoperinteen edelläkävijänä (Saad-Filho 2002, 26; Kicillof & Starosta 2007a, 10).²⁹

Englanninkielisessä maailmassa tämä keskustelu alkoi 1980-luvulla Susan Himmelweitin, Simon Mohunin ja Geoff Pillingin kirjoituksista (Likitkijomboon 1995, 73). Myöhemmin arvomuototulkintoja ovat kehittäneet niin sanotun uusdialektiikan edustajat, kuten Geert Reuten, Patrick Murray ja Christopher Arthur. Arvomuototeorioiden perusajatuksen mukaan Marxin arvoteoria ei typisty käsitykseen lisäarvon riistosta työväenluokalta työprosessissa. Työväenluokan taloudellisen riiston huomasivat nimittäin jo ricardolaiset sosialistit. Pikemminkin Marx pureutuu yhteiskuntamuotoon, jossa työn tuotteet itsenäistyvät arvoiksi ja alkavat hallita tuottajiansa.

Arvomuototeorioissa suhtaudutaan kriittisesti Marxin abstraktin työn määritelmään, jonka mukaan kaikki työ on “ihmisen aivojen, lihasten, hermojen, käsien jne. tuottavaa käyttämistä ja tässä mielessä samaa ihmistyötä” (POI, 53; MEW 23, 58-59). Näiden muotoilujen nimittäin katsotaan johtavan uusricardolaiseen tapaan tulkittuun käsitykseen arvon luonteesta esineellistyneenä työnä [*embodied*

²⁹ Jim Kincaidin (2007, 409) arvion mukaan englanninkielisen uusdialektiikan ja saksalaisen pääomalogiikan, Hans-Georg Backhausin, Helmut Reicheltin ja Michael Heinrichin töiden yhteyksiä ei vielä ole tutkittu kattavasti.

labour]. Niinpä nämä muotoilut tavallisesti hylätään ja abstraktille työlle pyritään löytämään puhtaan yhteiskunnallinen määritelmä (Carchedi 2009, 154). Työn “abstrahoituminen” paikannetaan tuotantoprosessin sijaan markkinoille, ja tavaran katsotaan saavan arvonsa vain sen vaihtuessa rahaan. Näin uusricardolaisten fysikalistiseksi tai naturalistiseksi kutsutun virhetulkinnan kiistämiseksi arvomuototeoriat painottavat Marxin arvoteorian kapitalismispesifiä luonnetta. Arvon luominen ei ole työn luonnonominaisuus, vaan sen yhteiskunnallinen määrittäminen.

Monet arvomuototeoreetikot näyttävät kuitenkin nähdäkseen ottavan uusricardolaisen kritiikin siinä määrin todesta, että löytävät näiden tapaan Marxilta “esineellistyneeseen työhön” perustuvan fysikalistisen arvoteorian. Esimerkiksi Heinrichin mukaan Marx esittää *Pääoman* toisen painoksen ensimmäisessä luvussa toisaalta naturalistisen työarvoteorian, jossa työn arvoa luova luonne abstraktina työnä näyttää sen “epäyhteiskunnalliselta” luonnonominaisuudelta (WW, 212). Samaan tapaan Geert Reuten (1993, 99) katsoo, että Marxilta on luettavissa epäyhteiskunnallinen “työn esineellistymisen” teoria, joka ei tee eroa klassisen poliittisen taloustieteen arvoteoriaan, ja joka on sellaisenaan altis uusricardolaiselle kritiikille. Näin arvomuototeorioihin liittyy usein ajatus Marxin teorian ambivalenssista (ks. esim. Reuten 2000, 152; Bonefeld 2010, 259). Näiden käsitysten mukaan Marx siis esittäisi toisaalta poliittisen taloustieteen klassikoiden tapaan ylihistoriallisen, työn esineellistymiseen perustuvan, ja toisaalta puhtaan yhteiskunnallisen, kapitalismispesifin teorian arvosta. Jälkimmäisessä käsityksessä Marxin katsotaan liittävän abstraktin työn, arvon substanssin markkinoihin ja rahaan.

Kun arvon muodostuminen paikannetaan markkinoille, ei arvoa voida tulkita yksinkertaisesti tavaraan esineellistyneenä työnä (Kicillof & Starosta 2007b, 14).³⁰ Näin se tulee kuitenkin painottaneeksi tarpeettoman paljon markkinoiden merkitystä. Niinpä tämän suuntauksen kriitikot, ensimmäisenä tietääkseni Stavros Mavroudeas (2004, 190), ovat nimittäneet luennan sirkulationistiseksi [*circulationist*], Samaan tapaan saksankielisessä keskustelussa Gerhard Hanloser ja Karl Reitter ovat nimittäneet Heinrichin edustaman luennan ”kiertokulkumarxismiksi” [*Zirkulationsmarxismus*] (Hanloser & Reitter 2008, 12).

Niin uusricardolaista kritiikkiä kuin arvomuototeoretisointiakin motivoi osaltaan

³⁰ Toiset, samoista syistä ja samoihin aikoihin syntyneet tulkinnat puolestaan painottavat erityisesti suoran luokkakonfliktin merkitystä arvon muodostumisessa (Kicillof & Starosta 2007b, 14).

perinteisen marxismin³¹ riittämätön tulkinta Marxin arvoteoriasta (Saad-Filho 2002, 23). Tämän riittämättömyyden katsotaan tavallisesti johtuvan siitä, että se painotti ennen kaikkea arvoteorian kvantitatiivista puolta ja jätti muotoanalyysin sekä tavarafetisismiin vähälle huomiolle.

Toisen internationaalin, kärkihahmonaan Heinrichin erityisesti arvosteleman Karl Kautskyn (1854-1938), arvoteoreettisia tulkintoja voidaankin luonnehtia ekonomistisiksi. Tuo perinne keskittyi luennassaan *Pääomaan, Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teokseen ja Engelsin toimittamiin *Pääoman* toiseen ja kolmanteen osaan, sekä Engelsin myöhäisempiin teoksiin. Tämä rajoittuneisuus johtuu osaltaan siitä, ettei kaikkia Marxin ja Engelsin kirjoituksia ollut tuolloin vielä saatavilla. Marxin nuorena luonnostelemat *Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset* (1844) julkaistiin vasta vuonna 1927. Käsikirjoitusten julkaiseminen innoitti ennen kaikkea niin sanottuja länsimarxisteja Marxin nuoruudentuotannon filosofisten teemojen tutkimukseen. Toinen filosofisesti painava teksti, *Pääoman* ensiluonnokseksi nimitetty *Grundrisse* (1857-8) ilmestyi alkukielisenä Neuvostoliitossa vuosina 1939/41.³² Kolmentuhannen kappaleen painos myytiin kuitenkin pian loppuun ja käsikirjoitus pysyi lännessä lähes tuntemattomana vuoteen 1953 saakka, jolloin se julkaistiin Itä-Saksassa, lähes sata vuotta kirjoittamisensa jälkeen (Musto 2008, 181). Laajempaan keskusteluun teksti nousi vasta 1960-luvulla (RD, 73).

Grundrisse tarjoaa linkin Marxin filosofisen nuoruudentuotannon ja ”kypsän kauden”, poliittisen taloustieteen kritiikin välillä. Niinpä se innoitti osaltaan poliittisen taloustieteen kritiikin filosofista puolta painottavaan luentaan ja 1960-luvulla Länsi-Euroopassa alkanutta keskustelua leimasi erityisesti poliittisen taloustieteen metodologiaan keskittyminen, kun aikaisemmin oli pidetty filosofisesti kiinnostavana lähinnä Marxin nuoruudentuotantoa (Hoff 2009, 84; Bidet 2005, 372). *Pääoman* filosofista luentaa inspiroivat myös muut 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla julkitulleet, aiemmin tuntemattomat Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin käsikirjoitukset (Hoff 2009, 297). Esimerkiksi *Grundrisse*n yhteydessä vuonna 1953 julkaistiin myös *Urtext* nimellä kutsuttu, vain osittain säilynyt käsikirjoitus vuodelta 1858.

³¹ Tähän perinteeseen lasketaan Maurice Dobb (1940, 1967), Ronald Meek (1973) ja Paul Sweezy (1968). (Saad-Filho 2002, 119.)

³² Ranskaksi *Grundrisse* ilmestyi 1967-8, italiaksi 1968-70 ja englanniksi se käännettiin kokonaisuudessaan vasta 1973, suomeksi puolestaan 1986.

3.3. Pääomalogiikka

”Urtext” inspiroi Heinrichin oppi-isän, niin sanotun pääomaloogisen koulukunnan keulahahmon Hans-Georg Backhausin työtä erityisellä tavalla. Backhausin mukaan tuosta käsikirjoituksesta löytyy puhtaimmassa muodossaan Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin alkuperäinen metodi, joka perustuu historiallisen tutkimuksen sijaan arvon genesiksen käsitteelliseen analyysiin (Backhaus 1980, 104).³³

Siinä missä looginen lukutapa pyrkii Backhausin mukaan Marxin alkuperäisen ”esoteerisen” metodin rekonstruointiin, Engelsistä ja Leninistä kumpuava loogis-historiallinen tulkintaperinne keskittyy Marxin tuotannon ”eksoteeriseen” puoleen kehitellessään teoriaa tuotantotapojen historiallisista vaiheista (Backhaus 1997, 132). Tämän Marxin tuotannon ”eksoteerisen” puolen pääomaloogikot katsovat syntyneen työväenliikkeen tarpeista ja Engelsin toivomuksesta esityksen popularisoimiseksi. Näin Marx liitti alun perin loogisen esityksen, osin kansanvalistuksellisista syistä, todelliseen historialliseen kehitykseen.

Tuossa Marxin teorian karvalakkimallissa, työväenliikkeen marxismissa *Pääomaa* luettiin proletariaatin poliittisena taloustieteenä ja Marxin tieteellinen projekti yksinkertaistettiin työväenliikkeen maailmankuvan taloustieteelliseksi tukipilariksi. Arvoteoriaa tulkittiin lähinnä sen kvantitatiiviselta kannalta, teoriana lisäarvon riistosta työväenluokalta työprosessissa. Työn tuotteen tavaramuodosta seuraava yhteiskunnallisten suhteiden nurinkääntyneisyys ja fetisismi jäi toissijaiseksi. (KÖ, 23.) Työväenliikkeeseen poliittisesti etäisyyttä ottava, akateeminen pääomalogiikka, kuten myöhemmin myös Heinrich, katsoo sen sijaan lukevansa poliittisen taloustieteen kritiikkiä nimenomaan kritiikkinä, ei perinteisen marxismin tapaan positiivisena taloustieteenä. (KÖ, 31.)

Backhausin ja toisen merkittävän pääomaloogikon Helmut Reicheltin (s. 1939) popularisointiteesin mukaisesti poliittisen taloustieteen kritiikin edistyminen on tulkittava itse asiassa Marxin todellisen metodin ”kätkemisen” historiaksi (Haug 2006, 573). Huomion polttopisteessä on ennen kaikkea *Pääoman* ensimmäinen luku,

³³ Hans-Jørgen Schanz nimesi tämän länsisaksalaisen, *Pääoman* ”alkuperäisen loogisen argumentin” rekonstruointiin pyrkineen lukutavan pääomaloogiseksi vuonna 1973. Backhaus (1997, 9) nimesi myöhemmin edustamansa lukutavan Uudeksi Marx-luennaksi [*Neue Marx-Lektüre*]. Heinrich ja muut tämän perinteen edustajat suosivat itse tätä nimitystä, joka kattaa pääomalogiikkaa laajemman kirjon erilaisia koulukuntia.

tavarahan analyysi. Sen Marx julkaisi neljänä eri versiona:

- *Poliittisen taloustieteen arvostelua* (1859)
- *Pääoman* ensimmäinen saksankielinen painos (1867), sekä sen liitteenä julkaistu popularisoitu esitys
- *Pääoman* toinen saksankielinen painos (1873)
- *Pääoman* ranskankielinen painos (1872-5)

Backhaus katsoo dialektiikan hämärtyvän näissä teos teokselta ja muistuttaa, että Marx mainitsee kirjeessään Engelsille vuonna 1861 popularisoinneensa arvon substanssin analyysia *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksessaan (Backhaus 1980, 100).

Heinrich irtisanoutuu Backhausin ja Reicheltin popularisointiteesistä siltä osin, että sen mukaan olisi ajateltava, että Marxin käsitteelliseen, loogiseen johtamiseen perustuvat ”tutkimustulokset” olisivat olleet valmiina hyvin varhain, jo paljon ennen *Pääomaa*. Näin tulkinta olettaa teorian jo syntyessään valmiiksi. Heinrich puolestaan katsoo Marxin tutkimusten jääneen perustavalla tavalla kesken (WW, 16). Kuitenkin myös Heinrich pyrkii rekonstruoimaan Marxin argumentin tämän käsikirjoitusmateriaalien³⁴ pohjalta, vaikka ei Backhausin ja Reicheltin tapaan pyri rakentamaan siitä yhtä yhtenäistä teoriaa. (WW, 17.)

Samoin kuin Backhaus ja Reichelt, myös Heinrich katsoo poliittisen taloustieteen kritiikin ambivalenssien syntyneen Engelsin vaikutuksesta Marxin tuotantoon. Pääomalogiikan piirissä nimittäin katsotaan, että Marxin käsitys *Pääoman* metodista eroaa merkittävästi Engelsin käsityksestä. Marx käsitti jo ensimmäisestä luvusta alkaen tutkimuskohteeksi kapitalismin, Engels puolestaan katsoi ensimmäisen luvun

³⁴ Heinrichin mukaan Marxin käsikirjoituksista on löydetty seitsemän erilaista versiota tavarahan analyysista. Nämä ovat *Grundrisse* (1857/58), *Urtext* (1858), *Poliittisen taloustieteen arvostelua* (1859), *Pääoman* ensipainos (1867).

Pääomalogiikan suosio kertoo jotakin se, että Iring Fetscherin toimittamaa Marx & Engels ”*Studienausgabe*”-n osaa II myytiin Länsi-Saksassa vuosien 1966-77 välillä 90 000 kappaletta. Teos sisälsi *Pääoman* ensimmäisen painoksen luvut tavarasta ja rahasta. (RD, 73.) Tuossa ensipainoksessa ensimmäinen luku on toista painosta monimutkaisempi ja jäsentymättömämpi, joten Marx liitti teokseen ”koulumestari-maisen esityksen” arvomuodon kehittelystä. Tämä popularisoitu esitys on siis tavarahan analyysin viides esitys. Se jäi pois kirjan toisesta painoksesta, jota varten Marx muokkasi esitystään.

Kuudes versio tavarahan analyysista on Marxin tuota toista painosta varten tekemiä muutoksia valmisteleva käsikirjoitus ”Ergänzungen und Veränderungen zum ersten Band des ’Kapitals’” (1871/72), joka julkaistiin MEGA² II/6:ssa vasta vuonna 1987. Seuraava on vuonna 1873 julkaistu *Pääoman* toinen saksankielinen painos. (AM.) Lisäksi *Pääoman* ranskankielisessä laitoksessa (1872-5) kyseistä esitystä on hieman muokattu.

käsittävän esikapitalistista yksinkertaisen tavarantuotannon aikakautta (Hecker 1997, 119; KÖ, 78; Elbe 2008, 20).

Myös arvomuototeorioiden piirissä katsotaan virheelliseksi Engelsin täydennyksessään ja lisäyksessään *Pääoman* kolmanteen osaan esittämä tulkinta ensimmäisen osan ensimmäisestä luvusta yksinkertaisen tavarantuotannon analyysina. Tässä tekstissään Engels esittää arvolain hallinnee myös kapitalismia edeltäneellä yksinkertaisen tavarantuotannon aikakaudella (MEW 25, 909). Engelsin siis katsotaan tulkinnee tavarana *Pääoman* alussa esikapitalistisena tuotteena vailla hintaa. Näin tulkittuna tavarat saivat arvonsa rahattomassa vaihtokaupassa tietoisesta työajan mittaamisesta (Elbe 2012, 27).

Backhaus (1997, 31) katsoo valtaosan satavuotisesta Marx-reseptiosta perustaneen luentansa Engelsin virhetulkintaan *Pääomasta* teoriana tuotantotapojen erilaisista historiallisista vaiheista.³⁵ Myös uusdialektikko Christopher Arthur (2001, 15) katsoo perinteisten marxistien seuranneen arvoteorian tulkinnassaan Engelsiä. Arthurin mukaan Marx ei kuitenkaan koskaan käyttänyt termiä 'yksinkertainen tavarantuotanto' (Arthur 2001, 17). Arthurin uusdialektiikkaa, pääomalogiikkaa ja arvomuototeorioita yleensä yhdistää käsitys, ettei Marxin argumentaatio *Pääomassa* perustu historialliseen aineistoon, vaan historiallisen materiaalin tarkoituksena on vain teoreettisen esityksen havainnollistaminen. Heinrichin mukaan historialliset ja empiiriset aineistot tulevat *Pääomassa* sen vuoksi aina teoreettisen esityksen jälkeen (KÖ, 29).

3.4. Itä-Eurooppa: looginen ja historiallinen

Kiinnostus historiallisen ja loogisen aineiston ja argumentaation suhteesta toisiinsa *Pääomassa* yhdistää pääomalogiikkaa ja arvomuototeorioita myös Neuvostoliitossa ja Itä-Euroopassa suojasään aikana uudelleen virinneeseen metodikeskusteluun (Haug 2003, 390). Sen merkittävimpiä edustajia ovat Iljenkovin lisäksi Roman Rosdolsky ja Jindřich Zelený. Backhausin (1997, 137) mukaan loogis-historiallinen lukutapa näyttää enimmäkseen luonnehtivan itäistä ja looginen läntistä luentaa.

Historisoiva lukutapa on tulilinjalla myös Backhausin *Materialen zur Rekonstruktion der Marxschen Werttheorie* artikkelisarjan toisessa osassa vuodelta 1975, johon Jan Hoff (2009, 86) paikantaa arvon rahateoreettisen tulkinnan

³⁵ Ingo Elbe, (2008, 14) kutsuu toisen internationaalisen marxismia jopa engelsismiksi, sillä se keskittyi suurelta osin Engelsin myöhäisempien teoksien kommentointiin.

[*monetäre Werttheorie*] synnyn. Backhaus nimittää siihenastiset, Engelsin inspiroimat historisoivat tulkinnat esimonetaarisiksi [*premonetäre Werttheorie*]. Niin subjektivistinen porvarillinen-, kuin perinteinen marxilainen työarvoteorian tulkinta johtivat Backhausin mukaan arvon Adam Smithin tapaan “luonnonperustalta”, työstä yksilölle koituvasta vaivasta. Backhausin mukaan *Pääoman* ensimmäisen luvun käsitettiin tässä perinteessä kuvaavan taloudellisen alkuyhteisön [*Naturaltauschwirtschaft*] suoraa, rahatonta tavaravaihtoa. Tällä tavalla tulkitussa arvoteoriassa raha jäi ikään kuin ylimääräiseksi lisäkkeeksi, eikä sitä johdettu dialektisesti edeltävistä kategorioista. (Backhaus 1997, 93.)

Marxin arvoteoria on Backhausin mukaan kuitenkin tosiasiaa jo *Pääoman* ensimmäisessä luvussa esitetyn yksinkertaisen kierron tasolla oleellisesti rahateoria. Lisäksi Marxin arvoteoria on syntynyt nimenomaan esimonetaarisen arvoteorian kritiikkinä (Backhaus 1997, 94).

Heti artikkelinsa aluksi Backhaus lainaa esimonetaarisen ja historisoivan virheluennan marxilaisena paraatiesimerkkinä juuri Iljenkovin tulkintaa:

[a]rvon teoreettiset määritykset voidaan tavoittaa sellaisenaan vain sellaista objektiivista taloudellista todellisuutta tutkimalla, joka voi olla olemassa ennen ja riippumatta kaikista niistä ilmiöistä, jotka ovat myöhemmin syntyneet sen pohjalta. Tämä elementaarinen, objektiivinen taloudellinen todellisuus on jo kauan ennen kapitalismia [...] ollut olemassa. [...] Tämä todellisuus on tavaravaihtuminen tavaraan. (Backhaus 1997, 114; Iljenkov 1982, 198. Suom. P.R.)

Backhausin mukaan edellä esitetystä näkökulmasta ei voida nähdä minkäänlaista eroa Marxin ja ricardolaisen arvon käsitteen välillä. Väitteensä perusteluksi Backhaus lainaa edelleen Iljenkovia, joka kirjoittaa Ricardon ja hänen edeltäjiensä tutkineen “kahden tavaravaihtoa [...] suoraa, rahatonta vaihtoa. Näin toimimalla he saavuttivat todella objektiivisen arvon käsitteen” (Iljenkov 1982, 199).

Backhaus katsoo siis Iljenkovin tulkinnan vastaavan jopa porvarillisen taloustieteen klassikkojen, Adam Smithin ja David Ricardon metodikäsitteitä. Iljenkov katsoo Ricardon metodin muistuttavan Marxin käsityksiä siinä suhteessa, ettei tämä empirististen taloustieteilijöiden tapaan tyytynyt pelkkään havaittavien ilmiöiden kvantifointiin, vaan pyrki selittämään kaikki taloudelliset ilmiöt yhden ja saman substanssin modifikaatioina, siis työarvoteoriasta käsin. (Iljenkov 1982, 187.) Kuitenkin Iljenkov jatkaa pian edellä lainatun jälkeen Ricardon substantialismin

erosta Marxin metodiin nähden: Ricardo ei tarkastele porvarillista taloutta historiallisesti syntyneenä ja kehittyvänä, dynaamisena ja suhteellisena vuorovaikutuksen järjestelmänä, vaan hän pitää taloudellisia olemuksia niiden luonteen vastaisesti muuttumattomina. (Iljenkov 1982, 194-195.) Ricardo tavoitti kyllä taloudellisten ilmiöiden olemuksen, mutta ei käsittänyt tuon olemuksen historiallista luonnetta (Iljenkov 1982, 197).

Backhausin Iljenkov-sitaatti on peräisin Alfred Schmidin toimittamasta, vuonna 1969 ilmestyneestä artikkelikokoelmasta *Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie*, jonka ilmestyminen vaikutti pääomalogisen koulukunnan syntyyn merkittävästi (Oittinen 2005, 228). Siihen sisältyy Iljenkovin abstraktin ja konkreettisen dialektiikkaa Marxin *Pääomassa* käsittelevästä esikoisteoksesta *Диалектика абстрактного и конкретного в "Капитале" Маркса* (1960) käännetty kolmas luku ja sen lisäksi myös Backhausin oma artikkeli *Zur Dialektik der Wertform*. Tämä Backhausin artikkeli löytyy puolestaan Iljenkovin arkistosta hänen itsensä venäjäksi kääntämänä nimellä *К диалектике формы стоимости*. Artikkelin on tosin jäänyt julkaisematta. (Sharpe 2010, 35.)

Backhausin lainaaman Iljenkovin esikoisteoksen kolmannen luvun lisäksi juuri muita Iljenkovin tekstejä ei tuolloin ollut saatavilla saksankielisinä. Teos käännettiin kokonaisuudessaan saksaksi vuonna 1979 ja Backhaus on ilmeisesti tutustunut siihen, sillä vuonna 1997 ilmestyneessä *Zur Logischen Misere der Nationalökonomie* Backhaus jopa suosittelee tätä Iljenkovin teosta lukijalleen (Backhaus 1997, 488). Iljenkov luetaan "luovan" neuvostomarxismien traditioon, jonka teoreettinen katsantokanta muistuttaa paljossa länsimarxismia (Levant 2011 178). Mainittuja perinteitä yhdistää vulgaarimaterialistisen ja ekonomistisen Marx-tulkintojen, etenkin Neuvostoliiton virallisen filosofian, "Diamatin" vastustaminen ja keskittyminen Marxin metodiin sekä tämän ajattelun kehitykseen.

Iljenkovin esikoisteos synnytti Marx-renessanssin Neuvostoliitossa samaan tapaan kuin pääomalogikkojen kirjoitukset Länsi-Saksassa (Oittinen 2005, 224). Iljenkovin tutkimuksen aihe, Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin metodi, oli virallisen marxismi-leninismien ideologeille kuitenkin erityisen vaikea, eikä kirjan julkaiseminen onnistunut aivan helposti. Suojasään aikana kuitenkin Marxin metodista kirjoitettiin myös muissa itäblokin maissa. Iljenkovin teoksen lisäksi ilmestyivät esimerkiksi puolalaissyntyisen Roman Rosdolskyn ja tsekki Jindřich Zelenýn merkittävät tutkimukset (Bakhurst 1991, 137). Myös Ingo Elbe (2008, 42)

huomaa tämän perinteen ja Uuden Marx-luennan yhtäläiset piirteet. Tosin hän luonnehtii näitä itäblokkissa 1960- ja 1970-luvulla ilmestyneitä, muiden muassa Iljenkovin, Zelenýn, Tuchscheererin ja Rosdolskyn³⁶ töitä “engelsiläisen ortodoksian” esityksiksi. Samoin Heinrich huomaa näiden orientaation muistuttavan paljossa läntistä metodikeskustelua. Kuten Heinrich huomauttaa, Länsi-Saksassa neuvostoliittolaista keskustelua seurattiin jonkin verran, sillä DDR:ssä ilmestyi säännöllisesti venäjän kielestä saksaksi käännettyä kirjallisuutta. (KL, 210.)³⁷ Iljenkov on kuitenkin tuossa perinteessä, niin kuin länsimarxismissa yleensä, jäänyt huomattavan vähälle huomiolle.

3.5. Isaak Rubin

Toinen neuvostoliittolainen teoreetikko, 1920-luvulla kirjoittanut, stalinismin uhriksi joutunut Isaak Illich Rubin on sen sijaan saanut pääomalogikkojen luennassa merkittävän roolin. Rubinin uudelleenlöydetty klassikko *Esseitä Marxin arvoteoriasta* (1928), joka käännettiin englanniksi vuonna 1972 ja saksaksi vuonna 1973 on inspiroinut aivan erityisesti pääomalogiikan lisäksi myös englanninkielistä arvomuototeoreettista Marx-luentaa.

Rubinin esseiden huomio kiinnittyy aikansa arvoteoreettisille tulkinnoille epätuottavasti tapaamaan erityisesti arvomuotoproblematiikkaan Marxin esityksessä. Rubin lukee *Pääomaa* sellaista fysikalistista arvoteorian tulkintaa vastaan, jossa abstraktin työn ajatellaan olevan tavaroihin yksinkertaisesti esineellistyvä energiapanos.

Puolustaessaan Marxin arvoteoriaa sen kriitikkoja vastaan Rubin (1990, 73) katsoo näiden pääasiassa lukeneen sitä virheellisesti, nimittäin yksiuotteisen kvantitatiivisena teoriana. Marxin arvoteorian merkitys on kuitenkin tuottajien välisten yhteiskunnallisten suhteiden laajemmassa analyysissä. Rubin myös painottaa luennassaan tavaran analyysin tarkkaa tulkintaa ja erottelee arvon kolmeen dimensioonsa: suuruuteen, muotoon ja substanssiin (1990, 74).

Rubinin mukaan Böhm-Bawerkin Marx -kriitikki perustuu oletukselle, että Marxin koko teoria sisältyy *Pääoman* viiteen ensimmäiseen sivuun, eli arvon substanssin ja suuruuden käsittelyyn. Pitkä ja monimutkainen kolmas alaluku,

³⁶ Kuitenkin Yhdysvaltoihin emigroituneen puolalaissyntyisen Rosdolskyn urauurtavaa *Grundrisse*-tutkimusta *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen Kapital* (1968) pidetään Uuden Marx-luennan piirissä ei-ortodoksisen tutkimuksen esikuvana (Elbe 2008, 45).

³⁷ Tässä Heinrichin laatimassa kirjallisuuskatsauksessa on ainoa häneltä löytämäni Iljenkov-maininta.

arvomuodon analyysi, sekä tavarafetisismiä käsittelevä neljäs alaluku, oli siis Rubinin mukaan Böhm-Bawerkin kritiikissä, mutta myös useimmissa muissa tulkinnoissa sivuutettu. Rubinin mukaan kyseessä on kohtalokas erehdys, sillä Marxin arvoteoria on luonteeltaan dialektinen eikä palaudu tavarahanalyysin ensimmäisiin sivuihin, joilla abstrakti työ johdetaan analyytisesti tavaramuodosta. Arveteorian ymmärtämiseksi on käsitettävä myös tavarafetisismiä käsittelevä jakso, joka analysoi kapitalistisen talouden rakennetta kokonaisuudessaan. (Rubin 1990, 61.)

Rubin (1990, 135) näkee abstraktin työn fysiologiset määritelmät Marxin esityksen heikkona kohtana, samoin kuin seuraajansa, kuten Heinrich (WW, 218; KÖ, 48), Murray (2000, 31), Reuten (2000, 153), Arthur (2001, 21), Reichelt (2007, 11, 43, 2008, 110) ja Bonefeld (2010, 259). Abstraktin työn käsitteen redusoiminen fysiologiseksi työksi johtaa Marxin arvoteorian kanssa ristiriitaisiin päätelmiin. Näin epäilemättä onkin, jos abstraktia työtä, arvon kvalitatiivista määrettä, ajatellaan yksinkertaisesti tavarahan tuottamiseen kulutettuna energiapanoksena. Silloin nimittäin arvon kvantitatiivista määritystä, *yhteiskunnallisesti välttämätöntä työaikaa* ei voida käsittää. Tuo yhteiskunnallinen keskimääräistyöaika kun määräytyy nimensä mukaan yhteiskunnallisesti, ja on siis aina kussakin yhteiskunnassa annettu. Kun työn tuottavuus yhteiskunnassa kasvaa, tavarahan tuottamiseksi vaadittu yhteiskunnallinen keskimääräistyöaika alenee. Abstrakti työ määräytyy siis Rubinin mukaan yhteiskunnallisesti, eikä sitä tule sekoittaa töiden fysiologiseen yhtäläisyyteen. (Rubin 1990, 157.)

Koska abstraktin työn käsittäminen puhtaasti fysiologisesti johtaa Rubinin mukaan arvoteorian ristiriitoihin, hän jakaa ”yhtäläisen työn” kolmeen tyyppiin: fysiologisesti yhtäläiseen, yhteiskunnallisesti yhtäläistettyyn ja abstraktiin työhön. Näistä ensimmäinen ilmaisee kaikkien työprosessien yhtäläistä perustaa ihmisruumiin fysiologisessa energiankulutuksessa, joka on työn ylihistoriallinen piirre. Yhteiskunnallisesti yhtäläiseksi asetetun työn kategoria pätee kapitalistisen tavarantuotannon lisäksi myös sosialismissa, jossa yhteiskunnallista työtä kohdennetaan eri tuotannaloille tietoisesti suunnitellun mukaan. Abstraktin työn kategoria sen sijaan soveltuu vain tavarantuotantoon. (Rubin 1990, 95.)

Uusdialektikko Patrick Murray (2000, 53) on nimennyt seuraavan Rubinin muotoileman ajatuskulun ”Rubinin dilemmaksi”:

Toinen kahdesta vaihtoehdosta on mahdollinen: jos abstrakti työ on ihmisenergian kulutusta fysiologisessa muodossa, silloin myös arvolla on esineellistynyt materiaallinen luonne. Tai sitten arvo on yhteiskunnallinen ilmiö, jolloin abstrakti työ on myös ymmärrettävä yhteiskunnallisena ilmiönä, joka liittyy tietyllä tavalla määrättyyn tuotannon yhteiskunnalliseen muotoon. Ei ole mahdollista sovittaa fysiologista käsitystä abstraktista työstä sen luoman arvon historiallisen luonteen kanssa. Energian fysiologinen kulutus sellaisenaan yhdistää kaikkia aikakausia ja, voidaan sanoa, tämä energia on luonut arvoa kaikkina aikoina. Näin päädymme karkeimpaan tulkintaan arvoteoriasta, joka on jyrkässä ristiriidassa Marxin teorian kanssa. (Rubin 1990 [1928], 135. Suom.P.R.)

Epäilemättä abstraktin työn palauttaminen ihmisruumiin tuottavaan kulutukseen työprosessissa johtaisi Marxin arvoteorian ristiriitoihin, mutta yhtä lailla sen irrottaminen todellisesta työprosessista näyttää johtavan arvoteorian tulkinnan ongelmiin.

3.6. Sirkulationismia?

Rubin päätyy luennassaan painottamaan erityisen paljon arvon kiertokulkumuotoja ja markkinoita. ”Välittömässä tuotantoprosessissa työ ei ole vielä abstraktia sanan täydessä merkityksessä, sen on vielä tultava [*werden*] abstraktiksi työksi” (Rubin 1990, 151. Suom. P.R.). Pichit Likitkijomboonin mukaan Rubin on kyllä oikeassa siinä, että kapitalistisessa tuotannossa tavaroiden vaihto on implisiittisenä ja tuotantoprosessissa, mutta erehtyy sitoessaan arvon muodostumisen yksittäiseen vaihdon aktiin. Likitkijomboonin mukaan Marxin teoriassa työ ottaa abstraktin työn muodon vasta vaihdon kehityttyä, mutta Marx tarkoittaa markkinoiden kehittymistä yleiseksi yhteiskunnallisen työn allokaation muodoksi. Rubin näyttää laajentavan tämän koskemaan myös yksittäisen tavarain vaihtoa. (Likitkijomboon 1995, 90.)

Arvomuototeoreetikot näyttävät seuraavan tässä kysymyksessä Rubinia. Andrew Klimanin (2009, 1) mukaan tällainen tulkinta kääntää tuotannon ja markkinoiden suhteen Marxin analyysissä nurinpäin. Jos tavarain arvo riippuisi sen myynnistä, yritysten sisäinen kaupankäynti, joka muodostaa maailmankaupasta huomattavan osuuden, jäisi arvoteorialle arvoitukseksi. Yritysten sisäisen kaupankäynnin kun ei katsottaisi tuottavan lainkaan arvoa eikä lisäarvoa. Kliman esittää, että tässä arvomuototeoreetikot ovat joutuneet harhaan keskittyessään rahaan sen kiertokulkuvälineen roolissa, sen arvonmitta -funktion sijaan.³⁸ Rahan olemassaolo

³⁸ *Pääoman* ensimmäisen osan kolmannessa luvussa Marx esittelee rahan funktiot. Raha toimii arvon

arvon mittana on välttämätöntä arvon muodostumisen kannalta, mutta yksittäisen tavaran arvoa ei tarvitse välttämättä realisoida. Tavarat määrittävät arvoiksi suhteessa yhteiskunnallisen prosessin kokonaisuuteen, eivät yksi kerrallaan, eikä tavaran arvo riipu sen myynnistä. Mahdollisuus tulla myydyksi riittää. (Kliman 2009, 10.)

Toiseksi Rubin sitoo Likitkijsomboonin mukaan abstraktin työn liian tiiviisti yhteiskunnallisen työn kategoriaan.³⁹ Nämä tulisi pitää erillään, sillä abstrakti työ on ihmisenergian kulutusta työprosessissa, kun taas suoritettun työn luonteen vahvistaminen yhteiskunnallisesti välttämättömänä työaikana riippuu vaihtoaktin onnistumisesta. Jos vaihto ei yksittäisen tavaran kohdalla onnistu, sen tuottamiseen käytetty työ mitätöityy käyttöarvon tuhoutuessa. Konkreettinen työ suoritettun työn partikulaarisena- ja abstrakti työ sen universaalina, arvoa luovana momenttina mitätöityvät tavaraoion käyttöarvon kulumisen myötä, siis samassa prosessissa. (Likitkijsomboon 1995, 91.)⁴⁰

Likitkijsomboonin mukaan työ on abstraktia jo tuotannossa, mutta vaihto liittää tuon abstraktin työn yhteiskunnallisen työnjaon osaksi. Päätös työn kohdentamisesta tietylle tuotannonalalle kun tehdään aina yksityisesti, mutta tuo työ vahvistetaan yhteiskunnallisesti välttämättömän työnjaon osaksi vasta jälkikäteen, työn tuotteen välityksellä markkinoilla. (Likitkijsomboon 1995, 78.) Kapitalismissa yksityiset tavarantuottajat tekevät siis tuotantopäätökset, ja viime kädessä markkinat päättävät yhteiskunnallisen työn jakautumisesta eri tuotantosektoreille. Niinpä työn luonne toisaalta yksityistyönä, mutta toisaalta yhteiskunnallisen työnjaon osana, on tavaramuotoon kuuluva, tavaran sisäinen antinomia, joka *ilmenee* markkinoilla (Mavroudeas 2004, 189). Markkinat tekevät näkyväksi tuon kapitalistisen työn kaksinaisen luonteen: “yksityistyöt tulevat yhteiskunnallisen kokonaistyön osiksi vasta niiden suhteiden kautta, joihin vaihto saattaa työn tuotteet ja niiden välityksellä

mittana (MEW 23, 91), eli tavaroiden sisäisen arvonmitan, työajan välttämättömänä ilmenemismuotona. Toiseksi raha toimii kiertokulkuvälineenä (MEW 23, 118) välittäen arvon metamorfooseja tavarasta rahaksi ja takaisin. Kolmanneksi se toimii arvojen säilyttäjänä (MEW 23, 114), jollaisena se mahdollistaa aarteen kasaamisen ja toimii siten eräänä pääoman syntymisen edellytyksistä. Neljänneksi rahalla on tehtävä maksuvälineenä (MEW 23, 119), jollaisena se mahdollistaa oston ja myynnin eroamisen toisistaan. Tämä muuttaa ostajan ja myyjän suhteen velkasuhteeksi, ja on eräs kapitalistisen kehityksen, mutta myös sen kriisien lähtökohdista. Lopulta kehittynyt raha toimii maailmanrahana (MEW 23, 156).

³⁹ Ks. ekvivalenttimuodon kolme erikoisuutta (luku 2.3) ja tavarafetisismien kolme nurinkääntymistä (luku 2.4.).

⁴⁰ Raaka-aineet ja kulutustavarat pilaantuvat varastoissa. Samoin koneiden arvo kuluu niiden maatesä käyttämättöminä, kun elävä työ ei työprosessissa siirrä niiden arvoa uusiin tuotteisiin. Lisäksi Marxin mukaan tuotantovälineet kuluvat ”moraalisesti”, kun yhteiskunnan tieteellinen ja tekninen kehitys tekee niistä vanhanaikaisia. Näin yhteiskunnalliset voimat kuluttavat niiden käyttöarvon ja arvon luonnonvoimia nopeammin. (MEW 23, 426-427.)

myös tuottajat” (POI, 79; MEW 23, 57).

Käsittääkseni Likitkijksomboon osuu tässä kohtaa oikeaan. Vaikka yksityistyön vahvistaminen yhteiskunnallisen kokonaistyön osaksi tapahtuu markkinoilla, voi työllä olla universaali ja abstrakti luonne jo tuotantoprosessissa. Markkinat vaikuttavat tuotantoprosessin ja työn luonteeseen, onnistuipa arvojen realisointi tai ei. Rubin näyttää sitovan abstraktin työn liian tiiviisti yhteiskunnallisen työn kategoriaan ja sen vuoksi hänen argumenttinsa painottaa tässä kohtaa tarpeettoman paljon kiertokulun roolia arvon muodostumisessa. Koska Rubin kuitenkin esimerkiksi muistuttaa, ettei markkinoiden spontaanisuus määritä arvon suuruutta (Rubin 1990, 154), Mavroudeas (2004, 181) näkee Rubinin seuraajien irtaantuvan tämän ajatuksista niin kauaksi, että pitää tämän seuraajista käytettyä nimitystä Rubin-koulukunta harhaanjohtavana. Mavroudeaksen (2004, 189) mukaan Rubin jopa eksplisiittisesti kiistää monet myöhäisempien seuraajiensa johtopäätökset, kuten arvon syntymisen vasta markkinoilla. Rubin painottaa myös arvon perustaa todellisessa työprosessissa. Abstraktin työn kvantitatiivinen määrittely on kausaaliosuudessa yhteydessä tiettyihin työn ominaisuuksiin: sillä on materiaallinen, tekninen ja fysiologinen perusta itse tuotantoprosessissa, ennen vaihtoa ja siitä riippumatta (Rubin 1990, 155, 158).

Rubinin tulkinnan ongelmien katsotaan kertaantuvan hänen läntisten seuraajiensa teorioissa, joihin Likitkijksomboon (1995, 92) laskee tässä työssä käsitellyistä ajattelijoista kuuluviksi Hans-Georg Backhausin, Christopher Arthurin ja Geert Reutenin. Näiden yleiseksi erehdykseksi Likitkijksomboon katsoo konkreettisen työn abstrahoinnin. Tulkinnasta, jossa todellista työprosessia ei käsitellä kahtalaisena, vaan jonka mukaan tavaran tuottamiseen käytetty konkreettinen työ muuttuu abstraktiksi sen tuotteen vaihtuessa rahaan, on lyhyt matka väitteeseen, että raha synnyttää abstraktin työn ja lopulta myös arvon. (Likitkijksomboon 1995, 91.)

Tästä seuraa arvoteorian kvantitatiivisen puolen sivuuttaminen ja Marxin kategorioiden romahduttaminen. Kun rahamuodon syntyä ei käsitellä yksinkertaisen arvomuodon perustalta, arvomuodon kehityksen neljä vaihetta luhistuvat vain välittömään tavaran ja rahan vaihtoon. Arvosta ja arvomuodosta puhutaan ilman viittausta arvon substanssin ja suuruuden määräytymiseen. Vaihtoarvo, arvo ja arvomuoto palautetaan rahaan, abstrakti työ yhteiskunnalliseen työhön ja arvon suuruus sen markkinoilla realisoituu vaihtoarvoon eli hintaan. Arvo tipahtaa vaihtoarvon kategoriaan ja abstraktin työn käsitteestä tulee redundantti. Työn luoma

arvo ja sen vaihtosuhteet kielletään ja tilaa jää lopulta enää vaihtoarvolle, arvomuodolle, hintamuodolle ja rahalle. Ongelmaksi muodostuu näiden kategorioiden kvantitatiivisen perustan katoaminen. Arvo mystifioituu ja muodot jäävät vaille sisältöä, ilmiöt vaille perustaa. (Likitkijomboon 1995, 93.)

Arvomuototeoreetikot pyrkivät oikeutetusti painottamaan Marxin kategorioiden kapitalismispesifiä ja yhteiskunnallista luonnetta. He eivät kriitikkojensa mukaan kuitenkaan toistaiseksi ole kyenneet rakentamaan kestäväää vaihtoehtoista tulkintaa arvoteoriasta. Mavroudeaksen (2004, 186) mukaan tässä onnistuminen edellyttäisi metodologisten perusoletusten tarkistamista, sillä he rakentavat tulkintansa sellaiselle perustalle, jossa Marx-kriitikkojen empiristiset oletukset otetaan annettuina.

Kuitenkin myös arvomuototeoreetikkoja epäilemättä motivoi käsitys uusklassisen rajahyötyteorian puutteista. Kuten Pertti Honkanen esittää, Marxin työarvoteorialla on erityistä selitysvoimaa verrattuna vallalla olevaan subjektivistiseen näkemykseen, joka selittää hinnat yksilöiden preferensseillä. Näin hinnat määritellään tautologisesti: tavaran hinta on se, minkä kuluttaja on siitä valmis maksamaan. Uusklassinen taloustiede myös selittää esimerkiksi lenkkimakkaran hinnan halpuutta suhteessa sisäfileen hintaan kuluttajien subjektiivisilla mieltymyksillä, vaikka on ilmeistä, että hinnat vaikuttavat noihin kuluttajien preferensseihin. Työarvot sen sijaan selittävät miksi tuottajat jo lähtökohtaisesti pyytävät tuotteistaan tiettyä hintaa. Toisin kuin yksilöiden preferenssien asteikot, työ tarjoaa hinnoille olemassa olevan perustan. (Honkanen 1996, 15.) Työarvoteoreettinen lähestymistapa välttää talouden pintailmiöiden taakse ulottuvan teoreettisen käsitteistönsä ansiosta kehäpäätelmän. Se ankkuroi tavaran tuottamiseen vaaditun yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan kautta hintojen määräytymisen ihmisen yhteiskunnallisen olemassaolon materiaaliseen perustaan.

Olen pyrkinyt tässä luvussa valottamaan Heinrichin arvon rahateorian taustaa pääomalogiikan perinteessä ja arvomuototeorian varianttina. Seuraavaksi esitän Heinrichin Marx-luennan pääpiirteet sekä hänen tulkintansa arvon substanssin, eli abstraktin työn, asemasta arvoteoriassa.

4. Heinrichin Marx-luenta

Heinrich rakentaa Marx-luentaansa polemisoimalla Engelsin vaikutuksesta syntynyttä maailmankatsomusmarxismiksi [*Weltanschauungsmarxismus*]

kutsumaansa perinnettä vastaan. Tätä hän luonnehtii sekoitukseksi äärimmäisen yksinkertaista ja jyrkkää materialismia, muutamaa yksinkertaistettua Hegelin filosofian elementtiä marxilaisin käsittein esitettynä, karkeaa ekonomismia ja uskoa ehdottomaan historialliseen determinismiin, joka johtaa välttämättä proletariaatin vallankumoukseen. Kaikki tämä on yhdistetty yhdeksi ja kaikenkattavaksi maailmankatsomukseksi. Tämä Marxin teorian tulkintahistoria näyttää Heinrichin mukaan joutuneen harhapoluille sen seurattua Leninin ajatusta marxismista täydellisenä ja johdonmukaisena maailmankatsomuksena. (KÖ, 23.)⁴¹

Heinrich pyrkii omalta osaltaan tieteellisempään ja kriittisempään luentaan, jossa oleellista on Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin tutkimuskohteen rajauksen tunnistaminen. Ensinnäkin kyseessä on kritiikki, ei positiivinen, sosialistinen taloustiede. Toiseksi tutkimuksen kohteena on kapitalistisen tuotantotavan sisäinen organisaatio sen ideaalisena keskiarvona, kuten Marx *Pääoman* kolmannessa osassa määrittelee (MEW 25, 839). Näin ollen Marxin tutkimuksen kohteena on Heinrichin mukaan tietynlainen yhteiskunnallinen rakenne, ei kapitalismin historia niin kuin työväenliikkeen perinteisessä marxismissa oli käsitetty. (KÖ, 29.)

4.1. Arvon rahateoria

Heinrichin mukaan perinteisen marxismin tulkinnassa Marxin arvoteorian ei myöskään nähty periaatteessa eroavan ricardolaisesta työarvoteoriasta muuten kuin tulostensa perusteella – siis sikäli, että Marx muotoili työarvoteorian perusteella lisäarvoteorian (KÖ, 30). Jos Marxin arvoteoria redusoidaan näin yksinomaan työarvoteoriaan ja lisäarvoteoriaan, hänet on Heinrichin mukaan laskettava vasemmistoricardolaiseksi – jo ricardolaiset sosialistit arvostelivat työn tuotteen epäoikeudenmukaista jakoa. Työarvoteorian täydentäminen lisäarvoteorialla kuuluu kuitenkin Marxin vanhaan paradigmaan. Marxin uusi tutkimuskysymys on sen sijaan perustavampaa laatua kuin kysymys siitä, miten arvo ja lisäarvo tuotetaan. Kysymys on siitä, millaiset mekanismit tuottavat markkinavälitteisen yksityistuottajien yhteiskunnan. (WW, 208.)

Uuden paradigmansa puitteissa Marx ei arvostellut klassista poliittista taloustiedettä ainoastaan sisällöllisesti, vaan uudisti koko tieteenalan metodologiset periaatteet ja keskeiset kategoriat, sekä kritisoi kokonaisuudessaan sen tieteellistä

⁴¹ Ks. Lenin 1976[1913], “Marxilaisuuden kolme lähettä ja kolme perusosaa”, teoksessa *Valitut teokset* (10 osaa), osa 5, Edistys: Moskova.

maailmankuvaa, joka perustui antropologismiin, individualismiin, ahistorismiin ja empirismiin (WW, 82).

Uuteen paradigmaan kuului myös uudenlainen arvoteoria, arvon rahateoria. Tätä perinteisen marxismin tulkinta ei kuitenkaan huomannut, ja arvoteoria on käsitetty Heinrichin näkemyksen mukaan tuossa perinteessä virheellisesti teoriana tavaroihin esineellistyneestä työstä. Raha on ymmärretty siinä lähinnä tavaravaihdon ulkoiseksi apuvälineeksi, ei siis arvon konstituoitumiselle oleelliseksi tekijäksi. (KÖ, 55.) Perinteisen marxismin substantialistiseen näkemykseen yhdistyi naturalistinen käsitys abstraktista työstä ihmisruumiin tuottavana kulutuksena työprosessissa. Heinrich kuvaa tällaisen vastustamansa tulkinnan käsittävän arvon jopa tavaransisällällä sijaitsevana "substanssina" (RD, 92).

Klassikkojen täsmentämisen ohjelmassaan Marx lähteekin Heinrichin mukaan näiden tavoin työstä ihmisen ja luonnon välisenä epäyhteiskunnallisena prosessina. Abstrakti työ määrittellään työvoiman kulutukseksi "fysiologisessa mielessä". Se käsitetään jokaisessa työvoiman kulutuksessa tapahtuvaksi luonnolliseksi prosessiksi ja työn arvoa luova luonne käsitetään työn luonnonominaisuudeksi. Tällaisen käsityksen Marx hylkää Heinrichin mukaan vasta, kun käsittää abstraktin työn todella työn spesifiksi yhteiskunnalliseksi määrittäykseksi. (WW, 212.) Arvo ei ole yksittäisen tavaransisällön ominaisuus (WW, 389).

Porvarillisen taloustieteen klassikot redusoivat arvon fysikaalisiin suureisiin, työn yksilölle aiheuttamaan vaivaan, ja uusklassinen subjektivistinen "arveteoria" palauttaa sen yksilön arvioimaan hyötyyn tai preferensseihin. Siinä missä edellinen perustaa kategoriansa fysiologisille ja jälkimmäinen psykologisille tekijöille Marxin arvoteoria perustuu yhteiskunnalliseen käsitykseen arvon luonteesta. (WW, 208.) Tavarat saavat arvonsa suhteessaan koko tavaramaailmaan, eivät suhteessaan yksilöön kuluttajana tai yksittäiseen työprosessiin. (KÖ, 43.) Tavarat tulevat keskinäisiin suhteisiin arvoina vasta markkinoilla rahan kautta, eikä yksittäisen tavaransisällön arvo siten määrity vielä tuotannossa (WW, 279-280).

Perinteisen marxismin tulkinta, jossa arvon luominen on käsitetty ricardolaiseen tapaan työn luonnonominaisuutena on altistanut Marxin arvoteorian uusricardolaiselle kritiikille, joka onkin Heinrichin mukaan oikein osoittanut "esimonetaarisen" arvoteorian tarpeettomaksi "esimonetaaristen" tuotantohintojen laskemiseksi (WW, 279).

Heinrich lukee tavaransisällön analyysia ennen kaikkea niiden yhteiskunnallisten

muotojen analyysinä, johon markkinatoiminta perustuu, olivatpa toimijat näistä rakenteista tietoisia tai eivät. Kuten Marx kirjoittaa: tavarat eivät lakkaa määräytymästä arvoiksi, vaikka tieteellinen analyysi on paljastanut niiden arvon määräytyvän niiden tuottamiseen vaaditun yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan mukaan (MEW 23, 88). Marx ei perusta arvoteoriaansa yksilöiden rationaalisen toimintaan, vaan tarkasteltavana ovat ne perustavat yhteiskunnalliset suhteet ja rakenteet, jotka ehdollistavat yksilöiden toimintaa. Ne edeltävät yksilöiden preferenssejä muodostaen tietynlaisen rationaliteetin, joka on yksilöiden tahdon ja toiminnan edellytyksenä. Näin Marx Heinrichin mukaan osoitti porvarillisen työarveteorian kestävämmät oletukset, näiden johtaessa rakenteellisen tason määritykset eli arvot yksilöistä käsin. (KÖ, 43.)

Heinrich paikantaakin Marxin kiinnostuksen talouteen heränneen Reinin maapäivien puuvarkauslakiin liittyneen kiistan yhteydessä vuonna 1842, jolloin hän huomasi ihmisten toimivan olosuhteissa, joiden rakentumisesta yksilöt, kuten viranomaiset, määräävät yhtä vähän kuin hengityksestään.⁴² (WW, 92.) Heinrichin mukaan siinä missä porvarillinen taloustiede olettaa ihmisten toimivan autonomisina ja atomistisina yksilöinä halujensa mukaan, Marx taas lähtee siitä, että ihmiset voivat toimia vain annetuissa, rajoitetuissa olosuhteissa, ja niin myös yksittäisten toimijoiden intressit ovat talouden rakenteen määräämät. Yksilöt pitävät kuitenkin omia halujaan, toimintaansa ja noita toimintaansa ehdollistavia rakenteita, kuten tavaroiden vaihtosuhteita, täysin luonnollisina ja itsestään selvinä (KÖ, 44). Esineiden valta tuottajiinsa perustuu tällaisille arkipäiväisille ajattelun ja toiminnan tavoille (KÖ, 73). Marx puhuu objektiivisista ajatusmuodoista [*objektive Gedankenformen*], jotka pätevät vain tavarantuotannossa, mutta jotka porvarillinen taloustiede otti annettuina (MEW 23, 90). Nämä ajatusmauodot ovat talouden rakenteisiin ja sen ehdollistamiin toimintatapoihin kirjattuja välttämättömiä, pikemminkin käytännön toiminnan, kuin ajattelun muotoja (Haug 1982, 58).

Heinrich tulkitsee kapitalistin ja työläisen Marxin teoriassa ennen kaikkea tiettyinä pääoman taloudellisina funktioina, joita yksilöt vain personifioivat (KÖ, 61; WW, 253). Näin Marxin teorian merkitys on ennen kaikkea fetisistisen yhteiskuntamuodon kritiikissä. Marxin arvoteoriassa ei ole kyse vain lisäarvon riistosta työväenluokalta tuotantoprosessissa, vaan kierrossa ilmenevän työn tuotteen

⁴² Marx puhui jo tuolloin, 24-vuotiaana, talouden yhteydessä fetisismistä. (MEGA² I/1, 236). (Ks. Marx, Karl 1975[1842], "Debatten über das Holzdiebstahls-Gesetz", *Rheinische Zeitung*. Nr. 298, 25, teoksessa MEGA² I/1, 199–237.)

arvomuodon ja siihen liittyvien fetisististen, nurinkääntyneiden tietoisuuden muotojen analyysistä (KÖ, 10).⁴³

Marxin tuotannosta löytyy kuitenkin Heinrichin mukaan aineksia myös toisenlaisille tulkinnoille. Heinrich tulkitsee Marxin tuotantoa jatkuvana edistyksen ja takaisin palaamisen liikkeenä. Niinpä Marx ei jättänyt jälkeensä valmista teoriaa, vaan tutkimusohjelman (EA, 191). Koska Heinrich kuvaa tähän uuteen, yhteiskunnallisten muotojen tutkimusohjelmaan liittyvää uutta arvoteoriaa, arvon rahateoriaa Marxin mielessä kypsyneenä uutena ja vallankumouksellisena teoriana, jota tämä ei kuitenkaan pystynyt saattamaan lopulliseen muotoonsa, on se uutettava Marxilta jääneiden käsikirjoitusten ja teosten kokonaisuudesta. Seuraavassa luvussa pyrin hahmottelemaan Heinrichin käsitystä abstraktin työn käsitteen syntyhistoriasta Marxilla. Heinrichin mukaan tämä nimittäin lipsahtaa erityisesti myöhäisessä teoksessaan, *Pääoman* toisessa painoksessa takaisin vanhentuneeseen työarvototeoreettiseen naturalismiin. Kuinka abstraktin työn käsite Heinrichin mukaan muotoutui? Entä kuinka se jälleen hajosi?

⁴³ Heinrich tekee Marxin oletetusta paradigmanvaihdoksesta myös monia tämän tutkielman kysymyksenasettelun kannalta vähemmän oleellisia johtopäätöksiä, joista pidän monia hänen kriitikoidensa tapaan ongelmallisina. (Ks. esim. Haug 2004a & 2004b, Hanloser & Reitter 2008.)

Heinrichin mukaan Marx esimerkiksi osoittaa, että kapitalistien ja työläisten on yhtä lailla seurattava talouden rakenteellisia pakkoja, eikä työväenluokkainen asema takaa mitään erityistä ei-fetisististä näkökulmaa (KÖ, 77, 185).

Heinrichin mukaan Marx myös luopui ihmisolemuksen käsitteestä (WW, 134) eikä poliittisen taloustieteen kritiikki sisällä lainkaan moraalista kritiikkiä kapitalismia tai kapitalisteja kohtaan, koska Marx ei palauta yhteiskunnallisia suhteita yksilöihin, vaan rakenteisiin (WW, 384). Yksilöt ovat taloudellisten suhteiden henkilöitymiä (MEW 23, 100), he kantavat ”taloudellisia luonnenaamiota” (MEW 23, 100, 591) ja niiden kantajina heidän on noudatettava tiettyä logiikkaa (KÖ, 85). Fetisismi ei näin ollen ole harhaa: ihmisten on seurattava näitä tavaramaailman lakeja, jolleivät he halua tuhoutua taloudellisesti. Yhteiskunnallisen prosessin todellisia subjekteja ovat arvo, raha ja pääoma. (KÖ, 185.)

Tällaista liiallista rakenteiden korostamista voidaan kutsua ultraobjektivistiseksi. Eihän noita pakottavia rakenteita ja olosuhteita olisi olemassa ilman subjekteja. Kuten Carchedi (2011, 22) esittää, Marxin teoriaan sisältyy implisiittisesti ajatus yksilön kahtalaisesta roolista. Ensinnäkin yksilö toteuttaa tiettyä objektiivista roolia. Hän täyttää luokkasuhteen kantajana tietyn objektiivisen, rakenteellisen position. Tällaisena hän on abstrakti, korvattavissa ja olosuhteidensa luomus. Toisaalta tällaista luonnenaamiota voi kantaa vain ainutlaatuinen yksilö, subjekti. Määritykset ovat toisilleen vastakkaiset, mutta olemassa vain todellisissa yksilöissä.

Analyysia yhteiskunnallisten rakenteiden ja inhimillisen toiminnan suhteesta Heinrichin teoriassa: Alex Demirović 2010, ”Struktur, Handlung und der Ideale Durchschnitt”, *PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft* 159, 40(2): 153–176.

Anlyysia Heinrichin luokkakäsityksestä: Reitter, Karl 2004, ”Kapitalismus ohne Klassenkampf? Zu Michael Heinrich: ‚Kritik der politischen Ökonomie‘”, *Grundrisse* 11: 26–34.

Lisäksi Heinrich nähdäkseen painottaa kapitalismin rakenteellisena pakkona liiallisesti vaihtoabstraktiota, eikä paikanna noita rakenteita ensisijaisesti tuotantoprosessiin, kuten Marx. Tästä kirjoittaa myös: GegenStandpunkt 2008, ”Wie man ‚Das Kapital‘ nicht schon wieder neu lesen sollte. Zur ‚Einführung in die Kritik der politischen Ökonomie‘ von Michael Heinrich”, *GegenStandpunkt – Politische Vierteljahreszeitschrift*, 2/2008, 93–117.

4.2. Abstraktin työn käsitteen syntyhistoria Heinrichin mukaan

Heinrich käy läpi abstraktin työn käsitteen syntyä ja tulkintahistoriaa artikkelissaan, jonka hän on kirjoittanut Haugin toimittamaan historiallis-kriittiseen marxismisuursanakirjaan (HKWM) hakusanalla “abstrakte Arbeit”. Ennen Marxia abstraktin työn käsite esiintyy Hegelin⁴⁴ *Oikeusfilosofiassa*:

§198. Työn yleisyys ja objektiivisuus perustuu abstraktioon, joka saa aikaan välineiden ja tarpeiden erikoistumisen ja vastaavasti spesifioi tuotannon ja tuo esiin työnjaon. Yksilön työnteko yksinkertaistuu työnjaon vuoksi ja hänen abstraktinen taitonsa samoin kuin hänen tuotemääränsä kasvaa. Samalla tämä yksilön taitavuuden ja tuotantovälineen abstraktio saattaa läpikotaiseksi välttämättömyydeksi ihmisten välisen riippuvuuden ja vuorovaikutuksen heidän tyydyttäessään muiden tarpeita. Lisäksi tuottamisen abstrahoituminen tekee työntekoa yhä mekaanisemmaksi ja lopulta mahdollistaa sen, että ihminen saattaa astua työnteosta syrjään ja hänet voidaan korvata koneella. (Hegel 1994, 179, § 198.)

Heinrichin mukaan nuori Marx käyttää Hegelistä inspiroituneissa *Taloudellisuusfilosofisissa käsikirjoituksissa* vuonna 1844 abstraktin työn käsitettä vain ohimennen. Nuori Marx kirjoittaa:

On itsestään selvää, että kansantaloustiede tarkastelee *proletaaria*, ts. ilman pääomaa ja maankorkoa, puhtaasti työstä ja lisäksi yksipuolisesta, abstraktisesta työstä elävää yksilöä, ainoastaan *työläisenä*. Tästä johtuen kansantaloustiede voi esittää väitteen, että työläisen täytyy samoin kuin kaikkien muidenkin juhtien hankkia sen verran, että pystyy tekemään työtä. Kansantaloustiede ei tarkastele proletaaria silloin kun tämä ei tee työtä, ihmisenä, vaan jättää tällaisen tarkastelun rikosoikeudelle, lääkäreille, uskonnolle, tilastotaulukoille, politiikalle ja köyhäinhoitajalle. (TFK, 184; MEW 40, 477. Kursiivi alkuperäinen.)

Tässä työn abstraktisuus luonnehtii vielä työnjaosta seuraavaa työn vieraantumista, sen yksipuolistumista samaan tapaan kuin Hegelillä (aA, 56).

Heinrich ei ole kenties huomannut, että kuten Walter Tuchscheerer esittää, vuoden 1844 käsikirjoituksissa näyttää sittenkin esiintyvän kaksi erilaista abstraktin työn määritelmää. Ensinnäkin edellä kuvattu konkreettisen työn laatuominaisuuksien “abstrahoituminen”, mutta toisaalta “työn yleensä” käsite, joka ennakoii myöhempää ajatusta abstraktista työstä arvon substanssina. (Tuchscheerer 1968, 215.)

Tätä Marx käsittelee kun puheena on Adam Smithin työarvoteorian edistysaskel suhteessa François Quesnayn fysiokraattiseen arvoteoriaan. Fysiokraattien mukaan

⁴⁴ Lisäksi käsite esiintyy *Ensyklopediassa* § 525 ja §526.

maanviljelystyö oli ainoa tuottavan työn laji, mutta Smith ei sitonut rikkauden olemusta näiden tavoin enää tiettyyn, määrättyyn työn lajiin, vaan sijoitti työn arvoa luovan luonteen ”työhön yleensä”. Marx kirjoittaa, että:

työ korotetaan täydessä absoluuttisuudessaan, toisin sanoen abstraktiossaan, *peruseriaatteen*ksi. Fysiokraateille todistetaan, että *maanviljelys* ei eroa taloudelliselta kannalta, siis ainoalta oikeutetulta kannalta, mistään muusta teollisuudesta, että siis rikkauden *olemuksena* ei ole jokin *tietty* työ, erikoiseen elementtiin sidottu työ, erikoinen työnilmaus, vaan *työ ylipäänsä*. (TFK, 244 MEW 40, 532. Kursiivi alkuperäinen.)⁴⁵

Heinrichin mukaan abstraktista työstä tulee keskeinen käsite viisitoista vuotta tätä varhaista käsikirjoitusta myöhemmin ilmestyneessä *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksessa (1859). Nyt Marx käyttää käsitettä eri merkityksessä. Tässä puhe on työstä yleensä, johon liittyy yhdentekevyys työn laatuominaisuuksien suhteen, joskin Heinrichin mukaan Marx käsittää sen vielä ”yksinkertaisena työnä”. (aA, 56-57.) Marx kirjoittaa, että abstrakti, yleinen ihmistyö on olemassa sellaisena yksinkertaisena keskimääräistyönä, jota jokainen keskimääräinen yksilö kykenee ruumiinvoimiensa, lihasten, hermojen ja aivojen tuottavana kulutuksena [*produktive Verausgabung*] työprosessissa suorittamaan. Toiseksi Marx esittää, että tällainen yksinkertainen työ muodostaa suurimman osan kapitalistisissa yhteiskunnissa tehtävästä työstä, kuten tilastot osoittavat (MEW 13, 18).

Heinrich katsoo, ettei Marx tässä vaiheessa ollut vielä erottanut abstraktia ja konkreettista työtä toisistaan. Abstraktin työn samastaminen ”yksinkertaiseen työhön” rinnastaa Heinrichin mukaan kaksi toisistaan erillistä prosessia: toisaalta työn laatuominaisuuksien ohenemisen työn koneellistuessa ja toisaalta vaihdossa tapahtuvan abstraktion konkreettisten töiden erilaisuudesta. Toisessa tapauksessa on Heinrichin mukaan puhe todellisen työn historiallisesta muutoksesta ja toisessa abstraktin ”työn yleensä” käsitteestä, jota ei ole erityisenä työn lajina olemassa. (aA, 57; WW, 211.)

Pääoman ensimmäisen osan ensimmäisessä painoksessa (MEGA² II/5, 22) Marx asettaa Heinrichin mukaan työn kaksoisluonteen poliittisen taloustieteen ymmärtämisen lähtökohdaksi [*Springpunkt*] ja erottaa abstraktin työn lopullisesti

⁴⁵ [D]as allgemeine Wesen des Reichtums erkannt und daher die Arbeit in ihrer vollständigen Absolutheit, d.h. Abstraktion zum Prinzip erhoben wird. (MEW 40, 532). Tästä huomiosta kiitän Asko Helmistä! (sähköposti 13.8.2012.)

konkreettisesta työstä. Kuitenkin vasta *Pääoman* toisessa painoksessa Marx erottaa selkeästi abstraktin työn yksinkertaisesta työstä. (aA, 57.)

Sanakirja-artikkelista ei löydy vastausta kysymykseen, missä vaiheessa Marx muotoili arvon rahateoriaan kuuluvan abstraktin työn käsitteen. Toisaalla Heinrich kertoo arvon rahateorian löytyvän erityisesti *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksesta vuodelta 1859. Arvon rahateorian muotoiluja löytyy Heinrichin mukaan myös arvomuotoa ja tavarafetisismiä käsittelevistä *Pääoman* ensimmäisen luvun alaluvuista ja etenkin *Pääoman* ensipainoksesta vuodelta 1867. (AM.) Erityisen valaisevia muotoiluja löytyy Marxin toista painosta varten tekemiä muutoksia valmistelevasta käsikirjoituksesta “Ergänzungen und Veränderungen zum ersten Band das Kapitals” vuosilta 1871/72. (EA, 182.) Lisäksi Heinrich tukee argumenttiaan *Pääoman* toisen painoksen (1873) muotoilujen virheellisyydestä lainaamalla *Pääoman* ranskankielistä painosta vuodelta 1872-5 (WM, 178).

Marxin kehitys kohti uutta paradigmaa ei Heinrichin mukaan siis edennyt suoraviivaisesti, vaan ongelmallisimmat muotoilut ilmestyvät *Pääoman* ensimmäisen osan toiseen painokseen. Heinrich katsoo, ettei Marxin ajattelu ollut kypsynyt arvon rahateoriaksi yhdessäkään valmiissa teoksessa, vaan niistä kaikista löytyy sekä edistysellisiä että vanhaan paradigmaan kuuluvia muotoiluja (WM, 13-14).

4.3. Abstrakti työ arvon rahateoriassa

Arvon rahateoriassa Heinrich katsoo abstraktin työn olevan olemassa vain rahan ja markkinoiden välityksellä. Heinrich kuitenkin painottaa, ettei arvon rahateoriassa kiistetä arvon ja työn suhdetta, mutta että tuossa suhteessa on kyse arvon ja *abstraktin työn* suhteesta. Heinrichin mukaan Marx luonnehti abstraktia työtä arvon substanssiksi, mutta tämän ymmärtämiseksi on käsitettävä, mitä Marx tarkoittaa substanssin ja työn käsitteillä (WM, 71).

Abstrakti työ ei ole läsnä työprosessissa, vaan on vaihdossa tapahtuvan reduktion tulos (WM, 72). Niinpä Heinrich hylkää harhaanjohtavina *Pääoman* toisessa painoksessa (1873) useaan kertaan, mutta myös *Pääoman* ensipainoksessa (1867) ja *Poliittisen taloustieteen arvostelua* (1859) -teoksessa esiintyvät luonnehdinnat abstraktin ihmistyön fysiologisesta yhtäläisyydestä.

Jos jätetään huomioon ottamatta tuottavan toiminnan erikoismuoto ja siis työn hyödyllinen luonne, niin jää jäljelle se työn ominaisuus, että se on

ihmistyövoiman käyttämistä [*Verausgabung*]. Vaikka ompeleminen ja kutominen ovatkin erilaatuista tuottavaa toimintaa, ne ovat ihmisen aivojen, lihasten, hermojen käsien jne. tuottavaa käyttämistä [*Verausgabung*] ja tässä mielessä samaa ihmistyötä. Ne ovat vain ihmistyövoiman kaksi erilaista käyttämismuotoa [*Arbeitskraft zu verausgaben*]. (POI, 53; MEW 23, 58-59.)

Heinrich tulkitsee abstraktin työn yhteiskunnallisena suhteena, joka yksityisillä töillä on toisiinsa ja tällaisena määrätynä yhteiskunnallisena suhteena sitä on mahdotonta mitata työvoiman kulutuksen termein. Abstraktia työtä yhteiskunnallisena suhteena ei ylipäätään voida kuluttaa [*verausgaben*], Heinrich esittää (WW, 218; KÖ, 49).

Niin ollen Marx ei onnistunut erottamaan myöskään abstraktia ja konkreettista työaikaa toisistaan (WW, 218; RD, 91). Kun Marx esittää, että arvoa luovaa työtä voidaan mitata ajanyksikköinä (MEW 23, 53), on tässä Heinrichin mukaan puhe vain konkreettisen ajan mittaamisesta. Tavarantoimittamiseksi vaadittu yhteiskunnallisesti välttämätön työaika on kuitenkin yhteiskunnallinen keskiarvo, ja tuollaisen keskiarvon muodostuminen on mahdollista vain kehittyneillä rahavälitteisillä markkinoilla (RD, 93). Arvoa luovaa työaikaa ei Heinrichin mukaan voida mitata ennen vaihtoa, sitä ei voida mitata muuten kuin rahassa (RD, 91; KÖ, 63).

Helmut Reicheltia (2007, 3; 2008, 117) seuraten Heinrich määrittelee abstraktin työn yhteiskunnallisena pätevyysuhteena [*Geltungsverhältnis*], jossa tietty määrä konkreettista työtä pätee vaihdossa tiettyinä määrinä abstraktia työtä (KÖ, 49). Tämä pätevyys [*Geltung*]⁴⁶ ei ole markkinatoimijoiden tietoisesta toiminnasta tulosta, vaan konstituoituu näiden toiminnasta seuraavana yhteiskunnallisena, rakenteellisena välttämättömyytenä – ei ajatuksellisena- vaan reaaliabstraktiona.

Sikäli kun [...] abstrakti työ on vain vaihdossa olemassa oleva yhteiskunnallinen pätevyysuhte [*Geltungsverhältnis*] (yksityisesti kulutettu työ pätee [*gilt*] arvoa luovana abstraktina työnä), tavaroiden arvoesineellisyys on olemassa vasta vaihdossa. (KÖ, 51. Suom. P.R.)

Tietty määrä tuotannossa yksilöllisesti kulutettua konkreettista työtä muodostuu arvoa luovaksi abstraktiksi työksi kolmen vaihdossa tapahtuvan reduktion kautta. 1.

⁴⁶ Reicheltin (2008, 117, 2007, 11) mukaan *Geltung* esiintyy esimerkiksi *Pääoman* ensipainoksen liitteessä yli 30 kertaa. *Geltungin* normaali suomenkielinen vastine olisi 'voimassaolo' tai 'päteminen'. Minun on ollut vaikea löytää termiä *Geltungsverhältnis* vastaavaa suomen kielen sanaa. Englanniksi *Geltung* kääntyy luontevasti termiksi *validity*. Reichelt on mieltynyt ilmaukseen, koska se viittaa toisaalta subjektiiviseen toimintaan, mutta toisaalta tuon toiminnan objektiivisiin ehtoihin, yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Tällä hän haluaa korostaa arvon kategorian objektiivisena ajatusmuotona, joka ylittää subjektiivisen ja objektiivisen dikotomian. Arvolaki syntyy subjektien toiminnasta ja kuitenkin he kohtaavat sen täysin objektiivisena ja pakottavana yhteiskunnallisena todellisuutena, valmiina rakenteena.

Vain keskimääräisissä tuotanto-olosuhteissa käyttöarvon luomiseksi vaadittu määrä työtä lasketaan. 2. Vaihdoissa ratkaistaan kuinka paljon yksilöllisesti kulutettua työaikaa tavarantoimittamiseksi tarvitaan. Tähän vaikuttaa yhteiskunnallisen kokonaistyön jakautuminen eri aloille. Mikäli yhteiskunnallisen kokonaistuotannon mitassa esimerkiksi kangasta on kudottu yli kysynnän, vaikutus on sama kuin jos yksittäinen tuottaja olisi tuhlaannut keskimääräistä enemmän työaikaa kutomiseen, kuten Marx esittää. 3. Komplisoidun, ammattitaitoisen työvoiman suorittama työ redusoidaan yksinkertaiseksi, arvoa tuottavaksi työksi.⁴⁷ (KÖ, 49.)

Niinpä Heinrichin mukaan arvon rahateoria ei kiistä arvon ja työn suhdetta, vaan tulkitsee sen abstraktin työn ja arvon suhteena. Abstrakti työ tarkoittaa sitä, että työn tuotteet esittävät markkinoilla tiettyä, täysin yhteiskunnallisesti määriteltyä työn määrää (WM, 72). Substanssi puolestaan viittaa siihen, että tavarat jakavat sen yhteisesti, eikä yhteinen tässä yhteydessä viittaa yhteiseen piirteeseen, kuten tapauksessa, jossa henkilöt ovat molemmat auton omistajia. Pikemminkin ”yhteinen” viittaa yhteiseen substanssiin, kuten tapauksessa, jossa henkilöt omistavat yhteisen auton. Abstrakti työ on työn tuotteiden ”yhteinen yhteiskunnallinen substanssi” (MEW 23, 52). (WM, 73.)

5. Arvon rahateorian ongelmia

Myös Iljenkovin materialistisista ja dialektisista lähtökohdista käsin on selvää, ettei tavaroiden yhtäläisyys työn tuotteina perustu niistä muodollisesti abstrahoitavaan yhteiseen piirteeseen, ”olla työn tuote”. Yhteisen olemuksen jakavat oliot eivät pinnalta katsottuna välttämättä jaa yhtään yhteistä piirrettä, vaan paremminkin ovat tavallisesti pinnallisilta ominaisuuksiltaan täysin vastakkaiset ja toisiansa täydentävät. Esimerkiksi yhteiskunnallinen työnjako perustuu nimenomaan eroille: vasta erikoistuminen sitoo tavarantuottajat toisiinsa ja toinen toisensa tuotannosta tulee heille molemminpuolinen elinehto. (Iljenkov 1982, 90.)

Luentani lähtökohtana on siis Iljenkovin tulkinta Marxin metodista olemuksen ja ilmiön dialektiikkana. Marx ei lähde empiristiseen tapaan tutkijan ja tutkimuskohteen dikotomisesta vastakkaisuudesta, vaan tutkimus etenee välittömästi ilmenevästä kohti olemustason määrittämiä (Mavroudeas 2004, 182). Olioiden olemukset määrittyvät

⁴⁷ Kliman ja McGlone (2004, 138) tosin esittävät, että työ on abstraktia jo ennen reduktiota yksinkertaiseen työhön. Töiden vertailu ei ole mahdollista laadulliselta kannalta tarkasteltuna, vaan ainoastaan yhtäläiseksi redusoiduna töitä voidaan verrata. Sekä yksinkertainen, että kompleksinen työ on abstraktia työtä.

niiden suhteissa toisiin olioihin siinä konkreettisesti vuorovaikutuksen järjestelmässä, johon ne kuuluvat. Kokonaisuus on analyysissa ensisijainen osiinsa nähden, toisin kuin empiristisessä taloustieteessä, joka tarkastelee kohdettaan toisistaan erillisten yksilöoloiden joukkona ja perustaa teesinsä empiirisille yleistyksille. (Iljenkov 1982, 130.)

Marx ei muodostanut käsitystä kapitalistisen talousjärjestelmän yleisistä laeista tutkimalla ja luokittelemalla kaikkia kapitalistisia yhteiskuntia, vaan valitsi yhden, kaikkein tyypillisimmän ja pisimmälle kehittyneen tapauksen, Englannin (MEW 23, 12) ja tutki yksityiskohtaisesti sen olosuhteita, sekä näiden heijastumista englantilaisessa taloustieteellisessä kirjallisuudessa. (Iljenkov 1982, 172-173.) Tällaisen konkreettisen universaalin tutkimus tuottaa universaalin teorian, toisin kuin välittömästi havaittavan pelkkä luokittelu ja kvantifiointi.

Marxin esitys alkaa konkreettisen vuorovaikutuksen järjestelmän solumuodosta, joka on historiallisesti ja loogisesti se muoto, josta monimutkaisemmat ilmiöt ja suhteet polveutuvat. Tuon konkreettisen universaalin tutkimus osoittaa myös myöhempien kehitysmuotojen olemuksen. (Iljenkov 1982, 80.) Olemus ei ole Marxille käsite, ikuinen ja abstrakti, vaan historiallisesti kehittynyt. Se on olemassa vain ilmenemismuotojensa kautta. Ilmiöt eivät siis ole ainoastaan olemuksen ulkoista ilmausta vaan myös sen olemassaolon tapa. (Saad-Filho 2002, 9.)

Stavros Mavroueaksen mukaan Böhm-Bawerkin esittämä arvoteorian täystyrmäys perustuu käsitykseen Marxin menettelystä “dialektisena kikkailuna”, uusricardolainen kritiikki puolestaan olemuksen ja ilmiön dialektiikan, siis arvon ja hinnan välisen suhteen, kiistämiseen redundanssina. Myös arvomuototeoriat hyväksyvät kuitenkin implisiittisesti uusricardolaisen kritiikin metodologiset oletukset (Mavroudeas 2004, 197). Ne pyrkivät löytämään arvon substanssille kapitalismispesifin määritelmän sitomalla sen välittömästi ilmenevään ilmiöön, rahaan (Mavroudeas 2004, 181; Saad-Filho 2002, 29). Näin arvomuototeorioiden pyrkimys olemustason käsitteen samastamiseksi välittömästi empiirisesti havaittavan ilmiön kanssa hyväksyy implisiittisesti Marx-kritiikin empiristiset oletukset. Se myöntää olemassa oleviksi vain välittömästi havaittavat ilmiöt ja oliot. (Mavroudeas 2004, 186.)⁴⁸

Heinrich, vaikka kiistää Marxin arvoteorian arvioimisen empirististen oletusten pohjalta (WW, 205), hyväksyy kuitenkin työarvoteorian kritiikin sellaisenaan.

⁴⁸ Heinrichin (KÖ, 63; RD, 92) mukaan *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksessa raha tosiaan on Marxille abstraktin työn välitön ruumiillistuma [*unmittelbare Existenzform*].

Uusricardolainen kritiikki osuu hänen mukaansa esimonetaarisen työarvoteorian suhteen oikeaan (WW, 279). Arvoteoria on pelastettavissa vain arvon rahateoriana.

Heinrich pyrkii arvon kapitalismispesifiin määrittelyyn ja tarjoaa tällaisena abstraktin työn käsittämistä rahan tuottamana töiden yhteiskunnallisena suhteena toisiinsa (WW, 213). Näin arvon *substanssi* paikannetaan *arvomuodon* määrittelyyn, ja menettelystä seuraa nähdäkseni Marxin tavaran analyysin kategorioiden romahdus, juuri niin kuin Likitkijsoomboon (1995, 93) sirkulationistisen tulkinnan seurauksia kuvaa (jakso 3.6). Kun arvon substanssi irrotetaan tuotantoprosessista ja sovitetaan kiertokulun kategorioiden (vaihtoarvo ja raha) joukkoon, työn kaksoisluonne hajoaa (jakso 5.2). Arvon substanssin määrittelyt sekoittuvat arvon (substanssin, suuruuden ja muodon ykseys) määrittelyyn, (jakso 5.3.) kun arvo (yhteiskunnallinen suhde) taas määritellään vaihtoarvon (arvon ilmenemismuoto) käsittein (jakso 5.4.).

Nähdäkseni Heinrichin kohtaamat käsitteelliset vaikeudet eivät ole vältettävissä arvon rahateorian puitteissa, sillä ne seuraavat sen metodologisista ja filosofisista oletuksista. Katson Heinrichin teoreettisten lähtökohtien heijastelevan postmodernistista yhteiskuntatieteellistä ajattelua, jota leimaa abstraktien, yleisten lakien hylkääminen ja antiessentialismi (Mavroudeas 2012, 58). Seuraavassa jaksossa tarkastelen Heinrichin filosofisia taustaoletuksia.

5.1. Arvon substanssi: olemus ja ilmiö

vaihtoarvo voi yleensä olla vain siitä erotettavan sisällyksen ilmaisutapa, ”ilmenemismuoto” (POI, 46; MEW 23, 51).

Heinrichin mukaan filosofisia ennakkotietoja omaavan lukijan ei pidä ajatella, että sisällön [*Gehalt*] ja ilmenemismuodon [*Erscheinungsform*] erottelu viittaisi tässä kohtaa Hegelin dialektiikassa merkittävässä osassa oleviin olemuksen [*Wesen*] ja ilmiön [*Erscheinung*] käsitteisiin. Heinrichin mukaan Marx käyttää ’olemuksen’ ja ’olemuksellisen’ [*wesentlich*] käsitteitä usein niiden arkikielisessä merkityksessä ja tässä yhteydessä Marx haluaa jopa tietoisesti välttää filosofisia miellelyhtymiä. Itse olemuksen käsitekin esiintyy *Pääomassa* ensimmäisen kerran vasta kahdennessatoista luvussa (MEW 23, 359). (WM, 63.)

Noin kymmenen sivua myöhemmin Heinrich kysyy, miksi Marx käyttää abstraktin työn määrittelyä filosofian historian merkityksillä lataamaa substanssin käsitettä, ja vastaa, että jo Aristoteles tarkoitti substanssilla olion olemuksellista

piirrettä [*das Wesentliche*], jotakin oliolle sisäistä [*Innere*], sen määritysten kantajaa [*Träger ihrer Bestimmungen*]. (WM, 72.) Kuitenkin Heinrich oli, juuri kymmenen sivua aiemmin, kiistänyt olemuksen käsitteen merkityksen tavarain analyysissä!

Abstraktin työn määrittely substanssiksi näyttää tuottavan päänvaivaa myös muille arvomuototeoreetikoille. Geert Reutenin mukaan Marx käyttää substanssin käsitettä metaforana. Reutenin mukaan Marx peri substanssipuheen Hegeliltä ja esineellistymisen [*embodiment*] ajatuksen klassiselta porvarilliselta taloustieteeltä. “Esineellistyneen substanssin” metaforat on kuitenkin otettu marxilaisessa perinteessä todesta ja tämä on johtanut arvoteoriaa harhaan, sekä estänyt “todellisen yhteiskunnallisen” arvoteorian kehittelyä. (Reuten 1993, 89.)

Patrick Murray (2000, 60) puolestaan katsoo Marxin käyttävän substanssin käsitettä ironisessa mielessä. Hän katsoo Marxin esittävän tuon käsitteen välityksellä ironisessa valossa kapitalistisen yhteiskuntamuodon nurinkääntyneisyyden: se esittää ihmisten yhteiskunnalliset suhteet tavaroiden välisinä suhteina.⁴⁹ Murray esittää myös toisen tulkinnan. Hän vertaa arvon substanssiin päätyvää tavarain analyttistä reduktiota Marxilla ulottuvaisen [*res extensa*] substanssin reduktioon Descartesilla.

Otamme esimerkiksi tämän vahapalan. Se on vasta äskettäin otettu vahakennosta; siitä ei ole vielä hävinnyt kaikki hunajan maku, siinä on jäljellä hieman niiden kukkien tuoksua, joista se on kerätty. Sen väri, muoto ja suuruus ovat nähtävissä, se on kova ja kylmä, sitä on helppo kosketella, ja jos sitä napauttaa, siitä lähtee ääni. Siinä on siis kaikki, mitä näköjään tarvitaan, jotta jokin kappale voitaisiin tuntea aivan tarkasti. Mutta nyt, kun puhun, vienkin sen lähelle tulta. Maun rippeet haihtuvat, tuoksu katoaa, väri vaihtuu, muoto häviää, koko kasvaa, vaha muuttuu juoksevaksi ja kuumaksi, sitä voi tuskin koskettaa, ja jos sitä nyt lyö, siitä ei lähde ääntä. Onko sama vaha yhä jäljellä? [...] jätetään pois kaikki mikä ei kuulu vahaan ja katsotaan, mitä jää jäljelle. Tuskin mitään muuta kuin jotain ulottuvaista, notkeaa ja muuttuvaista. (Descartes 2002, 41-42.)⁵⁰

Samaan tapaan Marx redusoi tavara-arvot yhteiskunnalliseen substanssiinsa. Koska vaihdon mahdollistava kauppatavaroiden yhteinen tekijä ei voi olla mikään luonnonominaisuus, Marx haihduttaa ilmaan tavaroiden fyysiset, geometriset ja

⁴⁹ Murrayn ajatuksessa substanssin käsitteen ironisesta dimensiosta on mielestäni perää, vaikka tulkitseen tuon ironisen aspektin eri tavalla. Näen tämän filosofian historiassa painavan, metafysisen kategorian liittämisen hermoihin, aivoihin, lihaksiin ja käsiin myös hieman kätkeytyä ivaa.

⁵⁰ Vastaavasti Descartes redusoi ajattelun substanssin [*res cogitans*]: ”Suljen nyt silmäni, tukin korvani, kutsun pois kaikki aistini, Pyyhin myös pois ajattelustani kaikki aineellisten olioiden kuvat, tai koska tämä tuskin käy päinsä, katson ne ainakin tyhjiksi, vääriksi ja mitättömiksi, vain itseäni puhutellen ja syvemmin itseäni tutkien yritän tehdä itseni vähitellen tunnetummaksi ja tutummaksi itselleni. Minä olen ajatteleva olio, siis olio joka epäilee, myöntää, kieltää, ymmärtää hieman, on paljosta tietämätön, tahtoo [...] Olen varma, että olen ajatteleva olio.” (Descartes 2002, 45.)

kemialliset ominaisuudet, ylipäätään niiden käyttöarvot (MEW 23, 51). Koska Marx aiemmin oli määritellyt käyttöarvojen ominaisuuksillaan tyydyttävän ihmisen fyysisiä [*res extensa*], mutta myös mielikuvituksen [*res cogitans*] synnyttämiä tarpeita, käyttöarvon myötä nämä ominaisuudet katoavat, ja jäljelle jää enää niiden yhteiskunnallinen ominaisuus. Kun käyttöarvo on jätetty huomiotta, työn tuote Marxin mukaan “on muuttunut käsissämme” (MEW 23, 52). Tavara ei ole enää pöytä eikä talo, eikä mikään hyödyllinen olio. Sen laatuominaisuuksien myötä on samalla jätetty ottamatta huomioon sen tuottaneen työn laadulliset ominaisuudet. Ja niin “ne eivät enää eroa toisistaan, vaan ovat kaikki pelkistetyt yhtäläiseksi ihmistyöksi, abstraktisesti inhimilliseksi työksi” (POI, 48; MEW 23, 52.) Jäljelle jää se, mikä näitä yhdistää, yhteiskunnallinen jäännös [*Residuum*].

Tarkastakaamme nyt työn tuotteiden jäännöstä [*Residuum*]. Niistä ei ole jäänyt jäljelle mitään muuta kuin tuo aavemainen esineellisyys, erotuksetoman ihmistyön pelkkä hyytymä, ts. ihmistyövoiman käyttäminen [*Verausgabung menschlicher Arbeitskraft*] katsomatta sen käyttämisen [*Verausgabung*] muotoon. Nämä oliot osoittavat enää ainoastaan sitä, että niiden tuottamiseen on käytetty ihmistyövoimaa [*menschliche Arbeitskraft verausgab*], kasattu ihmistyötä. Tämän niille yhteisen yhteiskunnallisen substanssin kiteinä ne ovat arvoja – tavara-arvoja. (POI, 48; MEW 23, 52.)

Marx kuvailee tavaroiden muuttuvan käsissämme, niiden kaikkien aistimellisesti havaittavien ominaisuuksien katoavan ja jäljelle jäävän, kuin mehiläisvahan kuumentajan käteen, tai kemistin koeputkeen, hyytelöitynyttä, erotuksetonta ihmistyötä [*Gallerte unterschiedsloser menschlicher Arbeit*], yhteisen substanssin kiteitä [*Kristalle*], kasautuneen ihmistyön haamumaista esineellisyyttä [*gespenstige Gegenständlichkeit*]. (MEW 23, 52.) Jäljelle jää kauppatavaroiden olemus, yhteiskunnallinen substanssi.

Myös Vesa Oittisen mukaan Marxin reduktio arvon substanssiin muistuttaa Descartesin, mutta myös Newtonin ja Galilein, ylipäätään varhaisen modernin luonnontieteen analyyttistä reduktiota (Sähköpostiviesti 7.6.2012). Oittinen huomauttaa, että Marx itsekin puhuu esimerkiksi *Pääoman* toisen saksankielisen painoksen esipuheessa “analyyttisestä metodistaan” (MEW 23, 25). Niinpä Marxin soveltama menettely näyttää noudattavan klassisen modernin tieteen analyyttistä metodia, joka on edellytyksenä myös esimerkiksi kartesiolaiselle analyyttiselle geometrialle. Kuitenkaan substanssipuhe ei Oittisen mukaan ole aivan ongelmattonta, sillä Marxia tuskin voi pitää esimodernin “substanssimetafysiikan” edustajana –

olihan Marx modernin luonnontieteen intohimoinen seuraaja. (sähköpostiviesti 5.6.2012).

Marx tosiaan vertaa arvon substanssin reduktiota geometrinen kuvioiden pelkistämiseen kolmioiksi, jotka pelkistyvät edelleen yhtälöiksi (MEW 23, 51). Kaksi erilaista kolmiota on pelkistettävissä yhteiseksi “kolmanneksi”. Tuo yhtälö eroaa täysin näiden olioiden fyysisestä ilmiästä ja kuitenkin ilmaisee molempien olemusta. Samaan tapaan mitkä tahansa kaksi kauppatavaraa voidaan palauttaa yhteiseen tekijään, joka “ei itsessään ole kumpikaan niistä” (MEW 23, 50).

Kysymyksen taloudellisen solumuodon olemuksesta muotoili Marxin (MEW 23, 12) mukaan jo Aristoteles kuitenkin kykenemättä vastaamaan siihen. Aristoteles esittää, että vaihdettavilla tavaroilla olisi oltava jokin yhteinen “kolmas”, jonka suhteen niitä voidaan verrata (Aristoteles 2005, 1133a, 13-14). Asiaa käsiteltyään Aristoteles kuitenkin päätyi siihen, että on “mahdotonta, että erilaiset asiat tosiasiaassa tulisivat yhteismitallisiksi, mutta suhteessa tarpeeseen ne voivat tulla tarvittavassa määrin yhteismitallisiksi” (Aristoteles 2005, 1133b, 18-20). Lopulta Aristoteles päätyi määrittelemään tavaroiden yhteismitallisuuden kahtalaisesti: toisaalta tavarat tekee yhteismitallisiksi raha, toisaalta hyöty (Kabata 2009, 69).

Marxin mukaan Aristoteles ei kuitenkaan pitänyt ratkaisuaan aitona yhteismitallisuutena, vaan käytännöllisen tarpeen synnyttämänä “häätävarana” (MEW 23, 74). Se, että työn tuotteiden yhteinen substanssi jäi Aristoteleelta löytämättä, ei koidu hänelle Marxin katsannossa tappioksi. Vaihdettavilla tavaroilla kun ei antiikin orjataloudessa vielä Marxin mukaan ollut yhteistä substanssia. Tavaroiden vaihdettavuus ei antiikissa perustunut yhtäläiselle ihmistyölle, koska koko yhteiskunnallinen tuotanto perustui pikemminkin orjayhteiskunnassa ihmistöiden epäyhtäläisyydelle. Aristoteleen tieteellinen ongelmanratkaisutaito ei rajoittanut hänen näköpiiriään, vaan rajoittanut oli häntä ympäröivä yhteiskunnallinen todellisuus. Marx viittaa Aristoteleen käyttämään ilmaukseen “todellisuudessa”. Yhteistä kolmatta ei Aristoteleen mukaan voinut olla olemassa – kirjaimellisesti – todellisuudessa. (MEW 23, 74.)

Kuten Iljenkov huomauttaa, muodollisesti abstraktin yhteisen piirteen löytäminen “kaikki tavarat ovat työn tuotteita” ei Aristoteleen kaltaiselle nerolle olisi ollut vaikea tehtävä. Tällainen muodollinen, kahdesta erillisestä oliosta jonkin empiirisesti havaittavan yhteisen piirteen poimiva yleistys ei nimittäin edellytä ilmetäkseen työn tuotteiden vaihtoa. Aristoteles kuitenkin pyrki Iljenkovin mukaan löytämään

kauppatavaroiden olemuksen, joka edellyttää välttämättä vaihdon, eikä ilmene sen ulkopuolella. (Iljenkov 1982, 95.)

Marxille tieteen kehitys on sidoksissa yhteiskunnan kehitykseen ja on yhteiskuntatieteen tapauksessa itsekin osa tutkimuskohdettansa. Tutkija ei ole tutkimuskohteesta erillinen, neutraali tarkkailija. Tiedettä ei harjoita ulkomaailmaa vastaan asettuva yksilö, vaan tutkija tutkimuksineen kuuluu yhteiskunnalliseen työnjakoon ja hänen työnsä on riippuvainen yhteiskunnallisen työn kehityksen asteesta. Samoin kuin kreikkalainen orjayhteiskunta näytti itse tutkimuskohteen, kauppatavarain, talusteoreetikko Aristoteleelle vielä kehittymättömänä (universaalit markkinat ja sitä vastaava tuotantotapa eivät olleet vielä kehittyneet) ja siten rajoittuneesta näkökulmasta, se ei kyennyt tarjoamaan luonnontieteilijä Aristoteleelle mikroskooppia solun rakenteen analysoimiseksi.

Marxin mukaan jo poliittisen taloustieteen klassikot, kuten David Ricardo, löysivät arvon substanssin. Epähistoriallisen lähestymistapansa vuoksi nämä kuitenkin pitivät tämän sisällön (työn) esiintymistä tavaraoiloiden (tavarain, rahan, tuotantovälineiden) esineellisissä muodoissa luonnollisena (ks. MEW 23, 94-95). Jo Ricardo kehitti arvoteoriaa johdonmukaisen substantialistisesti ja edellytti että kaikki vaurauden muodot on selitettävä yhden peruslain avulla: ne on käsitettävä yhden ja saman universaalien substanssin modifikaatioina (Iljenkov 1982, 183). Ricardo piti olemusta kuitenkin pysyvänä ja muuttumattomana, kun Marxille se on historiallisesti syntynyt (Haug 1982, 213; Iljenkov 1982, 194; Zelený 1980, 10, 18, 21; Saad-Filho 2002, 9; Mavroudeas 2004, 182).

Marxin pyrkimyksenä on porvarillisen yhteiskunnan valmiiden muotojen historiallisuuden osoittaminen, eikä hän dialektikkona pidä substanssia muodosta riippumattomana. Uskon Brownin (2004, 9-10) osuvan oikeaan, kun hän esittää substanssin käsitteen käytön olevan sen filosofisessa, teknisessä mielessä harkittua. Kyseessä ei ole pelkästään epäonnistunut metafora, kuten Reuten (1993, 89) esittää. Koska katson substanssin käsitteen käytön olevan filosofisesti harkittua, myöskään sisällön ja ilmenemismuodon käsitteiden tulkitseminen niiden arkikielissä merkityksessä – kuten Heinrich tekee – ei nähdäkseni ole perusteltua.

Arvo on olemukseltaan kiertävä. Pääoma säilyttää arvonsa ja sen arvo kasvaa vain liikkeessä. Arvo muuttuu jatkuvasti muotoaan tavaroista rahaksi, tuotantovälineiksi ja työvoimaksi. Se katoaa tuotantoprosessiin, josta ilmestyy jälleen markkinoille suurempana arvomääränä tavaroiden hahmossa, joiden arvo on jälleen realisoitava

rahassa. Arvon muoto siis vaihtuu kaiken aikaa ja myös sen määrä muuttuu. Substanssi pysyy kuitenkin Marxin katsannossa samana, joten kyse on muodonmuutoksista huolimatta samasta, puhtaan yhteiskunnallisesta oliosta. Jos arvon substanssin katsotaan liittyvän vain rahaan, sen täytyy ilmestyä tavaroihin oston ja myynnin hetkellä, kadota niistä kulutuksen, varastoinnin tai tuotannon ajaksi ja ilmestyä jälleen tyhjästä. Näkemys muuttaa Pääoman lukemisen ambivalentiksi kokemukseksi. Kuten Haug kysyy, kuinka kapitalistinen varallisuus voi ilmetä valtavana tavarakasaumana, kun Heinrichin mukaan tavarat saavat arvoesineellisyyden vasta vaihdossa. Eikö yksinkertaisen arvomuodon analyysillä ole kohdetta? Entä katoaako arvo tavaroista vaihdon jälkeen? (Haug 2004a, 8.)

Työn arvoa luova luonne ei kuitenkaan perustu tähän tavaranalyttiseen reduktioon. Vasta *Pääoman* seuraavassa alaluvussa, jossa käsitellään tavaroihin sisältyvän työn kaksoisluonnetta, Marx määrittelee positiivisesti arvoa tuottavan työn luonteen: tavaroiksi tulevat vain toisistaan riippumattomina suoritettujen yksityistöiden tuotteet (Kicillof & Starosta 2007a, 21).

5.2. Kaksinaisesti määritelty työprosessi samastuu konkreettiseen työhön

Katson, että Heinrich määrittelee seuraavassa todellisen työn termillä, joka Marxilla tarkoitti konkreettista työtä, eli kaksinaisesti määritellyn työn toista, sinänsä “abstraktia” määrittystä.⁵¹ Heinrich kirjoittaa:

Jokainen kellolla mitattu työtunti on tunti tiettyä konkreettista työtä, jonka on suorittanut tietty yksilö (ja riippumatta siitä, vaihdetaanko työn tuote vai ei). Abstraktia työtä ei siksi voida ylipäättään kuluttaa. Abstrakti työ on vaihdossa konstituoituva yhteiskunnallinen pätevyysuhde [*Geltungsverhältnis*]: suoritettu konkreettinen työ pätee vaihdossa tietynä määränä arvoa luovaa abstraktia työtä ja *pätee* [*gilt*] siksi myös osana yhteiskunnallista kokonaistyötä. (KÖ, 49. Kursiivi alkuperäinen.)

Nähdäkseni yksilön tekemää työtä ei pidä samastaa konkreettiseen työhön, sillä konkreettisen työn määritelmä liikkuu samalla abstraktiotasolla arvoa luovan abstraktin työn kanssa.

Marxin määritelmän mukaan konkreettisessa työssä on kyseessä inhimillisen

⁵¹ Haug arvostelee Heinrichia yhtä lailla *tavar*an korvaamisesta käyttöarvolla. Heinrich lainaa Marxia, joka kirjoittaa, ettei tavaran ilmenevää hahmoa tutkimalla voida käsittää mitään sen arvoluonteesta. *Man mag daher eine einzelne Ware drehen und wenden, wie man will, sie bleibt unfaßbar als Wertding* (MEW 23, 62). Tätä Heinrich kommentoi esittämällä, ettei yksittäisestä käyttöarvosta voida löytää arvoa: *am einzelnen Gebrauchswert der Wert nicht zu fassen* (KÖ, 57). Heinrich puhuu siis tavaran *konkretumin* sijaan yksittäisestä käyttöarvosta. (Haug 2004a, 7.)

työvoiman kulutus tietyn tarkoituksen määrittämässä muodossa (*Verausgabung menschlicher Arbeitskraft in besondrer zweckbestimmter Form*; MEW 23, 61). Käyttöarvojen tuotanto on ihmisen olemassaolon välttämätön edellytys ja hyödyllinen työ välittää ihmisen aina välttämätöntä aineenvaihduntaa luonnon kanssa. Konkreettisen työn luomat käyttöarvot muodostavat Marxin mukaan aina yhteiskunnan materiaalisen rikkauden sisällön, mutta kapitalismissa ne ennen kaikkea ”kantavat” vaihtoarvoja (MEW 23, 50).

Kun markkinat kehittyvät yhteiskunnallista aineenvaihduntaa sääteleväksi mekanismiksi yksityisen tuottajan suorittama työ saa kaksinaisen yhteiskunnallisen luonteen [*doppelten gesellschaftlichen Charakter*]. Tuotteiden arvoluonne otetaan huomioon jo tuotantoprosessissa, mutta myös niiden käyttöarvoluonne on huomioitava. Yksityinen tuottaja on vapaa käyttämään työpanoksensa mille tuotannonalalle hyvänsä, mutta hänen työnsä on tyydytettävä yhteiskunnallista tarvetta: tuotteelle on oltava kysyntää. Yksityisesti suoritettua työtä on siis konkreettisenä työnä tyydytettävä *välittömästi toisen* tuottajan tarvetta. Näin konkreettinen työ tulee osaksi osin myös luonnon, eli ihmisen tarpeiden määräämää [*naturwüchsigen*] yhteiskunnallista työnjakoa (MEW 23, 87.)

Työnjakoa ei voida tarkastella puhtaan määrällisestä näkökulmasta, sillä abstrakti työ on yhtäläistä ihmistyötä, ja työnjako perustuu nimenomaan töiden laadullisiin eroihin. Puhtaan yhteiskunnallisen, arvoa luovan luonteensa kannalta tarkasteltuna työ palvelee *välillisesti tekijänsä* moninaisia tarpeita arvon luojana, sillä sen tuote on vaihdettavissa muiden tuotteisiin. Sellaisena työ käy [*gleichgilt*] yhtäläisestä ihmistyövoiman kulutuksesta [*Verausgabung menschlicher Arbeitskraft*] riippumatta työn sisällöstä (MEW 23, 88).

Luen *Pääomaa* kuvauksena ihmisen ja luonnon aina välttämättömästä aineenvaihdunnasta, joka saa kapitalismissa roolin arvon yhteiskunnallisen aineenvaihdunnan materiaalisena ”kantajana”. Tuota jälkimmäistä aineenvaihduntaa Marx kuvaa arvon transformaatioina tavarasta rahaan, työvoimaan, tuotantovälineisiin, raaka-aineisiin ja jälleen uusiin tavaroihin: $R - T - R'$ ja niin edelleen.

Työn kaksoisluonne heijastuu paitsi tavarassa, myös *Pääoman* myöhemmissä kategorioissa, talouden kompleksisemmissä ilmiöissä. Marx tarkastelee tavaraa kahdelta kannalta porvarillisten edeltäjiensä tapaan, mutta johdonmukaisuuden nimissä tarkastelee myös sen tuotantoprosessia kaksinaisena. Tuotantoprosessi on

työprosessin [*Arbeitsprozeß*] ja arvonlisäysprosessin [*Wertbildungsprozeß*] ykseys. Luonnollinen työprosessi on toiselta kannalta katsottuna yhteiskunnallinen arvonlisäysprosessi, jonka on tuotettava arvon lisäksi myös lisäarvoa (MEW 23, 201).

Tuotantoprosessin kaksinainen luonne näkyy siinäkin, että konkreettinen ja hyödyllinen työ säilyttää tuotantovälineiden ja raaka-aineiden arvot (raaka-aineet pilaantuvat ja joko luonnonvoimat tai teknologinen kehitys kuluttaa työvälineet, jollei niitä *kuluteta* tuottavasti). Työn arvoa luova, yhteiskunnallinen luonne puolestaan tuottaa uutta arvoa. Arvojen lisääminen ei kuitenkaan ole mahdollista ilman vanhojen arvojen säilyttämistä: kyseessä on saman prosessin kaksi eri puolta, jotka johtuvat työn kaksinaisesta luonteesta [*Doppelseitigkeit seiner Arbeit*]. (MEW 23, 214.)

Työn kaksoisluonteella on keskeinen rooli myös kriisiteoriassa (Haug 1995, 815). Voiton suhdeluvun laskutendenssi⁵² kapitalistisen kriisin aiheuttajana perustuu oleellisesti työn kaksoisluonteelle. Työn tuottavuuden parantaminen, tuotantoteknologioiden laadullinen kehitys, vähentää suhteellisesti pääoman arvoa luovan osan, työvoiman osuutta yhteiskunnallisesta kokonaisuudesta. Kuten Marx kuvailee, talouden pintailmiöiden tasolla, yksittäisen liikemiehen näkökulmasta, työn vähentäminen näyttää oikealta toimenpiteeltä voiton kasvattamiseksi (MEW 25, 180). Yksittäiset tuottajat menettelevät omalta kannaltaan katsottuna rationaalisesti, josta seuraa kokonaisuuden tasolla ennakoimattomia ja ei-toivottuja seurauksia. Koko järjestelmän ristiriitaisuus kumpuaa työprosessin kaksinaisesta luonteesta.

Jotkut kirjoittajat esittävät, että abstrakti työ fysiologisessa mielessä on itse asiassa ylihistoriallinen määräytyminen, joka saa kapitalismissa arvoa luovan funktion (Kicillof & Starosta 2011, 299; Carchedi 2011, 68). Kicillof ja Starosta lainaavat Marxia *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksesta. Siinä Marx kirjoittaa, että keskiajalla tehtävien palvelusten kohdalla yhteiskunnallisen siteen tuottajien välillä muodosti työn luonnonmuoto [*ihrer Naturalform*], sen erityisyys, ei yleisyys [*nicht die Allgemeinheit der Arbeit*] (MEW 13, 21). Kicillof ja Starosta siis katsovat, ettei työn yleinen, universaali aspekti ole välttämättä kapitalismiin sidottu. Kapitalismissa erityistä on vain se, että työn universaalisuus määrittää ensisijaisesti yhteiskunnallisia suhteita.

⁵² Heinrich tosin laskee voiton suhdeluvun laskutendenssin, marxilaisen kriisiteorian keskeisen elementin, yhtä lailla Marxin vanhaan tutkimusparadigmaan kuuluvaksi ja kiistää sen pätevyyden (KÖ, 152; WW, 328).

Toisin kuin Heinrich esittää, kukaan yksittäinen yksilö ei nähdäkseni voi ”tehdä” konkreettista työtä sen enempää kuin abstraktia työtä, sillä nämä ovat työprosessin määreitä. Abstraktiotasojen sekaantuminen näkyy Heinrichin kannassa, jonka mukaan ”jokainen kellolla mitattu työtunti on tunti konkreettista työtä, jonka on tehnyt joku tietty yksilö” (KÖ, 49. Suom. P.R.). Konkreettinen ei Marxilla tässä yhteydessä viittaa yksilöolioon.

Kuten Iljenkov (1982, 33) esittää: Marx ei samastanut konkreettista aistimellisesti havaittavaan, vaan konkreettinen on Marxille monien määreiden ykseys (GRI, 50). Konkreettinen ei tarkoita välittömästi havaittavaa oliota, eikä abstrakti ole synonyymi ”ideaaliselle”, subjektiiviselle, psykologiselle ilmiölle yksilön tietoisuudessa. Abstrakti merkitsee Marxille tavallisesti yksipuolista, puhdasta, kehittymätöntä. Niinpä abstraktisuus voi Iljenkovin mukaan Marxilla viitata myös todellisen ilmiön luonteeseen, ei ainoastaan tietoisuuden sisältöihin. (Iljenkov 1982, 33.) Näin on abstraktin työn tapauksessa, sillä abstraktisuus kuvaa työn objektiivisia piirteitä kapitalismissa. (Iljenkov 1982, 34). Työn ”abstrahoituminen” tapahtuu yhteiskunnallisissa käytännöissä, kuten Heinrich painottaakin, mutta ei yksinomaan vaihtoabstraktiossa. *Grundrissen* ”Johdannossa”⁵³ Marx kirjoittaa:

[n]iinpä yleisimmät abstraktiot ylipäätään syntyvät vain konkreettisen kehityksen ollessa rikkaimmillaan, jolloin yksi ja sama ilmenee yhteisenä monille tai kaikille elementeille. Silloin loppuu se, että asiaa voidaan ajatella vain erityisessä muodossa. Toisaalta tämä abstraktio työstä ylipäätään ei ole vain työlajien konkreettisen kokonaisuuden ajatuksellinen tulos. Yhdentekevyys suhteessa tiettyyn työhön vastaa yhteiskuntamuotoa, missä yksilöt siirtyvät helposti yhdestä työstä toiseen ja tietty työn laji on heille sattumanvarainen ja siksi yhdentekevä. Työ ei ole ollut tässä vain kategoriana, vaan todellisuudessa on tullut välineeksi luoda rikkautta ylipäätään ja on menettänyt erityisen yhteytensä määrättyihin yksilöihin. Tällainen tila on kehittyneimmillään porvarillisen yhteiskunnan moderneimmassa olomuodossa: Yhdysvalloissa. Siis vasta täällä abstraktinen kategoria ”työ”, ”työ ylipäätään”, työ sans phrase, tämän modernin taloustieteen lähtökohta, tulee käytännössä todeksi. (GR I, 53-54.)

Iljenkovin mukaan työn reduktio ”työksi yleensä” tapahtuu yhteiskunnallisten suhteiden käytännöissä siten, että arvosta tulee kapitalismin myötä se päämäärä ja syy, miksi työtä ylipäätään tehdään. Näin arvolaista tulee yksilöiden kohtaloista määräävä universaali laki. (Iljenkov 1982, 97.) Työn abstraktio ilmenee

⁵³ Karl Kautsky julkaisi tämän tekstin jo vuonna 1903. Johdannosta puhuminen on kuitenkin ongelmallista, koska *Grundrisse* ei ole valmis teos, vaan kokoelma vuosina 1857-8 syntyneitä käsikirjoituksia (EA, 162).

todellisuudessa abstraktiona, joka:

tehdään ”joka päivä yhteiskunnallisessa tuotantoprosessissa” (PTA, 18-19; MEW 13, 18). Kuten Marx sen esittää, tämä reduktio ei ole ”suurempi, mutta ei myöskään vähemmän todellinen abstraktio kuin orgaanisten yhdisteiden hajaantuminen taivaan tuuliin. Tosiasiassa ei tällä tavoin ajalla mitattu työ ilmene eri tekijöiden työnä, vaan päinvastoin eri työtätekevät yksilöt esiintyvät pelkkinä työn välikappaleina.” (PTA, 19; MEW 13, 18).⁵⁴

Tässä työ yleensä, työ sellaisenaan näyttäytyy konkreettisena universaalina substanssina, ja yksilö ja hänen yksittäinen tuotteensa *tämän universaalien olemuksen ilmauksina*.

Työn käsite ilmaisee jotakin merkittävämpää kuin vain identtisiä piirteitä jotka voidaan abstrahoida yksilöiden töistä. Se on todellinen universaali laki joka hallitsee yksilöllistä ja yksittäistä, määrää heidän kohtalonsa, kontrolloi heitä, tekee heistä omia elimiään, pakottaen heidät suorittamaan tiettyjä tehtäviä [*functions*] joidenkin toisten sijaan. [...]

Käsite on tämän universaalien teoreettinen ilmaus. Käsitteen kautta jokainen yksittäinen ja yksilöllinen elementti käsitetään täsmälleen niiden piirteidensä kautta jotka kuuluvat annettuun kokonaisuuteen, ilmauksena tietystä konkreettisesta substanssista ja käsitetään ilmaantuvana ja katoavana osana tietystä konkreettisesta vuorovaikutuksen järjestelmästä. Substanssi itse, konkreettinen toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevien ilmiöiden järjestelmä käsitetään historiallisesti muodostuneena. (Iljenkov 1982, 97-98. Suom. P.R. Kursiivi alkuperäinen)

Vasta kapitalismissa yhteiskunnallinen työnjako on kehittynyt sille asteelle, että työn lajit ovat vaihdettavissa keskenään. Samoin työtä tekevät yksilöt ovat korvattavissa ja voivat myös liikkua työnjaon sisällä. Työn universaali luonne tulee todeksi.

Abstrakti työ on kapitalistisen työn olemus (Saad-Filho 2002, 10). Työstä tulee ensisijaisesti omien tarpeiden välillisen tyydyttämisen keino. Sekä kapitalisteille että työläisille työn ja sen tuotteen konkreettinen luonne on toissijainen taloudelliseen intressiin nähden (Saad-Filho 2002, 11; Kliman & McGlone 2004, 144; Mavroudeas 2004, 183). Työläisen on ansaitakseen palkkansa vaihdettava työn lajista toiseen sen mukaan, millä tuotannonalalla työvoimaa tarvitaan. Yhtä lailla kapitalistille on yhdentekevää mille tuotannonalalle hän pääomansa investoi ja hän siirtää pääomiansa korkeampien voittoasteiden perässä tuotannonaloilta toisille. Tavaroiden tuottamiseksi vaadittavasta yhteiskunnallisesti välttämättömästä työajasta ja sen säästämisestä tulee koko yhteiskunnallista prosessia säätelevä normi, joka ajaa tuottajia jatkuvasti kehittämään tuotantoteknologiaa. Vaikka yhteiskunnallisesti

⁵⁴ Alkutekstissä Marx kirjoittaa työtä tekevien subjektien ilmenevän tämän työn eliminä (MEW 13, 18). Yhteiskunnallinen kokonaistyöläinen vertautuu ruumiiseen, jonka funktioita suorittavia elimiä arvoa tuottavat työläiset ovat.

välttämätön työaika on yhteiskunnallinen keskiarvo ja abstraktio, sillä on todellista valtaa niin työläisiin kuin kapitalisteihinkin (Kliman & McGlone 2004, 146).

Koska työajan säästämisen tärkein keino on puolestaan työn tuottavuutta parantavan teknologian kehittäminen, katson Klimanin ja McGloneen (2004, 147) tapaan, että työn abstrahoituminen vaikuttaa myös työn konkreettiseen sisältöön. Koneellistuva työ ja syvenevä työnjako tyhjentää työn sisällöstä, määrää sen tahdin. Se keikauttaa pääläelleen todellisen subjekti-objekti suhteen ja tekee työprosessista subjektin ja työntekijästä objektin (MEW 23, 446).

Heinrich kiistää kategorisesti työn laatuominaisuuksien muutoksen yhteyden abstraktiin työhön arvon substanssina. Tässäkin nähdäkseni työn kaksoisluonne unohtuu. Määrittelyt ovat yhden ja saman prosessin vastakkaisia dimensioita, joilla on väistämättä yhteys toisiinsa. Tästä työn kaksoisluonteen hajottamisesta ja abstraktin työn sijoittamisesta kiertokulun kategoriaksi seuraa nähdäkseni myös lisää vaikeuksia.

5.3. Arvon substanssi saa arvon määritelmän

osissa, joissa Marx ei argumentoinut naturalistiseen tapaan, hän tekee selväksi, että abstrakti työ on tulosta “objektiivisesta yhtäläistämisestä, jonka yhteiskunnallinen prosessi toteuttaa väkivalloin erilaatuisten töiden kesken” (PTA, 50; MEW 13, 35).⁵⁵ [...] Joten abstrakti työ on väkivaltainen abstraktio töiden erilaisuudesta, abstraktio joka on läsnä [*present*] vain vaihdossa, tavaransuhteessa tavaranaan. (AM. Suom. P.R. Kursiivi minun.)

Heinrich esittää siis, että abstrakti työ ilmenee “tavaransuhteessa tavaranaan”. Marxin mukaan “tavaransuhteessa tavaranaan” ilmenee kuitenkin tavaransuhteellisuus, tavaransuhteellisuuden puhtaan yhteiskunnallinen luonne (MEW 23, 63). Tavaransuhteessa tavaranaan ilmenee siis nähdäkseni substanssin, muodon ja suuruuden ykseys, ei pelkkä substanssi. Katson Marxin käyttäneen substanssin käsitettä sen filosofisesti täsmällisessä merkityksessä: substanssi ei ilmene välittömästi.

Lisäksi Heinrich lainaa tässä Marxia esittämänsä tueksi nähdäkseni ongelmallisella tavalla. Heinrich 1) siteeraa Marxia alkuperäistä asiayhteyttä selittämättä. 2) näyttää puhuvan itsensä kanssa ristiin.

1) Heinrichin mukaan Marxin abstraktin työn määritelmä *Pääomassa* on siis tämän teorian erehdys, horjahdus vanhaan klassisen poliittisen taloustieteen paradigmaan. Kun Marx ei argumentoi tähän naturalistiseen tapaan, hän tekee

⁵⁵ Käännöstä muokattu. P.R. Alun perin: ”objektiivisen yhtäläistämisen”.

selväksi, että abstrakti työ on läsnä, ei työprosessissa, vaan vasta tavaran suhteessa toiseen tavarahan markkinoilla. Asiayhteyttä lainkaan selittämättä Heinrich siteeraa esittämänsä tueksi Marxia vuodelta 1859: “objektiivinen yhtäläistäminen, jonka yhteiskunnallinen prosessi toteuttaa väkivalloin erilaatuisten töiden kesken”. Lause on poimittu yhteydestä, jossa Marx tosiasiaassa arvostelee Adam Smithiä työarvoteorian epäjohdonmukaisesta soveltamisesta. Lauseen alkuperäinen yhteys on seuraava:

Hän [P.R: Adam Smith] sekoittaa jatkuvasti tavaroiden arvon määrittämisen niiden sisältämällä työajalla niiden arvon määrittämiseen työn arvolla, yksityiskohtien esityksessä hän on kauttaaltaan häilyväisellä kannalla ja sekoittaa sen *objektiivisen yhtäläistämisen, jonka yhteiskunnallinen prosessi toteuttaa väkivalloin erilaatuisten töiden kesken*, siihen subjektiiviseen yhdenvertaistamiseen, mikä kohdistetaan yksilöllisiin töihin. (PTA, 49. Kursiivi P.R.)⁵⁶

Marx siis arvostelee tässä Adam Smithin epäjohdonmukaisuutta työarvoteorian soveltamisessa. Smith sotkee yhteiskunnallisessa prosessissa yksilöiden tahdosta riippumatta toteutuvan töiden objektiivisen yhtäläistymisen, siis arvolain, yksilön subjektiiviseen oman työnsä arvottamiseen. Marx viittaa Smithiin:

Adam Smith sanoo esimerkiksi: ”Samoilla työmäärillä täytyy kaikkina aikoina ja kaikkialla olla työn tekijälle sama arvo. Kun hänellä on normaalisti terveyttä ja voimaa ja työteliäisyyttä sekä keskitasoista taitavuutta, hän joutuu aina antamaan saman osan rauhastaan, vapaudestaan ja onnestaan. Olkoonpa siis hänen työstään palkakseen saamiensa tavaroiden määrä mikä hyvänsä, on hänen maksamansa hinta aina sama. Tällä hinnalla voidaan tosin toisinaan ostaa vähemmän, toisinaan enemmän, kyseisiä tavaroita, mutta vain siksi, että tavaroiden arvo vaihtelee, ei työn arvo. Vain työ ei siksi koskaan muuta omaa arvoaan. Työ on näin ollen tavaroiden reaalihintaa.” (PTA, 50.)⁵⁷

Smith kirjoittaa, että tavaroiden vaihtoarvojen määrälliset suhteet vaihtelevat kaiken aikaa, joten mikään yksittäinen tavaran laji, kuten kulta, ei voi toimia arvon mittana. Vain työ maksaa yksilölle aina saman määrän vaivaa ja aikaa, käyttipä hän sen mihin askareeseen hyvänsä. Tämän ajatuksen kategoriavirhettä Marx Heinrichin lainaamassa kappaleessa arvostelee, sillä “Aatami” ei sovelta johdonmukaisesti

⁵⁶ Marx viittaa samaan ajatukseen *Pääomassa* (MEW 23, 61). Adam Smith sekoittaa tässä kohtaa tavaran tuotantoon käytetyn työmäärän tavaran arvon määrittämisessä tavaran arvon määrittämiseen itse työn arvolla, ja yrittää siten osoittaa, että työn määrällä on yhtäläinen arvo. Toisaalta hän Marxin mukaan aavistaa, että työssä, kun se esiintyy arvoina, on kyse *työvoiman* kulutuksesta [*Verausgabung von Arbeitskraft*].

⁵⁷ Marxin sitaatti *Kansojen varallisuus*, osa 1. Luku 5.

kehittämäänsä porvarillisia yhteiskunnallisia suhteita heijastavaa työarvoteoriaa, vaan lipsahtaa tässä takaisin aataminaikuisiin määrittelyksiin. Smith sotkee tavaroiden arvon määrittämisen työajalla työvoiman arvoon. Smith ei määritä työvoiman arvoa työarvoteoreettisesti, työvoimatavaran tuottamiseksi vaadittavana työaikana, vaan ylihistoriallisesti ja abstraktisesti, yksilön subjektiivisena oman työnsä arvottamisena.

Heinrichin siteeraamana lauseen on kuitenkin tarkoitus tukea teesiä, jonka mukaan Marx “tekee selväksi, että abstrakti työ on väkivaltainen abstraktio töiden erilaisuudesta, abstraktio, joka on läsnä vain vaihdossa, tavarän suhteessa tavararaan”. Marx ei kuitenkaan lainatussa lauseessa tai sen yhteydessä varsinaisesti määrittele abstraktia työtä. Yhteiskunnallisen prosessin toteuttama väkivaltainen yhtäläistyminen toki mielestäni yleisesti ottaen luonnehtii työn abstrahoitumista kapitalismissa. Joka tapauksessa olisi ollut syytä tuoda esille siteeratun lauseen konteksti.

2) Ennen kaikkea on ongelmallista, että Heinrich määrittelee tässä abstraktin työn lainaamalla teosta jossa, kuten hän itse esittää, Marxin abstraktin työn käsite ei ole vielä muotoutunut. Heinrichin mukaan Marx ei ollut *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksessa:

vielä tehnyt eroa abstraktin ja konkreettisen työn välillä. Abstraktin työn samastaminen yksinkertaiseen työhön rinnastaa kaksi erillistä prosessia: sen tosiasian, että tuotantoprosessin mekanisoituessa siihen saakka välttämätön ammattitaitoinen työvoima käy tarpeettomaksi, siis konkreettiselle työlle tapahtuvan historiallisen muutoksen, ja vaihdossa tapahtuvan abstraktion todella olemassa olevista erilaisista konkreettisen työn tuotteiden laatuominaisuuksista. (aA, 56-57. Suom. P.R.)

Heinrich määrittelee abstraktin työn suhteeksi: ”kun abstrakti työ käsitetään tietyn yksityistöiden *yhteiskunnalliseksi suhteeksi* toisiinsa” (WW, 218. Suom. P.R. Kursiivi alkuperäinen). Toisaalla hän kirjoittaa: “tämä substanssi on yhteiskunnallinen substanssi: se ei ilmaise minkäänlaista luonnollista ominaisuutta, vaan tiettyä yhteiskunnallista suhdetta” (WM, 72. Suom. P.R.). Koska Heinrich määrittelee arvon substanssin suhteeksi, hän esittää, ettei sitä yhteiskunnallisena suhteena voida kuluttaa [*verausgaben*] (WW, 218; KÖ, 49).

Marx puolestaan määrittelee työn ihmistyövoiman kahtalaisena *kulutuksena*: toisaalta yhtäläisessä fysiologisessa muodossaan [*Verausgabung menschlicher Arbeitskraft im physiologischen Sinn, und in dieser Eigenschaft gleicher menschlicher oder abstrakt menschlicher Arbeit*] ja toisaalta tietyissä

tarkoituksellisessa muodossa [*Verausgabung* menschlicher Arbeitskraft in besondrer zweckbestimmter Form]. (MEW 23, 61.) Työn molemmat määriykset liittyvät siis Marxilla työvoiman kulutukseen, yhteen ja samaan työprosessiin. Arvon substanssi on nähdäkseni prosessi – ei tavarän luonnollinen ominaisuus, liikkumaton ”substraatti”, kuten Heinrich vastustamansa kannan esittää, mutta ei myöskään suhde.

5.4. Arvo määritellään vaihtoarvon käsittein

Arvon substanssin määrittelemine arvon määritelmällä, siis yhteiskunnallisena suhteena, uhkaa tiputtaa arvon määritelmän vaihtoarvon kategoriaan. Arvomuooteorioissa onkin tavallista, että arvo palautetaan sen ilmenemismuotoon, vaihtoarvoon (Likitkijsoomboon 1995, 94). Myös Heinrich näyttää soveltavan vaihtoarvon määriytystä arvoon: ”arvo ja tavara ovat olemassa vain vähintään kahden tavarän suhteessa” (AM). Suopeasti tulkittuna Heinrich tarkoittaa tässä sitä, ettei arvo voi *ilmetä* yksittäisessä tavarassa, vaan sen ilmaisemine edellyttää tuota suhdetta. Heinrich kuitenkin ilmiselvästi sotkee määriykset lainatessaan Marxia seuraavalla tavalla.

Riidan luonnon osuudesta ”vaihtoarvon muodostumiseen” (POI, 87; MEW 23, 97) (tämän tulisi oikeastaan kuulua: ”arvon muodostumiseen”) Marx katsoo seuraukseksi fetisismin aiheuttamasta petkutuksesta: osa taloustieteilijöistä liittää arvon esineellisen ilmiäsun niin pitkälti arvoon, että he etsivät arvolle fyysistä syytä. (WM, 210-211. Suom. P.R.).

Heinrich siis siteeraa Marxia ja korjaa, että ’vaihtoarvon’ paikalla tulisi lukea ’arvo’. Tämän arvomuodon ja arvon määriytysten vaihtamisen Heinrich suorittaa ensijohdatukseksi *Pääomaan* tarkoitatussa kirjassa. Heinrich siis huomauttaa aloittelevälle Marxin lukijalle, että Marxin olisi pitänyt määritellä arvo vaihtoarvon määritelmällä, tai että Marx tarkoitti arvoa, mutta sotki terminsä vahingossa. Lauseen alkuperäinen konteksti *Pääomassa* on seuraava:

Kuinka suuressa määrin tavaramaailmaan tarttunut fetisismi eli yhteiskunnallisten työnmääriytysten esineellinen näkö pettää osaa taloustieteilijöistä, sitä osoittaa mm. tuo ikävystyttävän tympäisevä riita luonnon osuudesta vaihtoarvon muodostumiseen. Kun vaihtoarvo on vain tietty yhteiskunnallinen tapa esittää esineen tuotantoon käytettyä työtä, ei vaihtoarvossa voi olla enempää luonnonainetta kuin esim. vekselikurssissa.

(POI, 87; MEW 23, 97.)

Tässä Marx siis muistuttaa, että vaihtoarvo on vain yksi tapa esittää esineellistynyttä työtä, eikä siinä sellaisena ole pisaraakaan luonnonainetta. Nähdäkseni on selvää, ettei vaihtoarvossa, kuten rahassa ole pisaraakaan edustamansa arvon materiaa. Samoin kirjoitetun merkkijonon materiaalisuudella ei ole mitään tekemistä sen edustaman merkityksen kanssa. Tavarahan arvoesineellisyys tai setelin olemus rahana ei siis perustu sen luonnonaineeseen, vaan rahana setelin luonnonaine edustaa toista oliota, tavara-arvoa, tämän toisen olion universaalina olemusta arvona (Iljenkov 2012, 174).

Koska ”vaihtoarvo voi olla vain siitä erotettavan sisällyksen ilmaisutapa, ’ilmenemismuoto’” (POI, 46; MEW 23, 51), on kiista luonnon osuudesta vaihtoarvon muodostumiseen nähdäkseni, kuten Marx toteaa, ikävyyttävä. Kysymys luonnon osuudesta käyttöarvon muodostumiseen on sekin varsin yksinkertainen: käyttöarvot ovat luonnon ja työn yhdistelmiä (MEW 23, 58). Lisäksi: pään ja käsien liikuttaminen työprosessissa on itsekin eräs luonnonvoima (MEW 23, 192). Kun ”abstrakti” ja ”konkreettinen” tulkitaan saman prosessin määreiksi, on kysymys luonnon osuudesta arvon muodostumiseen sekin melko yksinkertainen: materiaallinen prosessi on arvon muodostumisen edellytyksenä.

Heinrichin mukaan luonnolla ei kuitenkaan ole osuutta arvon muodostumiseen (WM, 94, 210-211). Arvon ilmenemismuodon, vaihtoarvon korvaaminen arvon käsitteellä on käsittääkseni markkinoita liiallisesti painottavaan lukutapaan sisäänrakennettu ongelma. Ingo Elbe kirjoittaa Heinrichia seuraten, että taloustiede on tekemisissä vain ”aistimellisesti yliaistimellisten” kohteiden kanssa. Tämä toki pitää paikkansa. Elbe kuitenkin vetää tästä sen johtopäätöksen, että:

Marx yksinkertaisesti osoittaa, ettei työvoiman kulutuksen psykofyysinen akti [...] eikä kohteen arvottamisen psykofyysinen akti eivätkä todella mitkään olioiden tai käytäntöjen luonnolliset ominaisuudet sellaisenaan muodosta taloudellista arvoa. Arvo on pikemminkin työn tuotteiden suhde toisiinsa tiettyssä historiallisissa olosuhteissa, joissa yhteiskunnallistuminen tapahtuu [*Vergesellschaftungsbedingungen*]. (Elbe 2012, 27. Suom. P.R.)

Työn tuotteiden suhde on kuitenkin nähdäkseni vaihtoarvon määritelmä. On totta, että myös arvo on ilmiönä täysin yhteiskunnallinen: ”[k]äyttöesineiden määräytyminen arvoiksi on ihmisten yhteiskunnallinen tuote yhtä hyvin kuin kieli”

(PO I, 80; MEW 23, 88), mutta Marx tuskin ajatteli vertausta kirjoittaessaan kielen olevan olemassa riippumatta ihmisten kurkunpäästä tai paperista ja musteesta, sen enempää kuin työn tuotteiden määräytyminen arvoiksi on olemassa riippumattomana todellisesta työstä.

Merkityksiä ei voida palauttaa niiden materiaalisiin kantajiin, mutta ei niitä myöskään tarvitse niistä irrottaa. Vai olisiko puhtaiden yhteiskunnallisten muotojen tutkimusohjelman mukaisesti kielikin tulkittava ihmisen aivoista, kurkunpäästä ja kirjoitusvälineistä riippumattomaksi, yhteiskunnallisissa rakenteissa automaattisesti syntyväksi ja ihmisruumiista riippumattoksi ”haamumaiseksi lingvistisyydeksi” tai ”gespenstige Sprachlichkeitiksi”?

Käsittäakseni talouden materiaallinen aspekti on tavoitettava oikein, jotta arvoesineellisyyden ”yliaistimellisen” [*übersinnlich*] (MEW 23, 85) ja ”haamumaisen” [*gespenstig*] (MEW 23, 52) luonteen määritykset, joita Heinrich erityisesti luennassaan painottaa, eivät jää huojuviksi. Arvo on toki jotakin ei-ruumiillista tai ei-fysikaalista, mutta se ei merkitse samaa kuin immateriaalisuus. Sama arvo ruumiillistuu yhdellä hetkellä takissa, toisella rahassa ja kolmannella työvoimatavaran kyvyssä työskennellä, mutta arvon tutkimuksessa ei päästä eteenpäin tutkimalla näiden kappaleiden materiaalista olomuotoa.

Lopuksi: ei-substantiaallinen substanssi

Vaikka Marx kuvaili arvoa puhtaan ideaaliseksi ja painotti, ettei tavaran arvoesineellisyyteen kuulu atomiakaan materiaa, on arvo siitä huolimatta täysin objektiivista yhteiskunnallista todellisuutta, jonka yksilö kohtaa oman toimintansa ja tahtonsa edellytyksenä. Arvolaki määrää yksilöiden kohtaloita kapitalismissa Marxin vertauksen mukaan samoin kuin painovoima vaikuttaa silloin kun rakennus luhistuu (MEW 23, 89). Ja kuitenkin arvolaki on vain heidän oman toimintansa seurausta. Tätä subjektiivisen ja objektiivisen kategoriat ylittävää käsitystä myös Heinrich luennassaan painottaa:

Tämän substanssin erityinen luonne on syy siihen, miksi Marx käytti paljon metaforia siitä kirjoittaessaan. Metaforat kuten ”haamumainen esineellisyys” tai ”fantastinen esineellisyys” (ensimmäinen esiintyy jo ”*Pääoman*” ensimmäisillä neljällä sivulla, eli siinä osassa, joka on niin usein luettu ”substantialistiseen” tapaan) jätetään usein huomiotta. Mutta nämä metaforat eivät ole tyyliseikka, vaan ne välittävät tärkeää informaatiota tästä hyvin

erityisestä ei-substantiaalisesta “arvon” substanssista. (AM. Suom. P.R.)

Heinrichin mukaan “substantialistinen” lukutapa ei kuitenkaan kykene selittämään arvon haamumaisuutta, sillä se näkee työn esineellistymisen tavaroihin täysin luonnollisena ja itsestään selvänä (KÖ, 47).⁵⁸

Heinrichin tapaan myös Iljenkov (1977) kutsuu arvon substanssia “ei-substantiaaliseksi”.⁵⁹ Marx kuvaa *Pääomassa* tavaran tai rahan arvomuotoa täysin sen luonnonaineesta riippumattomaksi, ideaaliseksi muodoksi. Arvomuodossaan tavara edustaa jotakin toista, mutta tämä toinen ei sekään ole fyysikaalinen, käsin kosketeltava olio.

Näyttää siltä, että ainoa vaihtoehto on jonkinlaisen *ruumiittoman substanssin*, jonkinlaisen “ei-substantiaalisin substanssin” olettaminen. Ja klassinen filosofia⁶⁰ tarjosi tähän riittävän loogisen ratkaisun: tällainen outo “substanssi” voi olla vain toiminta – “puhdas toiminta”, “puhdas muotoa luova toiminta”. Mutta taloudellisen toiminnan alueella tämä substanssi paljastettiin, luonnollisesti, *työksi*, ihmisen fyysikaaliseksi työksi joka muokkaa luonnon fyysikaalista olemusta [*body*], “arvo” toteutuneeksi [*realised*] työksi, työn “esineellistyneeksi” aktiksi [*embodied act*]. (Iljenkov 1977. Kursiivi alkuperäinen. Suom. P.R.)⁶¹

Arvon substanssi on puhdasta toimintaa, joka esineellistyy luonnonaineessa, niin työtä tekevän ihmisen hermostossa, aivoissa ja lihaksissa, kuin siinä aineessa ihmisen ulkopuolella, jota työntekijä muokkaa ideansa mukaiseksi. Kuitenkaan tuota substanssia ei voida paikantaa kumpaankaan, sen enempää ruumiiseen kuin työn tuotteeseenkaan, onhan kyse toiminnasta. (Iljenkov 2012, 176.)

⁵⁸ Anders Ramsay kutsuu Ulrich Krausea (1977) seuraten tällaista substantialistista näkemystä arvon pannukakkuteoriaksi. Hänen mukaansa tällaisen arvoteorian tulkinnan edustajat esittävät työläisten lisäävän tuotteisiin arvoa kuin margariinia näkkileivälle tai hilloa vohvelille. Tällainen substantialistinen tulkinta lankeaa Ramsayn mukaan tavarantuotannon mystifikaatioihin, rajoittuu teoriaksi riistosta, ja kadottaa Marxin teoriasta sen yhteiskuntateoreettisen puolen. (Ramsay 2008, 101.) Ramsayn mukaan siis lisäarvoteoria ei ole yhteiskuntateoriaa? Marx kuitenkin nimesi lisäarvon erittelyn riippumatta sen erilaisista ilmenemismuodoista (voitosta, maan- ja rahankorosta) parhaaksi *Pääoman* sisältämäksi ajatukseksi työn kaksoisluonteen ohella (KI, 190).

⁵⁹ Ei-substantiaalinen substanssi on tässä yhteydessä tosin myös kääntäjän valinta. Ks. Alaviite 61.

⁶⁰ Iljenkov viittaa tässä saksalaisiin idealisteihin, ennen kaikkea Fichteen ja Schellingiin.

⁶¹ Alkuperäiset venäjänkieliset ilmaukset kuuluvat “beztelesnaja substantsija” ja “nevestšstvennoe veštšestvo” [безтелесная субстанция, невестественное вещество] kääntäjä Asko Helmisen mukaan sanatarkasti käännettynä “ruumiiton substanssi” ja “aineeton aine”. Saman artikkelin alkuperäiselle käsikirjoitukselle perustuvassa Alex Levantin käännöksessä vuodelta 2012 vastaava kohta kuuluu: “The only alternative, it appears, is to assume some kind of an incorporeal substance, some kind of ‘immaterial thing’, and classical philosophy proposed a logical enough solution: this strange ‘substance’ could only be activity – ‘pure activity’, ‘purely formcreating activity’, ‘*actus purus*’. But in the sphere of economic activity this substance was obviously deciphered as labour, as physical human labour, transforming the physical body of nature, and ‘value’ as realised labour, as the ‘embodied’ act of labour.” (Iljenkov 2012, 190.)

Työllä on erityisasema Marxin arvoteoriassa. Marxin mukaan työvoiman tavaramuoto on kapitalismin luonteenomainen piirre (MEW 24, 41). Kapitalismin *differentia specifica* on siinä, että työvoimaa ostetaan, jotta sen avulla voidaan tuottaa voittoa (POI, 555; MEW 23, 645). Sitoessaan abstraktin työn rahaan arvomuototeoreetikot näyttävät sen sijaan tulkitsevan kapitalismin *differentia specificaksi* rahavälitteiset markkinat (Kliman 2009, 2). Nähdäkseni Marxin teoriassa on kuitenkin selvää, että kapitalistiset markkinat edellyttävät työvoiman tavaramuotoa. Marxin mukaan työ esiintyy tuotteidensa arvoina vain sellaisessa yhteiskunnassa, jossa pääasiallinen suhde tuottajien välillä on kahden tavaranomistajan suhde (MEW 23, 74). Tavaramuoto yhteiskunnallisen uusintamisen hallitsevana muotona syntyy työn tavaramuodosta (Saad-Filho 2002, 38).⁶² Se syntyy, kun välittömät tuottajat erotetaan tuotantovälineistä ja näille jää ainoaksi vaihtoehdoksi työvoimansa myyminen tavarana. Tästä seuraa myös välttämättömyys elintarvikkeiden hankkimiseen markkinoilta. Aineenvaihdunta ihmisen ja luonnon välillä voi pääasiassa tapahtua vain markkinoiden yhteiskunnallisen aineenvaihdunnan välityksellä. Kun markkinat kehittyvät näin universaaliksi yhteiskunnallisen työn allokaation väyläksi, tuottajien oman työn yhteiskunnallinen luonne näyttäytyy heille tavaroiden arvoesineellisyytenä. Tavaramuodosta tulee hallitseva yhteiskunnallinen muoto, joka peittää yhteiskuntaluokkien väliset valtasuhteet, toisin kuin esimerkiksi orjayhteiskunnassa, jossa lisätuotteen riisto on läpinäkyvää.

Heinrichin mukaan abstraktin työn fysiologinen määritelmä on ylihistoriallinen, muodollinen abstraktio. Kuitenkaan arvon substanssin sitominen rahaan sillä perusteella, että työvoiman kulutus ei ole kapitalismispesifi määrittely, ei nähdäkseni riitä perusteluksi. Rahakaan ei ole kapitalismin erityisyys. Tavarat ovat esiintyneet vaihtoarvoina ja rahaa on käytetty kauan ennen kapitalistisen tuotantotavan ilmaantumista, vaikka raha universaalina arvon mittana ja etenkin sen kapitalismispesifi funktio pääomana on täydelleen kehittynyt vasta kapitalismin myötä.

Samaan tapaan ihmistyövoiman tuottava kuluttaminen työprosessissa saa kapitalismissa erityisen funktion arvon lähteenä. Ihmisfysiologiaan liittyy kuitenkin jotakin erityistä. Ihmisen suorittama työ on samaan aikaan sekä luonnollinen, että ideaalinen prosessi. Työprosessissa – ihmisen hermoissa, aivoissa ja lihaksissa –

⁶² Se, että työvoimaa on tarjolla, että se on ostettavissa, ei ole kapitalismin erityisyys, vaan se, että työvoima esiintyy tavaramuodossa (MEW 23, 36).

luonnonaineiden kierto transformoituu yhteiskunnalliseksi ja puhtaan ideaaliseksi toiminnaksi.

Heinrich leimaa abstraktin työn määritelmän ihmistyövoiman fysiologisena käyttämisenä jopa ”täysin epäyhteiskunnalliseksi”, koska mikä tahansa työ on aivojen, hermojen ja lihasten kulutusta. Heinrich vertaa tähän väitettä ”kaikki ihmiset hengittävät”, josta ei tietenkään voida vetää johtopäätöksiä ihmisten tasa-arvoisuudesta yhteiskunnassa. (AM; WM, 102.) Heinrich ei siis näytä tekevän eroa hengityksen automaattisen, ihmisen tietoisuudesta ja tahdosta riippumattoman prosessin ja työn, ihmisen itsetietoisien [*selbstbewußt*] päämäärähakuisen toiminnan [*zweckmäßige Tätigkeit*] välille. Marx puolestaan katsoo, ettei ihmistyöllä sikäli ole mitään tekemistä eläinten, kuten muurahaisten vaistonvaraisesti suorittaman ”työn” kanssa, että ihminen tuottaa tietoisesti. (MEW 23, 192.) Marxin materialismissa ihmistyö ei koskaan ole ”täysin epäyhteiskunnallista”, eikä ole verrattavissa mihin tahansa fysiologiseen prosessiin. Lihasten, hermojen, käsien ja aivojen kulutus tuotantoprosessissa on yhteiskunnallisesti määrittynyttä aivan toisella tapaa kuin hengitys, joka ei ole ainoastaan ihmisen ylihistoriallinen piirre, vaan myös muun eläinkunnan jakama määrittäminen.

Koska arvoa voi tuottaa vain elävän ihmisen työ, ei arvon tuotannon logiikka voi koskaan lopullisesti erota luonnosta ja käyttöarvojen tuotannosta: sen osoittavat kapitalismin kriisit.

Näen esittämästäni kritiikistä huolimatta Heinrichin pyrkimyksissä myös samaa kuin esimerkiksi Iljenkovin työssä. Iljenkovista inspiroituneen materialistisen ja dialektisen tulkinnan etuna on nähdäkseni kuitenkin se, että sen pohjalta Marxin keskeisimmistä käsitteistä ei ole tarpeen luopua, mitä arvon rahateoria puolestaan edellyttää. Alex Callinicos (2005, 42) tiivistää minunkin käsitykseni asiasta toteamalla, että muiden muassa Iljenkov oli kirjoituksissaan todistanut jo sen, mihin arvomuotolähestymistapa yhä pyrkii. Hän oli osoittanut Marxin arvoteorian immuuniksi uusricardolaiselle kritiikille. Marx ei rakentanut pelkästään empiiristä teoriaa tavaroiden suhteellisten hintojen määrittämiseksi, vaan laajemman teoreettisen kehyksen kapitalistisen tuotantotavan ymmärtämiseksi.

Arvon rahateorian rakentaminen on kunnianhimoinen yritys. Tuskin kukaan on vielä kyennyt muotoilemaan Marxin poliittisen taloustieteen kritiikkiä voimallisempaa kapitalismianalyysia. Käsittäkseni arvon rahateoriaa voisi rakentaa johdonmukaisempaan suuntaan ilman Marxilta lainatun abstraktin työn käsitettä ja

ylipäättään omaa käsitteistöä kehittämällä. Tämä edellyttäisi kuitenkin sen – täysin oikeutetun ja kunnianhimoisuudessaan kunnioitettavan pyrkimyksen – tunnustamista, että kehitteillä on Marxin arvoteorialle vaihtoehtoinen teoria.

Tästä huolimatta pidän Heinrichia myös merkittävänä Marx-tutkijana. Hän on panostanut myös marxilaisen yhteiskuntateorian suurprojekteihin, kuten MEGA² julkaisuhankkeeseen ja marxismin historiallis-kriittiseen sanakirjaan. Hän pohjaa tutkimuksensa Marxin MEGA² projektissa julkaistuille alkuperäiskäsikirjoituksille, on tutkinut esimerkiksi *Pääoman* toisen ja kolmannen osan alkuperäisiä käsikirjoituksia ja on myös toiminut jo vuosia PROKLA⁶³ lehden toimituskunnan johtajana. Ennen kaikkea pidän Heinrichin näkökulmaa Marxin elämäntyöhön hedelmällisenä. Hän painottaa poliittisen taloustieteen kritiikin luonnetta tieteellisenä tutkimusohjelmana ja pitää sitä sen vuoksi myös keskeneräisenä (WW, 16). Esimerkiksi hänen näkemyksensä Marxin raha- ja luottoteorian keskeneräisyydestä osuu epäilemättä oikeaan (WW, 15).

Näen kuitenkin pyrkimyksen arvon rahateorian rekonstruoimiseksi Marxin käsikirjoitusten pohjalta tämän Heinrichin oman ihanteen vastaisena. Näen siinä pyrkimyksen sovittaa Marxin ajattelua teoriakehikkoon, joka on tosiasiassa syntynyt paljon myöhemmin. Tällaista pyrkimystä ilmentää nähdäkseni ajatus Marxin käänteestä antiessentialismiin. Kuten Mavroudeas (2012, 62) huomauttaa, antiessentialistisista oletuksista seuraa usein paradoksaalisesti deterministinen maailmankuva. Niin myös Heinrich, vannoutuneena ekonomismin ja perusta/päällysrakenteen vastustajana päätyy esittämään, että arvo on kapitalistisen yhteiskunnan todellinen subjekti (KÖ, 185). Marxin ajattelun muokkaaminen postmoderniin olemusajattelun hylkäävään paradigmaan sopivaksi peittää mielestäni näkyvistä Marxin omat lähtökohdat ja sen, kuinka paljon selitysvoimaisemman talous- ja yhteiskuntateorian Marx näistä lähtökohdista rakentaa, kuin pelkkään empirian kvantifiointiin perustuvat empiristiset, tai yksinomaan yhteiskunnallisiin rakenteisiin, instituutioihin ja konventioihin perustuvat postmoderniset teoriat (ks. Mavroudeas 2012).

⁶³ Juha Koivisto huomauttaa historian viekkaudesta: “maailmankatsomusmarxismia” vastaan kamppaileva Heinrich vastaa siis lehdestä nimeltä PROKLA: “Probleme des Klassenkampfes” (Suullinen tiedonanto 3.8.2012).

Lähteet

Michael Heinrichin teokset:

WW: Heinrich, Michael 1999[1991], *Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik der Politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*, 4. laajennettu painos, Westfälisches Dampfboot: Münster.

KL: Heinrich Michael 1999, "Kommentierte Literaturliste zur Kritik der politischen Ökonomie", teoksessa Altvater, Elmar; Hecker, Rolf; Heinrich, Michael; Schaper-Rinkel, Petra (toim.) 1999, *Kapital.doc*, Verlag Westfälisches Dampfboot: Münster: 188–220.

aA: Heinrich, Michael 2004, "abstrakte Arbeit", teoksessa HKWM 1: 56–64.

AM: Heinrich, Michael 2004, "Ambivalences of Marx's Critique of Political Economy as Obstacles for the Analysis of Contemporary *capitalism*", Historical Materialism Conference, October 10, 2004, London, revised paper.

URL: <<http://www.oekonomiekritik.de/310Ambivalences.htm>>.

Tulostettu 1.8. 2012.

KÖ: Heinrich, Michael 2005[2004], *Kritik der politischen Ökonomie: Eine Einführung*, 9. painos, Schmetterling Verlag: Stuttgart.

WM: Heinrich, Michael 2009[2008], *Wie Das Marxsche Kapital lesen? Hinweise zur Lektüre und Kommentar zum Anfang von "Das Kapital", Teil 1*, 2. painos, Schmetterling Verlag: Stuttgart.

RD: Heinrich, Michael 2009, „Reconstruction or Deconstruction? Methodological Controversies about Value and Capital, and New Insights from the Critical Edition“, teoksessa Bellofiore, Riccardo & Fineschi, Roberto (toim.), *Re-reading Marx: New Perspectives after the Critical Edition*, Palgrave & Macmillan: Lontoo: 71–98.

EA: Heinrich, Michael 2011, "Entstehungs- und Auflösungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'" teoksessa Bonefeld, Werner & Heinrich, Michael (toim.), *Kapital und Kritik. Nach der neuen Marx-Lektüre*, VSA: Hamburg: 155–193.

Karl Marxin teokset:

MEGA²: Marx, Karl & Engels, Friedrich 1975-, *Gesamtausgabe*, Dietz Verlag: Berlin.

MEW: Marx, Karl & Engels, Friedrich 1956-1990, *Werke*, Berlin/DDR: Dietz Verlag.

MEVT6: Marx, Karl & Engels, Friedrich 1978-1979, *Valitut teokset: 6 osaa*, Moskova: Edistys.

MEW 13: Marx, Karl 1971 [1859], *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*, teoksessa

MEW 13: 3–160.

URL: <http://www.mlwerke.de/me/me_mew.htm>.

Luettu 1.11.2012.

PTA: Marx, Karl 1979 [1859], *Poliittisen taloustieteen arvostelua*, teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, teoksessa MEVT6/osa 4. Saksan kielestä suomentanut Antero Tiusanen.

MEGA² II/5: Marx, Karl 1983 [1867], *Das Kapital: Kritik der Politischen Ökonomie, Band I*, teoksessa MEGA².

MEW 23: Marx, Karl 1962 [1867], *Das Kapital, Band I*, teoksessa MEW 23: 11–802.

POI: Marx, Karl 1974 [1867], *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. I osa*, Kansankulttuuri, Helsinki. Saksan kielestä suomentanut O. V. Louhivuori, käännöksen tarkastaneet Tuure Lehén ja Mauri Ryömä.

MEW 24: Marx, Karl 1963 [1885], *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie. Zweiter Band*, teoksessa MEW, Band 24: 7–518.

URL: <http://www.mlwerke.de/me/me_mew.htm>.

Luettu 1.11.2012.

MEW 25: Marx, Karl 1983 [1894], *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band*, teoksessa MEW, Band 25.

URL: <http://www.mlwerke.de/me/me_mew.htm>.

Luettu 1.11.2012.

POIII: Marx, Karl 1976 [1894], *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. III osa*. Edistys, Moskova. Saksan kielestä suomentanut Antero Tiusanen.

MEW 40: Marx, Karl 1968 [1932], *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, teoksessa MEW 40: 465–588.

TFK: Marx, Karl 1973 [1932], *Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset 1844*, teoksessa MEVT6/osa 1, 177–311. Saksan kielestä suomentanut Antero Tiusanen.

GRI: Marx, Karl 1986 [1939], *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset “Grundrisse”*, osa 1, Progress: Moskova. Saksan kielestä suomentanut Antero Tiusanen.

KI: Marx, Karl & Engels Friedrich 1976, *Kirjeitä*, Edistys, Moskova. Saksan kielestä suomentaneet Timo Koste ja Vesa Oittinen.

MEGA² II/6: Marx, Karl 1987, “Ergänzungen und Veränderungen zum Ersten Band Kapitals”, teoksessa MEGA² II/6: 3–54.

Muut lyhenteet:

HKWM: *Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus* 1994-, Wolfgang-Fritz Haug (toim.), Argument Verlag: Hamburg.

Muut lähteet:

Aristoteles 1991, *Politiikka*, Gaudeamus: Jyväskylä. Suomentanut A.M. Anttila.

Aristoteles 2005, *Nikomakhoksen etiikka*, 2. tarkistettu painos, Gaudeamus: Tampere. Suomentanut Simo Knuuttila.

Arthur, Christopher J. 2001, "Value, Labour and Negativity", *Capital & Class* 25(1): 15–39.

Backhaus, Hans-Georg 1997, *Dialektik der Wertform: Untersuchungen zur Marxschen Ökonomiekritik*, 2. painos, Ça ira: Freiburg.

Backhaus, Hans-Georg 1997, "Zur Logischen Misere der Nationalökonomie", teoksessa Backhaus 1997: 431–500.

Backhaus, Hans-Georg 1997 [1975] "Materialien zur Rekonstruktion der Marxschen Werttheorie II.", teoksessa Backhaus 1997: 93–128.

Backhaus, Hans-Georg 1980, "On the Dialectics of the Value-Form", *Thesis eleven*, 1: 99–120.

Bakhurst David 1991, *Consciousness and Revolution in Soviet Philosophy From the Bolsheviks to Evald Ilyenkov*, Cambridge University Press: Cambridge.

Bonefeld, Werner 2010, "Abstract labour: Against its nature and on its time", *Capital & Class* 34(2): 257–276.

Brown, Andrew 2004, "The Labour Theory of Value: Materialist versus Idealist Interpretations", International Association for Critical Realism (IACR) conference. URL: <http://www.csog.group.cam.ac.uk/iacr/papers/BrownA.pdf>. Tallennettu 16.6.2012.

Callinicos, Alex 2005, "Against the New Dialectic", *Historical Materialism*, 13(2): 41–59.

Carchedi, Guglielmo 2009, "The Fallacies of 'New Dialectics' and Value-Form Theory", *Historical Materialism*, 17(1): 145–169.

Carchedi, Guglielmo 2011, *Behind the Crisis: Marx's Dialectics of Value and Knowledge*, Brill: Leiden/Boston.

Chattopadaya, Paresh & Haug, Firgga 2001, "Gesellschaftlich notwendige Arbeit/Arbeitszeit", teoksessa HKWM 5: 574–584.

Descartes 2002 [1641], *Mietiskelyjä ensimmäisestä filosofiasta*, Teokset II,

Gaudeamus: Helsinki. Suomentaneet Tuomo Aho ja Mikko Yrjönsuuri.

Engels, Friedrich 1983[1984], "Ergänzung und Nachtrag zum III. Buche des 'Kapitals'", teoksessa MEW 25: 897–919.

URL: http://mlwerke.de/me/me25/me25_897.htm.

Luettu 11.9.2012.

Elbe, Ingo 2008, *Marx in Westen – Die Neue Marx-Lektüre in der Bundesrepublik seit 1965*, Akademie Verlag: Berlin.

Elbe, Ingo 2012, "Neue Marx-Lektüre. Ein Forschungsbericht von Ingo Elbe", *Information. Philosophie*, 40(2): 26–35.

Fülberth, Georg 2012, "Was kommt nach der Neuen 'Kapital' -Lektüre?", *Z. Zeitschrift Marxistische Erneuerung* 89: 136–142.

Hanloser, Gerhard & Reitter, Karl 2008, *Der bewegte Marx – Eine einführende Kritik des Zirkulationsmarxismus*, UNRAST-Verlag: Münster.

Haug, Frigga, 1995, "Doppelcharacter der Arbeit", teoksessa HKWM 2: 812–819.

Haug, Wolfgang-Fritz 1982 [1974], *Luentoja Marxin Pääomasta*, Kansankulttuuri, Helsinki. Saksan kielestä suomentanut Antero Tiusanen.

Haug, Wolfgang-Fritz 2003, "Historisches/Logisches", *Das Argument* 251: 378–396.

Haug, Wolfgang-Fritz 2004a, "Zur Kritik der monetaristischen Kapital-Lektüre (I). Heinrichs Einführung in die Kritik der politischen Ökonomie", *Das Argument* 257: 701–709.

URL: <<http://www.wolfgangfritzhaug.inkrit.de/documents/HeinrichsEinfuehrung-1.pdf>>. Tallennettu 1.10.2011. Viitattu internet-lähteen sivunumeron mukaan.

Haug, Wolfgang-Fritz 2004b, "Zur Kritik der monetaristischen Kapital-Lektüre (II). 'Logik' und Praxis bei Heinrich", *Das Argument* 258: 865–876.

URL: <<http://www.wolfgangfritzhaug.inkrit.de/documents/HeinrichsEinfuehrung-2.pdf>>. Tallennettu 1.10.2011. Viitattu internet-lähteen sivunumeron mukaan.

Haug, Wolfgang Fritz 2006, "Marx's Learning Process: Against Correcting Marx with Hegel", *Rethinking Marxism*, 18(4): 572–584.

Haug, Wolfgang-Fritz 2008, "Kapitallogik" teoksessa HKWM 7/1: 348–357.

Hecker, Rolf 1997, "Einfache Warenproduktion", teoksessa HKWM 3: 119–126.

Hegel, G.W.F. 1994 [1821], *Oikeusfilosofia*, Pohjoinen: Oulu. Saksan kielestä suomentanut Marcus Wahlberg.

Hoff, Jan 2009, *Marx Global: Zur Entwicklung des Internationalen Marx-diskurses seit 1965*, Akademie Verlag: Berlin.

Honkanen, Pertti 1997, "Työ, luonto ja mielihyvä: Marx ja taloustieteen

peruskysymykset”, teoksessa Heiskanen Jukka (toim.), *Marx ja villi länsi*, TA-Tieto Oy: Helsinki: 183–193.

Honkanen, Pertti 1996, *Ortodoksian tuolla puolen. Marx ja taloustieteen vaihtoehdot*, DSL: Helsinki.

Iljenkov, Evald 1977, “The Concept of the Ideal”, Progress publishers.
URL: <http://www.marxists.org/archive/iljenkov/works/ideal/ideal.htm>.
Tulostettu 19.5. 2012.

Iljenkov, Evald 1982[1960], *The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital*, Progress: Moscow. Venäjän kielestä kääntänyt Sergei Syrovatkin.

Iljenkov, Evald 2012 [2009], “Dialectics of the Ideal”, *Historical Materialism* 20(2): 149–193. Venäjän kielestä kääntänyt Alex Levant.

Kabata, Miika 2008, *Aristoteles ja arvomuodon arvoitus: tutkielma yhteiskunnallisen työnjaon, vaihtosuhteiden ja rahan yhteydestä Aristoteleen taloudellisessa filosofiassa*, Pro-gradu -tutkielma: Helsingin yliopisto.

Kakkuri, Marja-Liisa 1981, “Marxin pääoman käsitteen teoreettiset mallit”, *Tiede & edistys* 2/81: 44–59.

Kicillof, Axel & Starosta, Guido 2007a, “On Materiality and Social Form: A Political Critique of Rubin’s Value-Form Theory”, *Historical Materialism* 15(3): 9–43.

Kicillof Axel & Starosta Guido 2007b, “Value-form and Class Struggle. A critique of the autonomist theory of value”, *Capital & Class* 31(2): 13–40.

Kicillof Axel & Starosta Guido, 2011, “On value and abstract labour: A reply to Werner Bonefeld”, *Capital & Class* 35(2): 295–305.

Kincaid, Jim 2007, “The New Dialectic” teoksessa *Critical companion to contemporary Marxism*, Jacques Bidet & Stathis Kouvelakis (toim.), BRILL, Leiden: 385–412.

Kliman Andrew & McGlone Ted 2004, “The Duality of Labour”, teoksessa Kliman et al. (2004): 135–150.

Kliman, Andrew & Freeman, Alan & Wells Julian (toim.) 2004, *The New Value Controversy and the Foundations of Economics*, Edward Elgar: Cheltenham/Northampton.

Kliman, Andrew 2009, “On Capitalism’s Historical Specificity and Price Determination. Comments on the Value-Form Paradigm”, *Critique of Political Economy*, 1. Saatu sähköpostitse kirjoittajalta 1.3. 2012.

Levant, Alex 2011, ”From the History of Soviet Philosophy: Lukács – Vygotsky – Iljenkov”, *Historical Materialism* 19(3): 176–189.

Likitkijksomboon, Pichit 1995, "Marxian Theories of Value-Form", *Review of Radical Political Economics*, 27(2): 73–105.

Mavroudeas, Stavros 2004, "Forms of Existence of Abstract Labour and Value-Form", teoksessa Kliman et al. 2004: 181–199.

Mavroudeas, Stavros 2012, *The Limits of Regulation: A Critical Analysis of Capitalist Development*, Edvard Elgar: Cheltenham.

Murray, Patrick 2000, "Marx's 'Truly Social' Labour Theory of Value: Part I, Abstract Labour in Marxian Value Theory", *Historical Materialism* 7(1): 27–65.

Musto, Marcello 2008, "Dissemination and Reception of the Grundrisse in the World. Introduction", teoksessa Musto, Marcello (toim.), *Karl Marx's Grundrisse: Foundations of the critique of political economy 150 years later*, Routledge: London & New York: 179-188.

Oittinen, Vesa 2005, "Introduction", *Studies in East European Thought*, 57(3-4): 223–231.

Oittinen, Vesa 2008, "Kapitallogik", teoksessa HKWM 7/1: 358–359.

Oittinen, Vesa 2010, "Marx in Russia", *Socialism and Democracy*, 24.3: 187–192.

Ramsay, Anders 2008, "Marx? Vilken Marx?", *Fronesis* 28: 88–104.

Reichelt, Helmut 2007, "Marx's Critique of Economic Categories: Reflections on the Problem of Validity in the Dialectical Method of Presentation in *Capital*", *Historical Materialism* 15: 3–52.

Reichelt, Helmut 2008, *Neue Marx-Lektüre. Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik*, VSA-Verlag: Hamburg.

Reitter, Karl 2003, "Logisch oder historisch? Einführende Bemerkungen zu einer Kontroverse zwischen Michael Heinrich, Hans Georg Backhaus und Wolfgang Fritz Haug", *Grundrisse*, 8: 22–32.

Reuten, Geert 1993, "The Difficult labor of a Theory of Social Value: Metaphors and Systematic Dialectics at the Beginning of Marx's *Capital*" teoksessa Moseley, Fred 1993, *Marx's Method in Capital. A Reexamination*, Humanities Press: New Jersey: 85–114.

Reuten, Geert 2000, "The Interconnection of Systematic Dialectics and Historical Materialism", *Historical Materialism*, 7(1): 137–165.

Rubin, Isaak 1990 [1928] *Essays on Marx's Theory of Value*, 4. painos, Black Rose Books: Montréal. Venäjän kielestä kääntäneet Miloš Samardžija ja Fredy Perlman.

Saad-Filho, Alfredo 2002, *The Value of Marx. Political Economy for Contemporary Capitalism*, Routledge: London & New York.

Sharpe, M.E. 2010, "Evald V. Ilyenkov. Psychology", *Russian Studies in Philosophy*, 48:4: 13–35.

Tuchscheerer, Walter 1968, *Bevor das Kapital entstand. Die Entstehung der Ökonomischen Theorie von Karl Marx*, Pahl-Rugenstein Verlag: Köln.

Zelený, Jindřich 1980 [1968], *Logic of Marx*, Basil Blackwell, Oxford. Lyhentänyt ja tšekin kielestä kääntänyt Terrell Carver.